

ENDRŐDI
CSENDŐR
SORTÚZ
1935

ENDRŐDI CSENDŐRSORTÚZ 1935

TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉS
AZ ENDRŐDI CSENDŐRSORTÚZ
40. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Szerkesztette
Orbán Sándor és Szakács Kálmán

BUDAPEST, 1975

Felelős kiadó: Káldi Katalin

Készült a Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Iroda nyomdájában,
Budapest VII., Kazinczy u. 3/b – 76/24 – Felelős vezető: Szabó Gyula

TARTALOM

I.	<i>Tudományos ülészek Endrődön az 1935. március 20-i csendőrsortűz 40. évfordulóján (1975. március 26–27.)</i>	5
	<i>Szilágyi Imre: Üdvözlő beszéd</i>	7
	<i>Romány Pál: Elnöki megnyitó</i>	9
	<i>Pölöskei Ferenc: Endrőd, 1935</i>	13
	<i>Orbán Sándor: A demokratikus agrárforradalom kérdései Magyarországon</i>	25
	<i>Szakács Kálmán: Paraszti politikai irányzatok a Horthy-rendszerben</i>	37
	<i>Kónya Sándor: A Gömbös kormány parasztpolitikája</i>	49
	<i>Hunya István: Visszatekintés a megtett útra</i>	59
	<i>Becsei József: Endrőd gazdasági, társadalmi helyzete a XX. században</i>	78
	<i>Szabó Ferenc: Az endrői földmunkásmozgalom történetének fő vonásai az ellenforradalmi rendszer éveiben</i>	91
	<i>Zsilák András: A délkelet-tiszántúli szegényparasztság és a felszabadulás</i>	100
	<i>Borbély Sándor: Endrőd a felszabadulás után</i>	111
	<i>Soós Gábor: Elnöki zárszó</i>	119
II.	<i>Egyéb rendezvények Endrődön, sajtóvisszhang</i>	125
	<i>Dér László: Beszéd „Az endrői földmunkásmozgalom dokumentumai” c. kiállítás megnyitása alkalmából</i>	127
	<i>Frank Ferenc: Beszéd az 1935. március 20-i csendőrsortűz áldozatai emlékművének avatásán</i>	131
	<i>József Attila: Hazám</i>	137
	<i>Hidas Antal: Az Endrői sortűz</i>	141
	<i>Für Lajos: Csendőrsortűz Endrődön</i>	143

III. <i>Függelék</i>	149
A Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezete Történelmi Emlékbizottságának névsora	151
A kötet munkatársai	152
Képek az endrődi földmunkásmozgalomról, a csendőrsortűz dokumentumairól és az ünnepi rendezvényekről	153

I.

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK ENDRÓDÓN
AZ 1935. MÁRCIUS 20-I CSENDŐRSORTÚZ
40. ÉVFORDULÓJÁN

(1975. március 26–27.)

ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Tisztelt Emlékezés

Kedves Elvtársnők, kedves Elvtársak!

A Magyar Szocialista Munkáspárt Endrőd Nagyközségi Bizottsága, a Hazafias Népfront Községi Bizottsága, a Nagyközségi Tanács nevében, a viharsarki agrármozgalom történelmi helyszínén tisztelettel és szeretettel köszöntöm az emlékezés minden résztvevőjét:

Külön tisztelettel és szeretettel köszöntöm:

Romány Pál elvtársat, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának osztályvezetőjét, *Hunya István* elvtársat, a Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezetének elnökét, *Moharos József* elvtársat, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának elnökhelyettesét, *Csatári Béla* elvtársat, a Magyar Szocialista Munkáspárt Békés megyei Bizottságának titkárát, *Nagy János* elvtársat, a Békés megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettesét, *Nyári Sándor* elvtársat, a Hazafias Népfront Békés megyei Bizottságának titkárát, *Kóris György* elvtársat, a Magyar Szocialista Munkáspárt Szarvasi Járási Bizottságának titkárát, *Győri Imre* elvtársat, a Szarvasi Járási Hivatal elnökét, *Nagy István* elvtársat, a Szakszervezetek Megyei Tanácsa vezető titkárát.

Köszöntöm az emlékezés előadóit, a városok, községek küldötteit; külön köszöntöm a szegedi egyetem vendégprofesszorát, *Vlagyimir Anyistyuk* elvtársat. Köszöntöm Endrőd nagyközség népét.

Községünk minden dolgozója nagy megtiszteltetésnek tartja, hogy a Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezetének Történelmi Emlékbizottsága az agrármozgalmaknak emléket állító, azoknak egyik fontos állomását tudományosan feldolgozó ülését községünkben tartja.

A XIX. század utolsó harmadától a tőkésrend és a feudális maradványok ellen folytatott osztályharcban a Viharsarok, ezen belül a Békés megyei földmunkásság és szegényparasztság jártak az élen. Köznel félév századon át e terület maradt a harcok legfőbb színtere. Joggal és méltó büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy Endrőd község is gazdag forradalmi hagyományokkal rendelkezik.

Ezt a forradalmi szellemet az a társadalmi-gazdasági helyzet alakította ki, hogy az endrődi határ szikes, árvizes talaja nem adott elég kenyeret az itt lakó szegény népnek. A termőföld java a nagybirtokosok kezén volt. Itt a mindennapi kenyérért valóban nem imádkozni, hanem keményen, szervezeten harcolni kellett.

Az endrődi agrárproletárok a századforduló táján (1891), a megyében elsők között alakították meg a Földmunkás Egyletet. Ez időtől kezdve szervezeten léptek fel az elnyomók ellen, a proletariátus érdekeit szolgáló demokratikus, szociális vívmányokért. A rendszer és helyi székértelők ellen vívott harc sohasem maradt megtorlatlanul. A hatalom képviselői kegyetlen megtorlásokat alkalmaztak a mozgalom vezetőivel szemben, sőt 40 esztendővel ezelőtt a politikai jogokat, emberibb bánásmódot, munkát követelő védtelen tömeg kérésére sortűzzel válaszoltak.

A község lakói ma is kegyelettel őrzik a forradalmi múlt hagyományait és a szocialista építés során abból újra és újra erőt merítenek. Soha nem feledjük a Tanácsköztársaság vörös katonáit, az ellenforradalmi rendszer ellen vívott harc ismert és névtelen hőseit, akik töretlenül hittek az emberibb jövő eljövételében és készek voltak érte életüket is áldozni.

A mostani emlékülés az agrárproletár mozgalmaknak állít méltó emléket. Az emlékülés Endrődön történő megszervezéséért az ebben közreműködő szerveknek köszönetünket fejezzük ki. Endrőd Nagyközség Pártbizottsága, Hazafias Népfront Bizottsága és a Tanács nevében az emlékülés résztvevőinek eredményes munkát kívánunk.

Felkérem dr. Romány Pál elvtársat, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának osztályvezetőjét, a Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottságának elnökét, az emlékülés mai elnökét, megnyitójának megtartására.

ELNÖKI MEGNYITÓ

Első szavam, a köszöneté a rendező szervezeteknek szól, az imént elhangzott üdvözlésekért. Mi mindannyian – az emlékülés résztvevői, a kiállítás rendezői, a tudományos ülésszak előadói – tisztelegni jöttünk ide, a földmunkásmozgalom jelképévé nőtt Endrödre. Abba a nagyközségbe, ahol holnaptól emlékmű is hirdeti a napot, az immár történelemmé vált időt, az osztályharc 1935. évi véres fordulatát.

A 40 évvel ezelőtti szerdán – 1935. március 20-án eldőrdült csendőrsortüz után – több halott és sok sebesült maradt az endrödi főtéren. Fialatok és idősebbek, férfiak és nők, endrödi proletárok. Az előadások bizonyára sokoldalúan bemutatják majd az események hátterét. Elemzik, hogy miért ismétlődött meg Endrődön, ami néhány évvel azelőtt Pacsán, Balmazújvárosban, Nyírturán megtörtént, illetve a bányász kolóniáknál bekövetkezett. Az endrödi csendőrsortüz megírta az ország közvéleményét, de az uralkodó osztályok szempontjából nem volt benne semmi rendkívüli. A parancsot adó főszolgabíró, a figyelmeztetés nélkül fegyverüket használó csendőröket nem marasztalták el. Ők rendeltetésük szerint jártak el. Védtek a kizsákmányolás évszázados, örök életűnek vélt rendjét. És ölték a – szinte csak az ujját felemelő – népet.

Az évforduló, *a földmunkásmozgalom bajdani küzdelmei előtti tisztelgés önmagában is indokolja* a mai emlékünnepeget itt: Endrődön.

Ebben a községben sokan látták már 40–50 évvel ezelőtt, hogy az elnyomással szembeni ellenállás motorja, vezető ereje a Kommunista Magyarországi Pártja. A párt nehéz illegalitásban, brutális üldözések közepette vívta harcát az előretörő fasizmussal szemben. A párt elleni terror évről évre súlyos áldozatokat követelt. Meggyilkolták 1932-ben Sallai Imrét és Füst Sándort, a párt kiváló vezetőit. Börtönbüntetéssel sújtották Poll Sándort, Karikás Frigyes, Killián Görgyöt és másokat. Mindez nem tudta megakadályozni a párt harcosait abban, hogy küzdjenek a munkásság és a szegényparasztság érdekeiért.

Endröd község – ahol Hunya István úgy látta, hogy a társadalmi különbségek a Himalája csúcsához és völgyéhez mérhetőek – a kommunista falusi szervezetek sorában kiemelkedő helyet foglalt el. Endrö-

dön mindig volt illegális pártszervezet. Ha a konspiráció kiszámíthatatlan fordulatai miatt az endrődi kommunisták el is veszítették kapcsolatukat a felsőbb pártszervekkel, tevékenyen dolgoztak saját gazdag politikai tapasztalataikra és kommunista lelkiismeretükre hallgatva. A község közvéleményét ők formálták, rájuk hallgattak a földmunkások, a kosárfonók, a kétkezi emberek.

Az endrődi földmunkások, szegényparasztek felismerték azt, amit később, 1943-ban a nevezetes szárszói konferencián így fogalmazott meg Erdei Ferenc: „... vitathatatlanul elsősorban a munkásság, másodsorban a parasztság képviseli azt a társadalmi erőt, amelyik a további alakulást meg fogja határozni. Ebben a fejlődésben kétségtelesen a munkásság képviseli a nagyobb erőt. Ennek a rétegnek van olyan szervezete, programja és politikai iskolája, amely társadalmunk gyökeres átalakítását sikerrel megkísérelheti.”

Ez az átalakítás sikerrel megtörtént, amihez 1945. április 4-e nyitotta meg az utat. Immár annak is 30 esztendeje. A földmunkásmozgalom harcaira való *emlékezést tehát – másodsor – az is indokolja, hogy tanulságokat idézzünk, erőt adó tapasztalatokat összegezzünk, ismét felmutassuk a küzdelmet a mai nemzedéknek, azoknak akik számára mindez már történelem. És jó tudni: új, szocialista világot építünk és Magyarország mai népessége nagyobbik felének már a 30–40 év előtti harcok minden eseménye: történelem. Elmondásból, leírásból ismert, mert a mai népesség 60%-a 40 évesnél fiatalabb, azaz kisiskolás volt a Horthy-rendszer utolsó éveiben, vagy a felszabadulás után született. Számukra a fősolgabíró, a csendőr csaknem ugyanúgy leírásokból ismert fogalom, mint a labanc vagy a pandúr.*

Ezért is kell emlékeznünk.

És emlékeznünk kell – harmadszor – azért is, mert a világ sok táján ma is kemény harc folyik a kizsákmányolók és az elnyomottak között. Megújuló küzdelmeknek vagyunk tanúi, néhány országban pedig olyan jellegű hatalmi próbálkozásnak, sőt politikai rendszernek, mint a 30-as évek Magyarországon.

Az 1932 októberében hatalomra jutott Gömbös-kormány a nagybirtok és a finánctóke hatalmának biztosítását a totális, német típusú fasizmus bevezetésében látta. Ezt szolgálta mind bel-, mind külpolitikája. Belpolitikailag lépéseket tett a még meglévő silány és látszólagos szabadságjogok felszámolására; megkísérelte felszámolni a szakszervezeteket és a munkásság egyetlen legális politikai pártját, a Szociáldemokrata Pártot, s elhallgattatni az ellenzéki sajtót. Abban az országban, amelyben százezrek éheztek, ahol a hivatalos statisztika is elismerte a barlanglakásokat, ahol a lakások 30%-a nád- és zsuptető volt, abban

az országban, ahol 150 ezer gyermeknek osztottak havi egy kg cukrot és napi 1/4 liter tejet, hogy hivatkozni lehessen az ínség enyhítésében a király nélküli királyság jóindulatára.

A nyílt fasiszta diktatúra megteremtésének kísérlete ellenállást és felháborodást váltott ki nemcsak a dolgozó tömegekből, de még a burzsoázia azon csoportjaiból is, amelyek kockázatosnak vélték a hiteristákhoz való csatlakozást. A Gömbös-kormány 1935 elején feloszlatta az országgyűlést. Az új választásokkal az volt a célja, hogy engedelmes, a törvényesség látszatát keltő parlamentre tegyen szert. A nyílt szavazásos rendszer, a csendőrszuronyok által biztosított rend eleve kizárta annak lehetőségét, hogy a nép érdekeit képviselő emberek jelentős számban bekerülhessenek az országgyűlésbe. A Kommunista Párt nem indulhatott a választáson, de a nyílt szavazásos terror azt is illuzórikussá tette, hogy vidéken a Szociáldemokrata Párt képviselőjelöltekkel állítson. Ilyen körülmények között tüzték ki 1935. március 20-án Endrődön a választói gyűlést, amelyen a Független Kisgazda Párt jelöltje készült beszélni. A képviselőjelölt csakúgy, mint pártja, igen távol állt attól, amit mai fogalmaink szerint haladó politikának nevezünk. Mégis az adott politikai rendszerhez és kormányhoz képest, ellenzéki programmal lépett fel. És ha már az endrődieknek nem adatott meg, hogy hitük szerint való, hozzájuk húzó embert küldjenek a képviselőházba, természetes volt, hogy az ellenzéki jelöltre adják voksaikat, annak jelölését támogassák.

A 40 évvel ezelőtti megmozdulás, Endrőd kiállása nem volt hiábavaló. Erőt merítettek abból máshol is és a későbbi nemzedékek is. A felszabadulást követően pedig Endrőd is – országunk egészével – elindult a felemelkedés útján.

Pártunk agrárpolitikája nyomán kialakult a szövetkezeti parasztság, megváltozott, korszerűsödött a mezőgazdasági termelés és új arculatú lett, kimozdult régi állapotából a magyar falu. E politika sikerének gyökerei visszanyúlnak a magyar forradalmi munkásmozgalom múltjába. Egyidejűleg épült ez a politika – amelyet pártunk XI. kongresszusa az elmúlt héten erősített meg – a hazai valóságra és a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalataira. Építőelemeit, forrását képezte és képezi a Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikájának gyakorlati tanulsága éppúgy, mint a marxizmus-leninizmus elmélete, a parasztkérdésre adott, nagy tapasztalatokat összegező válasza.

Kiemelkedő helyet foglalt el mindenkor pártunk politikájában a munkás-paraszt szövetségről szóló lenini tanítás: „Ebben a szövetségben van – mondta Lenin – a szovjet hatalom legfőbb ereje és támasza, ez a szövetség a záloga annak, hogy a szocialista átalakulás ügyét, a

tőke fölötti győzelem ügyét, minden néven nevezendő kizsákmányolás kiküszöbölésének ügyét győzelemre fogjuk vinni.” Ez a mi eredményeink forrása is.

A magyar parasztság helyzetének alakulását, a mezőgazdaság változását tekintve méltán forradalminak nevezhető az az időszak, amelynek kezdetét 1945 márciusa: a földosztás, majd másfél évtizeddel később, 1961 tavasza: a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése jelzi. A két időpont között a kommunisták hathatós és eredményes küzdelmet vívtak a parasztság meggyőzéséért, megnyeréséért. A párt 1957 után kijavította azokat a korábbi hibákat, amelyek aláásták a parasztság bizalmát, gyengítették a munkás-paraszt szövetséget. *A munkáshatalom átvezette osztályszövetségét a szocialista útra*, biztosította a szükséges feltételeket – történelmi küldetésének megfelelően. Ma mezőgazdaságunk többet termel, parasztságunk egészségesebben, jobban él, a világ dolgairól többet tud, mint történeime során bármikor.

Emelt fővel emlékezhetünk a 40 évvel ezelőtti harcokra, a megtett útra azzal, hogy a küzdelem, a harc érdemes volt. Nemzedékek áldozatos munkájával, népünk javára, nemzetközi osztálytestvéreink támogatásával – épül a szocialista Magyarország.

E gondolatok jegyében köszöntöm pártunk Központi Bizottsága nevében az emlékülés résztvevőit, külön tisztelettel a földmunkásmozgalom veteránjait, az egykori harcok részeseit, Endrőd dolgozóit. Kívánom, hogy e megemlékezésből is újabb erőt merítve, eredményesen dolgozzunk tovább a szocialista Magyarország, a munkás-paraszt szövetség erősítésén, a szocialista mezőgazdaság fejlesztésén, a Magyar Szocialista Munkáspárt egész népünk számára programot adó határozatainak teljesítésén.

Bizonyára nem véletlen, hogy a marxista társadalomtudománnyal ismerkedő dunántúli értelmiségi fiatalok életútjának alakulásában kiemelkedő szerep jutott a Viharsarok szegényparaszt-mozgalmi tanulmányozásának. A felfedezés izalmával indultak – indultunk – Békés, Csanád, Csongrád megyékbe, a Körösök és a Maros partvidékére, hogy megismerjék azt a tájat, ahol az írott történeti források mellett még az élő emlékezet is őrzi a századforduló, Európa-szerte visszhangot kiváltó „agrárszocialista mozgalmainak” emlékét. Az elméleti, tudományos megközelítés így a szegényparaszti osztályharc konkrét formáinak, elemeinek megismerésével bővült, s az újabb, világnézetet formáló továbbhaladás, immár elszánt, tudatos előrelépés kiinduló pontját jelentette. Amit a Dunántúlon hiába kerestek, a Viharsarokban temérdek kincsként kínálkozott. Ám nemcsak a Dunántúlról, hanem az ország más vidékéről ide érkezőket is hasonló, tudatot és jövőt formáló élmények várták. Sokan közülük az innen indulókhöz csatlakoztak s életre szólóan a kincs összegyűjtésére, rendezésére, tanulságainak levonására jegyezték el magukat. De azok számára is meghatározó élménnyé vált, akik csak rövid időre kerültek, vagy kerülhettek kapcsolatba vele.

A látszatra helytörténeti események kezdettől fogva országos jelentőségűek. Az utcaköveket felszedő, barikádokat emelő hődmezővársárhelyi parasztok, vagy a vörös zászlót varró orosházi proletáraszonyok, s a brutális erőszak képei a nemzeti történelem lapjaira kerültek és a társadalmi elkötelezettség alakító tényezőivé váltak. A hagyomány ilyen módon is szélesedett s máig élő maradt, mert jövőbe mutató demokratikus és szocialista, a nacionalizmust elutasító tendenciáit egy ország tudja a magáénak. A történelemtudomány éppen azzal járulhat hozzá a hagyomány megőrzéséhez, hogyha állandóan dolgozik vele, mindig van új mondanivalója róla, hogyha nem engedi dogmákba merevíteni, s hogyha az emlékezőseket maga sem burkolja általános formulákba.

Bár a történeti feltáró munka, különösen az utóbbi egy-másfél évtizedben jelentősen előrehaladt, mégsem mondhatjuk, hogy kimerítette lehetőségeit, mert még mindig nagy szakadék tátong az élményanyag és annak szisztematikus feldolgozó, rendező munkálatai között. Szá-

mos eseményt ismerünk, tisztázódtak a mozgalmak belső szakaszhatárai, jellegbeli változásai is, ám a nemzetközi és hazai horizontú elemzés terén sok még a tennivalónk, hiszen a nemzeti sorsfordulók, s az azokhoz kapcsolódó történeti események szinte kimeríthetetlenek.

Vajon milyen előzményekhez kapcsolódtak, milyen eszmei hatások nyomait viselték magukon a századforduló „agrárszocialista mozgalmai”? hogyan kapcsolódtak a munkásmozgalomhoz; milyen válaszokat adtak, hogyan feleltek a maguk sajátos nyelvén a társadalom akkori alapkérdéseire; a munka-tőke ellentétére, a föld-, a nemzeti és nemzetiségi kérdésre? És vajon az ellenforradalom korszakában tovább él-e a hagyomány, s az hogyan illeszkedett a kommunista mozgalomba? A történettudomány számára sorjázó, jórészt még megoldatlan kérdések, sőt kérdéskörök közül csupán az utóbbira térünk ki, hiszen ez áll leginkább kapcsolatban az 1935-ös endrődi csendőrsortúzzel.

A magyar történelem plebejus hagyományaihoz, s a korabeli munkásmozgalomhoz kapcsolódó – Martinovics, Petőfi, Táncsics, valamint Marx, Engels nevét zászlójukra író – „agrárszocialista mozgalmak” központjai a századfordulón a nagy alföldi, községi közigazgatású mezővárosok, elsősorban Békéscsaba és Orosháza voltak. Az ellenforradalom korszakában azonban a forradalmi agrárproletár-mozgalmak élvonalában már a kisebb lélekszámú, a forgalmi központoktól távolabb eső Endrőd haladt. A fokozottabb megpróbáltatások időszakában a földmunkásszervezet őrizte itt a lángot. Aki az úgynevezett Horthy-korszak agrárproletármozgalmi történeti tablójának elkészítésére vállalkozik, azt a legkülönbözőbb és egyben leghevesebb rendszerellenes gazdasági-politikai akciók Endrődre vezetik.

Az okok feltárása természetesen külön tanulmányok feladata lehetne. Annyi azonban kétségtelen, hogy az ipari fejlődés a 15 ezernyi lélekszámú Endrődöt szinte kikerülte: vasút, üzem, a felgyorsuló kapitalista fejlődés során nem épült, a földmunkára szoruló földnélküliek száma, aránya ugyanakkor feltűnően magasra ugrott. A ritkán adódó kubik- és summásmunkán, vagy a gyér ínségmunkán és ínségakciókon tengődő agrárproletárok elöl ugyanakkor a revízióra készülő ellenforradalmi rendszer eltorlaszolta a kivándorlás útját. A munkások, szegényparasztok, haladó értelmiségiek egyetlen nagy börtönévé változtatott ország határait körös-körül lezárták, elvágták a menekülés korábbi lehetőségeit. (Ígaz, a tengerentúli országok is korlátozták, időnként teljesen tiltották a bevándorlás lehetőségeit.)

Az endrődi földmunkásszervezet azonban az agrárszocialisták elszántságával, de immár kommunista eszmeiséggel és tudatossággal

szállt szembe – lehetőségeihez mérten – a megváltozott viszonyok között a szuronyokkal. A kiszolgáltatottság nem örökös belenyugvással járt, hanem hitet csiholt a nagy börtön szigorított endrődi cellájában. A gyúanyag folyton halmozódott. A szociáldemokrata párt korabeli vezetőgarnitúrája óvakodott tőle, kerülni szándékozott a nagy társadalmi és politikai összeütközéseket, nem vállalta a forradalmi szellemet őrző, a kommunizmus eszméivel táplált endrődi agrárproletariátus harcát. De az endrődi földmunkások sem kíváncsoztak a szociáldemokrata párt szervezeti keretei közé. A megpróbáltatásokat, megaláztatásokat vállalva másfajta harcra kötelezték el magukat.

A két világháború közötti Európában aligha akad még olyan ország, mely annyit szenvedett volna, mint a Horthy uralma alatti Magyarország. A hajdani poklok-pokla: Oroszország már az emberiség legjobbainak álmai útján haladt. A kor legnagyobb magyar munkásköltőjére, József Attilára is nehéz sorsot rótt a történelem. Ady – Tisza ellenére is – érezhette a progresszió formálódását, kiszélesedését, jelezhette a forradalom közeledtét. József Attilát éppen a munkásmozgalommal való azonosulás s a kommunista eszmeiség avatta Adyt meghaladó forradalmi költővé, mégsem válhatott az új forradalmak viharadarává, pedig az évek számát tekintve hasonlóan közel voltak azok is. Rohamunk s forradalomba – írta Ady – 1912. május 23-a, a vérvörös csütörtök után. A társadalmi haladás útját soha nem tették oly keservessé, mint a nagy proletárköltő alkotó művészi erejének kiteljesedése idején. Emiatt a költői lélek mégoly merész és nagyívű szárnyalásával sem juthatott túl a felszabadulást megelőző évtized örvényein, társadalmi és nemzeti katasztrófáin. Pedig már egy kis reménysugár is mennyire átjárta volna a költőt. Egész lírája bizonyítja, hogy tőle a hang ritmust váltott volna, s a kijelentő mondatfűzés harcba hívó, felszólító módra változik. De forradalmas hite ellenére sem érezhette a forradalom gyors közeledtét akkor, amikor a legelemibb szabadságjogok kiírtása, a nemzeti szemfényvesztés, a munkások és parasztok guzsbakötése, a revízió, az antiszemitizmus vált a rendszer fő jellemzőivé. Adyt a lehetőségek felismerése avathatta a századelő legnagyobb magyar költőjévé. József Attila a közeli tragédiák küszöbén, a pusztító örvények megérzésével, sőt felismerésével érhetett az ellenforradalom korszakának legmagasabb költői csúcsára. Forradalmisága éppen a haladás útját elvágó fasizmus lényegének felismerésében teljesedett ki, elsősorban az adott tragikum tiszta kifejezésében ölthetett megfogalmazást.

Az ellenforradalom hatalmi rendszere nem tűrte a korábbi szervezett paraszti rohamokat, szétörte a paraszti osztályharc korábbi lehetséges formáit. Emiatt nem találkozunk a századforduló nagy agrár-

szocialista mozgalmaihoz, vagy az 1918-as földfoglaló mozgalmakhoz hasonló méretű megmozdulásokkal. „Nyár-éjszakán a grófi szérűn, / Reccsen a deszka-palánk / S asztag-városban pirosan / Mordul az égre a láng” – ujjonghatott Ady a századforduló agrárszocialista mozgalmainak láttán. „S a summás sárgul, mint az asztag, / de követelni nem serény” – írta József Attila a kor valóságából fakadó keserű sorokat. Visszafojtottan rója fel a serénytelenséget, pedig szervezett nagy parasztmozgalmakat kívánt, de ismeri, jól tudja a rendszer lényegét. Még az idézett sorok előtt keresi a magyarázatot: „Fortélyos félelem igazgat / minket s nem csalóka remény / Nem adna jogot a parasztnak, / ki rág a paraszt kenyerén” – írta. Újra szabályozták, természetesen korlátozták az egyesülési és gyülekezési jogot, új szigorú sajtórendeletet fogadtak el, elsősorban a kommunista mozgalom vérbefojtására megalkották az 1921. évi úgynevezett rendtörvényt, megtiltották a földosztási agitációt.¹

Fennmaradt ugyan a parlamenti rendszer, de szerepe másodlagossá vált, s a végrehajtó hatalom, a minisztériumok, a közigazgatás és a fegyveres erő hatalmasságának elsődlegessége jellemezte az ország belpolitikai rendszerét. A képviselőválasztásokat is a végrehajtó hatalom irányította, a rendőrség és a csendőrség brutalitása kísérte. „Cicáznak a szép csendőrtollak, / mosolyognak és szavatolnak, / megírják, ki lesz a követ” – írta József Attila. A régi választási fogások, az etetés, itatás, a választói névjegyzékek meghamisítása, a halottak szavaztatása, s a különböző választási fogások, ha fenn is maradtak, a választásokat mégiscsak az ellenforradalom új, a fegyveres erőre építő gyakorlata váltotta fel.

A forradalmi politikai irányzat, az ellenforradalom valósága ellenére tovább élt. A földmunkások, a kubikusok közül számosan a kommunista párt tagjaiként, vagy a baloldali eszmék híveiként, sok helyen újjászervezték a földmunkásszövetség vidéki szervezeteit, s ezeknek tagságát mindvégig a Tisza-vidéki földmunkásság képezte. Különösen nagy szerepe volt a földmunkásszervezetek megalakításában Tisza Antalnak, Ragó Antalnak, Hunya Istvánnak, Gubuznai Gézának és Polányi Máténak. A 30-as évektől kezdve pedig kialakultak a nagyobb területeket átfogó kommunista bizottságok, így a Tisza-menti területi bizottság. Szeged, Csongrád, Makó, Kiskúnfélegyháza, Hódmezővásárhely környékén pedig kerületi szervezet létesült.²

Az 1929–33-as gazdasági válság időszaka alatt az ellenforradalmi rendszert, fennállása óta a legsúlyosabb megrázkódtatás érte. Kiterjedt ez a gazdasági élet egészére: a mezőgazdasági és ipari válság 1931-ben súlyos hitelválsággal bővült. 1931-ben megbukott az egy év-

tizede kormányzó Bethlen miniszterelnök kabinetje s az ellenforradalom még hátralevő 13 esztendejében 10 új kormányalakítás s kormánybukás követte. Bethlen távozása tehát a miniszterelnöki székből a magyar uralkodó osztályok állandósuló kormányválságainak, s a rendszer szilárdságával kapcsolatos illúziók szertefoszlásának kezdetét is jelezte. A Bethlent követő kormányok újabb rendszabályai sem hozták meg alkotóik számára a remélt sikert. Történetileg csak rövid időre tudták meghosszabítani a tőkés és nagybirtokosok hatalmát. De az az uralmi rend, amit kialakítottak, népünk történetének legnehezebb időszakát jelentette.

A gazdasági és politikai válságból való kiútkeresés közepette Gömbösre esett a magyar uralkodó osztályok választása. Vele előtérbe kerültek a jobboldali szervezetek, nagyobb teret kapott a szociális demagógia is.³ Nemcsak Horthy bízott benne, hanem az adott viszonyok között a megrendült egységspárt, maga Bethlen is. Nem voltak köztük áthidalhatatlan ellentétek a múltban sem, hiszen az egységspárt s ezzel Bethlen hatalmát az 1922. évi választásokon Gömbös, – aki akkor a párt ügyvezető alelnöke, s a MOVE elnöke volt – alapozta meg.⁴ A politikai frigy Hitler hatalomra jutása után még szorosabbra fűződött. S nemcsak azért, mert a szocializmussal, a demokráciával, sőt a liberalizmussal szemben is támaszt láttak a hitleri Németországban, nem is csupán a közös külpolitikai törekvés: a revízió miatt. Bár ezeknek a tényezőknek is vitathatatlan a szerepe. Gömbös pozícióját Horthy és Behlen azért is erősítették, mert egyes nyugati, főleg a revíziótól tartó francia uralkodó körök, a legitimizmus felelevenítésében látták a revans egyik hathatós ellenszerét, s ezért a Habsburgok közép-kelet európai hatalmának visszaállítására törekedtek. Horthy azonban hatalomféltése, Bethlen pedig reálpolitikai megfontolások, a kisantant ellenállása miatt ekkor is, mint egy évtizeddel korábban is, szembefordult a legitimista szervezkedéssel. Gömbös nemcsak a haladó társadalmi tartalmú mozgalmak letörésének módját tudta, hanem kélhetetlennek bizonyult a legitimistákkal szemben is.

A zavartalan együttműködés azonban az ellenforradalmi rendszer említett vezető politikusai között nem tartott sokáig. Gömbös ellentétei Bethlennel különösképpen akkor erősödtek fel, amikor a kormány a belső társadalmi-politikai viszonyok bizonyos módosításához kezdett, amikor új reformokat hirdetve sorra-rendre elővette egyrészt a középrétegek előtérbeállítását tartalmazó korábbi javaslatait, másrészt a Hitler által is táplált, a totális fasiszta diktatúra bevezetésére irányuló törvény- és egyéb jogszabály-terveit. Egyezséget kötött fasiszta múltú társával, Eckhardt Tiborral, az újdonsült kisgazdavezérral.

Horthyt pedig azzal próbálta maga mellé állítani, hogy törvénytervezetet készített a kormányzói jogkör kiszélesítéséről. Eszerint a kormányzónak a régi királyi felségjogokhoz hasonlóan lehetősége nyílott a képviselőház elnapolására és feloszlására.⁵ Ígéretet tett a „titkos és becsületes választói jog” megalkotására, a parcellázásra és telepítésre. Bethlen és az egységspárt jórésze azonban ellenezte a középrétegek politikai hatalmának növelését tartalmazó gömbösi elképzeléseket, s nem tette magáévá a totális fasiszta diktatúra bevezetésére irányuló kormányelnöki elképzeléseket sem. Bethlen hívei kiléptek a pártból, a parlament zavarai állandósultak. Gömbös 1935 márciusában kormányzói leirattal feloszlatta a Házat és új választásokat íratott ki.⁶

Joggal tehető fel persze a kérdés: vajon az 1935. március 20-án délután 1/24-re engedélyezett endrődi kisgazdapárti választási gyűlés, ilyen módon nem vált-e a gömbösi politikai boszorkánykonyha áldozatává? Hiszen látszatra a liberális hagyományaitól véglegesen eltávolodó, Gömbössel paktáló kisgazdapárti gyűlésen dördültek a csendőrsortüzek. A mintegy 3000 agrárproletár Andaházy-Kasnya Bélát, a kisgazdapárt képviselőjelöltjét várta s látszólag az ő szavára hallgatott, amikor a Szarvasról Endrődre vezényelt Baritz Károly csendőralhadnagy gyűlést feloszlató parancsával szembeszegült. Az endrődi földmunkások azonban valójában nem Eckhardtot, nem is Andaházy-Kasnyát, hanem az agrárszocialista hagyományokat, s a forradalmi múltat vállalva a földmunkásmozgalom parancsszavát követték. Nem hagyták kihasználatlanul az adódó lehetőséget, mert a gyűlés a tömegelő alakító, lélekemelő, öntudatosító, a kollektív tudat és elszánás köhéziót teremtő fórumául kínálkozott. Alig akadt erre más alkalom. Hiszen még a kis létszámú földmunkásszervezet működését sem tűrték, nemhogy földmunkás nagygyűlést engedélyeztek volna.

Engem Hunya elvtárs könyve, az „Emelt fővel” vezetett először Endrődre. Tőle tudom, az endrődi földmunkásmozgalom, a kommunista alaptörvényét: az ellenforradalom viszanyai között csak úgy volt őrizhető és szélesíthető a kommunista eszme, hogyha valamennyi, még a rendszer megerősítésére, vagy megmentésére irányuló tömeggyűlés adta lehetőségeket sem hagyják kihasználatlanul.⁷ Az állami inségakciók, a kubik és summásmunkák szervezésénél ezért csakúgy jelen voltak, mint a keresztényszocialista helyi szervezet megalakítási kísérleteinél. Természetes volt tehát, hogy az engedélyezett választási gyűlésekre, főként az ellenzékiekre különös gonddal készült a szervezet és mozgó, éltető eleme: a kommunista sejt. Nem riadt vissza az 1922-es választások kegyetlen megtorlásának megismétlődésétől sem. Pedig jól emlékeztek rá, amikor Hunya Istvánt, Uhrin Györgyöt, Gellai Istvánt,

Giricz Pált, Nagy Józsefet vasraverve vitték az új rend börtöneibe, csendőrlaktanyáiba.⁸ 13 év múltán azonban, amikor az új ellenforradalmi, totális fasiszta rendszer bevezetésére törtek, a választási piactéri tömegdemonstrációt vérfürdővé változtatták.

Miután a kispazda képviselőjelölt negyed órát késett, Bakos József tiszteletbeli főszolgabíró, mint kirendelt hatósági biztos betiltotta a választási gyűlést. Csakhogy amikor már megérkezett Andaházy-Kasnya, a hatósági biztos még akkor is fenntartotta utasítását. Andaházy-Kasnya ezután a Belügyminisztériumból telefonon ígéretet kapott sérelme orvoslására. Ezért kérte a tömeget, várja meg az alispánhoz küldött belügyminisztériumi utasítást. A csendőrök, kiegészülve a Gyomárról küldött két lovas és két kerékpáros csendőrrel, félkörbe fogták a piacteret. A gyorsan dördülő sortűzek Farkasinszki Lajos kosárfonó, Gellai István földmunkás, Mészáros Gyula cipésmester, Pribovszki István, Gyuricza Bálintné és Polányi Józsefné életét azonnal kioltották.⁹ D. Kovács Lajos gyomai napszámos röviddel a sortűz után, Roó Gáspárné pedig több mint két hónappal később, már a gyulai kórházban halt bele sérüléseibe. A Roó Gáspárnéről 1935. június 13-án felvett kórházi jegyzőkönyv megállapította, hogy a halál közvetlen oka; a fertőzőeses szívburokgyulladás, golyósérülés következménye. „A sérülés időpontjára nézve megállapítható – írja a jegyzőkönyv –, hogy az hat héten túl levő időpontban jött létre, az időpontot pontosabban meghatározni nem lehet. A fegyver, melyből a lövés történt, nagy átütő erejű, kaliberére nézve véleményt mondani nem lehet, úgyszintén nem állapítható meg a távolság, melyből a lövés történt.”¹⁰ Farkasinszky kosárfonó már egy évtizede kapcsolatban állt a kommunista sejttel, a fiatal Gellai István apja pedig az endrődi földmunkásszervezet régi vezetője volt. A Polányiak ugyancsak beírták nevüket nemcsak Endrőd, hanem a legújabbkori magyar munkásmozgalom történetébe is.

A Magyar Távirati Irodához befutó első jelentések hat, majd hét sebesültről tettek említést. A gyulai kórház már tíz súlyosan sebesültet, közülük négy nőt tartott nyilván. De még ez a szám sem tekinthető irányadónak. A csendőrnnyomozók a sortűz után házkutatásokat tartottak, a sebesültek azonban a megtorlástól való félelem miatt titkolták bajukat. Az utcák napokig kihaltak voltak, a lakások ablakait is befüggönyözték. A sortűz másnapján Endrődre érkezett a belügyminiszter, Kozma Miklós. Vele tartott a főispán, Fáy István és vitéz Márky Barna alispán is. Úticélját világosan kifejtette az MTI-nek és az újságíróknak adott nyilatkozatában; „Nem azért jöttem le, hogy magam vizsgáljam ki az ügyet. Ez a hatóságok feladata és ők a sajnálatos ese-

tet teljesen tárgyilagosan, a törvényes előírásoknak megfelelően vizsgálják... Anélkül, hogy a nyomozásnak elébe akarnék vágni, a következőket mondhatom: Minden jelölt feltétlenül tartozik eleget tenni a hatóságok és a hatósági közegek felszólításának. Tartozik még abban az esetben is, ha az lenne a véleménye, hogy a tett intézkedés szabálytalan, vagy törvénybe ütköző.”¹¹ A belügyminiszter tehát eleve megszabta a nyomozás irányát, a hatósági intézkedések jogosságát. A kormány „reformpolitikáját” ugyanakkor azzal próbálta mentetgetni, hogy felkereste a községháza közelében lakó áldozatok hozzátartozóit és egyenként 100 pengő gyorssegélyt adott át nekik.

Endrődön az ellenforradalom vezéregyénisége, a reverendába bújt, nagyhatalmú, robusztus külsejű, több ízben országgyűlési képviselőnek is megválasztott Csernus Mihály apátplébános volt. Szavainak és tetteinek különbségeit egyre többen felismerték. Keresztény szeretetet hirdetett, de már az 1920-as évek elejétől fogva a csendőrökhez hasonló brutalitás és bosszúvágy jellemezte. Egyenlőségről beszélt, de az egyenlőtlenség fenntartásának és erősítésének megszállottja volt. A kommunistákat, a földmunkásmozgalom vezetőit emberbőrbe bújt antikrisztusoknak kiáltotta ki, jöllehet ők szerveztek munkát az agrárproletárok ezreinek, enyhítették az ínséget, segítettek a bajok gyökereinek felismerésében, táplálták a reménysugarat. Az uralkodó osztályok eredeti szándéka Csernus Endrődre küldésével így visszajára fordult. Az apátplébános tevékenysége, szavai és tettei különbsége, maga is segítette az agrárproletárság rendszerellenességét.¹²

A paraszti osztályharc történeti tapasztalatai az 1930-as években is kiapadhatatlan erőforrásnak bizonyultak. A földmunkásszervezet nemcsak a betegségleyezés, nem is csak az olvasás, az önművelés fóruma volt, hanem az állandó hatósági zaklatások, internálások, letartóztatások ellenére a község, sőt a környék társadalmi, politikai életének állandóan ható tényezőjévé vált. Az 1934-ben tartott községi képviselőválasztásokon a földmunkásszervezet által támogatott ellenzékiek kerültek ki győztesen. Az apátplébános is az izgatás elhatalmasodásáról beszélt 1935. március 24-én az Endrődre érkező belügyminisztériumi nyomozóknak.¹³ Emellett a kisgazdapárti képviselőjelölt demagóg fel lépését, s a földmunkásszervezettel való összefogását panaszolta. 1935. március 20-án, a csendőrsortűz napján és idején az ő lakásán tartózkodó Pálka főszolgabíró és hívei folyton útban voltak a parókia és a községháza között. Minden jel arra mutat tehát, hogy Csernus számára nem volt közömbös a választási gyűlés, s a nála tartózkodóktól nem függetlenül alakultak az események az emberéletet kioltó csendőrsortűzig.

A Békés megyei Levéltár iratanyagából úgy tűnik, hogy Andaházy-Kasnya, akit Gömböshöz és Kozma Miklós belügyminiszterhez is baráti szálak fűztek, valóban ígéretet kapott a belügyminisztériumtól a sérelmek reparálására. A gyűlés betiltásához tehát kizárólag a kiküldött hatósági biztos, az a Bakos tb. főszolgabíró ragaszkodott, akinek a közvetlen főnöke, Pálka főszolgabíró mindvégig Csernus vendége volt.

A történész természetesen tévedhet, hogyha a feltételezések mezejére lép. Tartózkodunk ezért annak a konzekvenciának a levonásától, hogy a gyűlést a parókiából tiltották be, s a csendőrsortűzek az ott tartózkodók inspirálására dördültek. Tény azonban, hogy a vizsgálatot folytató ügyészség, a csendőrügyészség, a közigazgatási hatóságok, a belügyminisztériumi nyomozók csak szépen stilizált jegyzőkönyvek felvételéig jutottak. A „tanúk” vallomásai alapján perbefogták Andaházy-Kasnyát, akit az elsőfokú bíróság pénzbüntetésre ítelt. Később ügyészségi fellebbezés folytán az ítéletet súlyosbították ugyan, de végül is az 1935. évi karácsonyi amnesztia alapján megszüntették ellene az eljárást. A vizsgálat és az ügy befejezésére törekedtek a halottak hozzátartozói és a sebesültek által indított perben is. A 196 aláírással ellátott perkeresetüket arra alapozták, hogy a magyar királyi kincstár felel az alkalmazottjai által, a hatásköréhez tartozó hivatalos hatalom felhasználásával jogellenesen, s a saját felelősségét is megállapító cselekménnyel okozott kárért.¹⁵ A kincstár – voltaképpen az államhatalom, a kormány – mindvégig védte a csendőrség eljárását. Kozma Miklós 1936-ban egyik berlini, a hitleri Németország fővárosában tett látogatása után, az endrődi eseményekre utalva írta bizalmas feljegyzéseiben; A csendőrségnek mindig igazának kell lennie, különben csorba esik az állam tekintélyén.

A bírói függetlenséget végképpen felszámoló ellenforradalmi rendszer viszonyai közepette aligha vitatható, hogy a kormány érvényesíteni tudta volna akaratát. Az elhúzódó per ódiumát azonban nem hárihatta volna el magától. Így is kiütközött a gömbösi reformkorszaknak nevezett rendszer valódi tartalma: a csendőrsortűz önmagában véve is árulkodott a Gömbös-féle politika lényegéről. A tanúk kihallgatásával, a védőügyvédek perbeszédeivel együttjáró bírósági tárgyalássorozat mindezt csak világosabbá tette volna. Emellett végveszélybe sodorhatta Gömbös és az Eckhardt vezette kisgazdapárt együttműködését is. A per számukra veszélyes következményeitől azért is tartottak, mert állításaik ellenére jól tudták, a hatóságok eljárása s a csendőrök fegyverhasználata jogtalan volt. Andaházy-Kasnya ugyanis a kiadott hivatalos közleményekkel ellentétben nem egy órát, hanem

még 20 percet sem késett s a belügyminisztérium Szalai nevű felügyelője megígérte neki az alispán útján a jogorvoslatot. A csendőrök fegyverhasználatára pedig egyenesen ellentétben állt az érvényben levő Csendőrségi Szolgálati Szabályzat, a Cs-1. pontjaival. „Eljárás nagyobb embertömegek által okozott veszélyes rendzavarás esetében” című paragrafus az írta: „Ha a csendőrparancsnok nagyobb embertömeg által okozott és veszélyes jellegű rendzavarás alkalmával az illetékes hatóság részéről segédletül felhívatik, illetőleg aziránt megkeresetik, vagy ha másképpen jut ily veszélyes rendzavarás tudomására: az összes legénység – a tartaléklőszer kiosztása után – az őrsparancsnok vezénylete alatt a rendzavarás színhelyére kivonul és megfelelő távolságban az embertömegtől, lehetőleg fedett háttal, feláll. Az embertömeg „a törvény nevében”, a következményekre és a különben bekövetkező fegyverhasználatra való figyelmeztetés mellett szétoszlásra hívandó fel. Ha a felszólítás eredménytelen marad: a szétoszlás szuronytámadás alkalmazásával kísérleendő meg, mely alkalommal a főcinkosok, a bűjtogatók és a legféktelenebb rendzavarók elfogandók. Ha azonban az embertömeg fegyverekkel, vagy más, a test biztonságát veszélyeztető eszközökkel és tárgyakkal a csendőrség ellen támadólag lép fel és ez utóbbi ezáltal a legszörnyűbb szorongatásba jutna: akkor – és pedig ha lehetséges – a bekövetkezendő fegyverhasználatra való előzetes figyelmeztetés mellett, az őrsparancsnok szabályszerű vezényelésére a löfegyvert kell alkalmazni: ily alkalommal, főleg a főcinkosok, bűjtogatók és a legveszélyesebb ellenszegülők veendő célba, amire a parancsnok külön is figyelmeztet . . . A levegőbe, vagy vaktában löni tilos. Gyermek, asszony, aggok úgy a szuronytámadásnál, valamint a löfegyver alkalmazásakor lehetőleg kímélendők.”

A nagy apparátussal kezdődő nyomozás sem tudta azonban bizonyítani, hogy a községháza falához sorban felálló csendőrséget valaki is megtámadta volna. Baricz alhadnagy, a csendőrség parancsnoka sem adott parancsot a sortűzre. Bariczmondotta a nyomozás során tett vallomásaiban: „Engem a tömegből senki sem bántott és nem is láttam, hogy valamelyik csendőrt bántották, vagy megtámadták volna, de a tömeg hangulata olyan volt, hogy a fegyvert használni kellett, mert a csendőr nem várhatja be azt, hogy lefegyverezték, de arról kaptam értesítést, hogy a támadás elhárítása végett használták a fegyvert a csendőrök közül azok, akik lőttek.”¹⁷ A csendőrök felé nem köveket, hanem átkokat szórtak, ez azonban a számukra érvényben levő Utasítások szerint sem jogosította fel őket a fegyverhasználatra. Az Utasítások megszegését csak tetézték azzal, hogy vaktában, célzás nélkül lőttek, nem kímélték az asszonyokat sem.

A jogtalan fegyverhasználat is fokozta a kormány sietségét. Maga kereste a per elejtésének lehetőségét. 1936. márciusában létre jött a megegyezés. Eszerint a kincstár védte ugyan a mundért, de 1500-tól 3000 pengőig terjedő kártérítési összegek kifizetését vállalta. A megállapodás kimondotta: „Alperes annak előrebecsátása mellett, hogy az Endrődön 1935. évi március hó 20-án történt csendőrségi fegyverhasználat jogtalanságát és a felperesek által ebből kifolyólag támasztott kártérítési követelések jogosságát el nem ismeri, a felpereseket és hozzátartozóikat ért súlyos fájdalom és felperesek nehéz anyagi helyzetére tekintettel, kizárólag emberiességből és méltányosságból felperesnek mindennemű perbeli és perben fenntartott követelésük teljes és végleges kiegyenlítésével a jelen egyezség gyámhatósági jóváhagyásának keltétől számított 20 napon belül a felperesek részére az említett összegeket megfizetik... Felperesek ezt az egyezséget elfogadják és kijelentik, hogy a fenti összegeken túlmenően az 1935. évi március 20-án Endrődön történt csendőrségi fegyverhasználatból kifolyólag az alperes ellen eddig támasztott és a jövőben bármi címen támasztható mindennemű követelésük teljes és végleges kiegyenlítést nyert, egyben kijelentik azt is, hogy ebből kifolyólag sem a fegyverüket használt csendőrök ellen, sem más személyek ellen követelést támasztani nem fognak.”¹⁸ Az akták tehát végül is az ítéletek feloldásával, illetve ítélet nélkül kerültek az irattárba.

Amikor most 40 év múltán kezünkbe vesszük ezeket a levéltárakban rejtőzködő aktákat, nem azért tesszük, hogy felszaggassuk az egyéni, családi sebeket, hanem hogy tanulságait keressük, emlékezünk és emlékeztessünk a felszabaduláshoz vezető forradalmi harc mártírjaira.

JEGYZETEK

1. Az egyesületi és gyűlekezési jogot korlátozó alaprendeletek: 5.084/1919. M. E. Rendeletek Tára 1919. 729-730, továbbá 6.622/1920. M. E. R. T. 1920. 1188.

A sajtórendeletek: 4.680/1919. M. E. R. T. 1919. 70/2., továbbá 5.499/1919. M. E. R. T. 1919. 874-875.

A politikai „bűncselekmények” megtorlását célzó törvény: Magyar Törvénytar. 1921:III. tc.

2. Földmunkás és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon I-II. k. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Szakács Kálmán. Kiadja a MEDOSZ, II. k. 851-854.

3. Ld. Kónya Sándor: Gömbös kísérlete a totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Akadémiai Kiadó, 1968.

4. A választások előtt a MOVE „stratégiai területekre osztotta az országot, s minden eszközzel a baloldal, a liberális ellenzék visszaszorítására törekedett. Pesti Hírlap, 1922. március 9.

5. Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom ideiglenes gyakorlásáról szóló 1920: I tc. a kormányzó számára még nem biztosította az országgyűlés elnapolására, berekesztésére és felosztatására vonatkozó korábbi királyi jogokat. Az 1933:XXIII. tc. mindezt megadta Horthy számára.

6. Az új országgyűlés 1935. április 29-én ült össze.

7. Hunya István: Emelt fővel. Táncsics. 1974. 79-152.

8. Országos Levéltár: K. 149. B. M. Res. ir. 1922-10.-1616.

9. MTI. Könyomatos. 342. k. (Sajtólevéltár) 1935. március 20.

10. Békés megyei Levéltár. (A továbbiakban: BML) Gyulai törvényszéki iratok.

B.1285/1935.

11. MTI. Könyomatos. 342. k. (Sajtólevéltár) 1935. március 21.

12. Hunya István: im. 83-90.

13. MTI. Könyomatos. 342 k. (Sajtólevéltár). 1935. március 24.

14. Uo.

15. BML. Gyulai törvényszéki iratok. B.1285/1935.

16. Csendőrségi utasítás. Cs-I. Bp. 1912. 105-106.

17. BML. Gyulai törvényszéki iratok. B.1285/1935. I.

18. Uo.

A DEMOKRATIKUS AGRÁRFORRADALOM KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON

Mártírokról emlékezünk ma, olyanokról, akiknek nehéz élete, halála – miként előttük és utánuk is megannyié – egy szakadatlan küzdelem egyik láncszeme volt. Tudták, vagy nem tudták, de a történelem értelmes folytonosságát hordozták magukban és mutatták fel utolsó cselekedetükben is. Éppen ezért a tisztelgő főhajtás, az utókor számára olyan emlékezésre is alkalom, amely e küzdelem láncolatának történelmi hosszát is átfoghatja, a folytonosság rejtettebb értelmét is kutathatja. Legalábbis így hisszük, vagy így szeretnénk. Mert vajon akár évszázadok mégoly helyes magyarázata, magyarázata lehet-e egyszermind annak, ami itt akkor megtörtént és megtörténhetett?

A kérdés súlyosságának tudatában mégis hadd tegyünk kísérletet arra, hogy a hazai *agrárprobléma demokratikus agrárforradalmi megoldásának* történeti útkeresésében sűrítsük össze vázlatosan mindannak az értelmét, amelyet a magyar szegényparasztság mozgalmi, az agrárszocializmustól vagy a szocializálástól a földosztásig, a vörösök oldalán való szovjetoroszországi harcoktól a somogyi Marcaliig, vagy a békésí Endrődig jelentettek. A harcokkal tele útkeresés ilyen vizsgálata, persze, korántsem az agrárprobléma, illetve az agrárprobléma demokratikus agrárforradalom útján való megoldásának abszolutizálásával azonos. Mindezt azért is előre kell bocsátani, mert joggal vethető fel a probléma, hogy vajon csakugyan az agrárkérdés tekinthető-e polgári fejlődésünk három évtizede leáldozó gyötrelmes századában a kérdések kérdésének: az, illetve csak annak megoldatlansága volt-e bűnbak fejlődésbeli elmaradottságunkért. Nem kétséges ugyanis, az a tény, hogy Magyarország századunk első felében agrárország volt (népességének túlnyomó többsége, sőt az I. világháború előtt nemzeti termelésének nagyobb része is agrárjellegű volt¹ és különösen, ha a két világháború között a „3 millió koldus” változásért kiáltó helyzetét is tekintjük, nos mindez együtt valóban azt sugallta, hogy az elmaradottságból való kilábalás alapvetően az agrárkérdés megoldásának a dolga. Úgy tartom azonban, hogy az agrárkérdés helyét, jelentőségét azok értik és értelmezik helyesen, akik azt a társadalmi-gazdasági kérdések együttesének részeként fogják fel és megoldhatóságát, illetve teljes megoldását egy általánosabb átalakulás egyik fő elemének tekintik. Mert vajon a meg-

oldás első tette: a demokratikus agrárforradalom, nem egy általánosabb forradalom részeként válhatott-e valóra a népi demokratikus Magyarországon? És azt az első lépést nem kellett-e továbbiaknak, jelentősebbeknek követni ahhoz, hogy az agrárkérdés valóban végleg a múlté legyen? Nem a történészek, de maga a történelem döntötte el tehát az e kérdésről lehetséges vitát.

Ami már könnyebb az utókornak, nem volt ily kézenfekvő a történelmi múlt egyidejű forradalmi cselekvői, gondolkodói számára. Nem véletlen, hogy hosszú évtizedeknek kellett elmúlnia ahhoz, hogy teljes összhang jöjjön létre a hazai szegényparasztt-mozgalmak, vagy a paraszti érdekek képviselőinek elképzelései, programja, valamint az agrárkérdés megoldásának objektív igénye és lehetősége között.

Az agrárprobléma demokratikus agrárforradalmi megoldásának történeti útkeresésében az első szakasz magának, az *agrárproblémának* a helyes értelmezése, lényegének felismerése volt. Csak ezután következett a második szakasz: a *megoldás mikéntjének* nem kevés kudarccs és tapasztalat alapján történő keresése és megtalálása. Tekintsük át sorban e két szakaszt.

Az agrárkérdést, mint mindanyian tudjuk, a magyar polgári átalakulás elégtelensége folytán örökölte a 20. század. Ez korántsem azt jelenti, hogy mintha e kérdés a tőlünk nyugatra korábban és radikálisabban végbement polgári forradalmak során végérvényesen megoldást nyert volna. Az azonban tény, hogy ott a parasztság nem szenvedett többé a feudális elnyomás rendszerétől, vagy maradványaitól, vagy legalábbis nem azoktól szenvedett. A hajdani jobbágy, akár fokozatos parcellázás, vagy bérletmegváltás, akár radikális tömeges felszabadulás útján jutott is örök földtulajdonhoz, a kapitalizmus megtisztítottabb terepén válhatott és vált is polgár paraszttá, farmerré, föld nélkül pedig „szabad” bérmunkássá. Ugyanakkor a fejlődő ipar, a városok is gyorsabb ütemben szippantották fel a mezőgazdaságban feleslegessé váló munkaerőt.

Hazánkban az 1848-as jobbágyfelszabadítás a feudális kötöttségekben élő falusi népességnek mintegy felét tette önálló paraszttá.² Ilyenképpen, az imént hivatkozott kedvezőbb polgári megoldásokhoz képest, nemcsak a feudális eredetű nagybirtok uralkodó helyzete maradt fenn, de az alsó póluson is ott sereglett azok hatalmas tömege, akik nem részesülhettek a jobbágyfelszabadítás szűken mért áldásaiból. S előbbi nyomasztó súlyát nemcsak utóbbiak: a fokozottan kiszolgáltatott agrárproletárok, zsellérek, de közvetlenül, vagy a fennálló, az erős feudális maradványokkal átszőtt gazdasági és politikai rendszer közvetítésén át azok is érezték – és éppen ezért a tőkés fejlődés útja

különösen keserves volt azok számára is – akik a birtokos paraszti rétegekhez tartoztak.

S hogy mindezekből az ellentmondásokból a 19. század második felében mégsem rajzolódhatott ki az agrárkérdés lényege: a *földkérdés*, az csak részben adódott abból az illúzióból, hogy mintha 1848 megoldotta volna azt, illetve, hogy mintha csupán bizonyos toldozgatások-foldozgatások szüksége maradt volna fenn. Az agrárkérdés lényegének felismerését inkább az késleltette, hogy a hazai tőkés fejlődés viszonylagos felgyorsulásával még tovább (a századfordulóra mintegy 6 millióra!) nőtt az agrárproletár sorban élők száma. Azoké tehát, akik különösen a nagy földmunkák nyújtotta lehetőségek lezárulása után – miként a kor proletáriátusa is Európa-szerte – elsősorban bizonyos *szocialisztikus* (munka- és bér- stb.) követelésekre hajlottak. Mindezt még táplálta az akkori munkáspártoknak a korszak agrárproblémáit, ellentmondásait *csak* tőkés és proletár-ellentétben és *csak* üzemi szempontból megítélő földosztás-ellenes szemlélete és propagandája is. Ilyen társadalmi és gondolati keretekben harcolt, védekezett, vagy éppen menekült a leáldozó 19. század agrárszegénysége is. (Jól példázzák ezt a századforduló agrárszocialista mozgalmi és a tengeren túlra kívándorlók hatalmas tömegei.³⁾

A XX. század elején azonban már világosság kezd derülni a hazai agrárprobléma lényegére: a földkérdésre. Mindebben nagyban közrejátszottak az olyan tényezők, mint az agrárszocialista mozgalmak leveretése, a Szociáldemokrata Pártnak az agrárkérdésben is megmutatózó elégtelen elképzelése feletti csalódás és nem utolsósorban a mezőgazdasági válságot követő konjunktúra, illetve abban a feudális eredetű nagybirtok által a birtokos parasztság érdekeivel szemben emelt földszerzési korlátok. Persze, ezekből az ellentétekből, illetve felismerésükből sem fogalmazódhatott meg egyszerre világos, mozgósító anti-feudális demokratikus agrárforradalmi program. Ilyen program megalkotására csupán Lenin zsenije volt kész. A nyugati és a kelet-európai agrárfejlődés különbségét vizsgálva ő már a század első éveiben tudományosan alapozott célként tűzte ki az orosz szociáldemokraták elé, hogy első fokon nem a burzsoázia elleni harcba kell bevonni a parasztságot, hanem „a jobbágyrendszer maradványai ellen irányuló mozgalomba”⁴. Az első oroszországi forradalom tapasztalatai nyomán aztán Lenin teljessé is tette az antifeudális demokratikus agrárforradalom programját. E program vállalása nemcsak azért lett alapvető követelmény e régióban a munkáspártok számára, mert összhangban állott a parasztság tömeges földigényével, de azért is, mert a parasztság csak így válhat a forradalomban a proletariátus támaszává: éppen a feudá-

lis maradványok eltávolítása és az osztályharc szabad kibontakozása által.

Ha a magyarországi szociáldemokráciát a földkérdés megítélésében még mindig ortodox formulák tartották is fogva, voltak azért nálunk is olyanok, akik – mint Achim L. András és pártja – az úrellenes pozitív paraszti indulatokat értelmes antifeudális programmá kezdték fogalmazni. Ugyanakkor megjelentek a számító alkudozás olyan képviselői is, mint Nagyatádi Szabó István és pártja.⁵ Elég csupán e két nevet említeni annak illusztrálására, hogy a továbbiakban azután mi-féle paraszti keretek között szerveződhetett és alakulhatott az agrárkérdés, illetve most már pontosabban: a földkérdés megoldásának hazai programja.

A tisztázott program, valamint a helyes megoldás történelmi követelménye közötti ellentmondás a leginkább drámai sűrítésben a Tanácsköztársaság hónapjaiban jelentkezett. Abból, hogy a parasztság földosztást várt, a proletárdiktatúra viszont – részint ortodox, részint újkeletű baloldali hatások nyomán – az úri földek szocializálását követte, a munkás-paraszt szövetség megerősítése helyett, – megannyi pozitív intézkedés és kísérlet ellenére is – érdekellentétek támadtak. A hiba kiküszöbölésének szándékát, sajnos, beválthatatlanná tette a rövid idő: a Tanácsköztársaság hamari leveretése.

Mégis az I. világháború és a forradalmak után nemcsak pusztán annak igénye merült fel, hogy tanulni kell a földkérdésben elkövetett mulasztásokból, vagy éppen le kell vonni a következtetéseket a Tanácsköztársaság elhibázott szocializáló programjának kudarcából. Ami mindezeknél nem kisebb jelentőségű: nagyban megváltoztak a mezőgazdaság, a parasztság helyzetének feltételei is a megelőző évtizedekéhez képest. És itt nemcsak a háború okozta sebekről van szó, s nem is egyszerűen a poroszutas tőkés agrárfejlődés csődjéről, hanem azokról a szerkezeti változásokról, amelyek a monarchia felbomlása és az országhatárok átalakulása folyamányaként következtek be. Nemcsak a mezőgazdasági termelés és értékesítés feltételei váltak lényegesen rosszabbá, miközben fokozott teher és állandósult agráröllő is sújtotta a mezőgazdaságot, de a parasztság földdel, az agrárproletariátus munkával való ellátottsága még a korábbiakhoz képest is megcsappant. Mindez összefüggött azzal, hogy egyidejűleg összeszűkültek azok a lehetőségek, amelyek még az I. világháború előtt a mezőgazdaságból kiváló szabad munkaerő foglalkoztatását viszonylag biztosították. Mind a munkaerőt befogadó Amerika, mind a hazai hatóságok oly mértékben korlátozták a be-, illetve a kivándorlást, hogy az – különösen, ha az országba való visszavándorlást figyelembe vesszük – nem jöhetett többé

számításba.⁶ Még súlyosabb volt ebből a szempontból, hogy a lelassult hazai iparfejlődés is rendkívül kevés új munkaerő felvételét tette lehetővé. Had utaljunk ezzel kapcsolatban arra, hogy az ipari keresők aránya 1930-ban (17,9⁰%) alig volt magasabb, mint 20 esztendővel korábban (1910: 17,0⁰%).⁷

Mind a mezőgazdaság megnehezült helyzete, mind a földtelenség, s különösen a lelassult ipari irányú elvándorlás nyomán fokozódó viszonylagos agrártúlnépesedés a két világháború között még erőteljesebben vetette fel a földkérdést és a birtokos parasztság irányában is tovább szélesítette azok tömegét, akik annak valamiféle megoldását várták. Aligha kell mondani, az ellenforradalmi rendszer lényegénél fogva teljesen alkalmatlan volt arra, hogy ezt az igényt megértse. A földkérdéssel többnyire az agrár-merkántil ellentétek keretében foglalkozott és szinte kizárólag a nacionalista és a szociális uszításnak, illetve demagógiának alárendelten kezelte. Voltaképpen ebben az összefüggésben került sor az igen sekély ellenforradalmi földreformra is, amely az ország területét mindössze 6–7⁰%-ban, de a parasztságot területileg még ennél is kisebb mértékben érintette.⁸ Mindazonáltal ez sem járt csak kárral, csak káros illúziókkal a parasztság körében, de igen sekély eredményeivel és ellentmondásaival egyszersmind fel is fokozta az igényt egy „igazibb” földosztásra, amelyről jellemzően, egy-egy félelemmel elegyes önkritikus pillanatban még némely arisztokraták is beismerték, hogy „a levegőben van”. Ám lényegesebb, hogy mindez együtt a földkérdés bonyolultságát, és abban a parasztság várható szerepvállalását is láttatni segítette a történelem „törvényeinek meghallóival”, a marxistákkal, akik az üldöztetés és az illegalitás keretei között nemcsak 1919 hibáinak ódiúmát, de az új és jobb megoldás érdekében a vitát is vállalták.

Ha az áttekintett szakasz, a század első évtizedei általánossá tették azt a felismerést, hogy a magyar agrárkérdés lényege: a földkérdés, a második szakaszban, a Tanácsköztársaság leveretését követő időszakban már az is tisztázódott, hogy a földkérdés megoldásának mi a helyes módja. Ám a föld felosztásának demokratikus agrárforradalom útján való célkitűzése akkor sem lett nyomban nyilvánvaló és általános program a kommunisták körében. Először is le kellett számolni azzal a nézettel, hogy *közvetlen* feladatnak tekintsék a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra kivívását és csak ennek keretében tartásuk megvalósíthatónak a földosztás demokratikus agrárforradalom útján való keresztülvitelét. Másodszer fel kellett hagyni a demokratikus agrárforradalom és a földreform merev megkülönböztetésével és főleg egyiknek a másik ellentétéként való időszakos előtérbe tolásával.⁹ Nem kis

problémát jelentett a parasztság antifeudális politikai egységével kapcsolatos szélsőséges felfogások leküzdése sem. Azokat, akik a birtokos parasztot a közös tőkés érdekek szálán összekötötték a feudális eredetű nagybirtokkal úgy és anélkül kellett következtetéseik helytelenségéről meggyőzni, hogy közben túlzott illúziók se kaphassanak lábra a parasztság antifeudális akcióegysége megteremtésének lehetőségeiről.

A harmincas években a fasizmus térnyerése, illetve e veszedelemmel való szembeszegülés: az *antifasiszta népfrontpolitika* újabb lökést adott a földkérdés helyes megoldásáért folytatott harchoz. Ugyanakkor a népfrontpolitika nemcsak azt jelentette, hogy az olyan demokratikus feladatokhoz, mint a földkérdés megoldása, most egy újabb is járult, hanem azt is, hogy – Révai József szavaival – „az egész harci terep más lett... az agrárkérdés megoldásának a feladata is alá lett rendelve a fasizmus elleni harc érdekében szükséges demokratikus egység, a függetlenség védelmében szükséges nemzeti egység átfogóbb követelményeinek.”⁴⁰ Más szóval, a marxisták a földkérdés megoldására: az immár egységesen vallott földosztás megvalósítására, legfőbbnek tekintve az antifeudális *demokratikus agrárforradalom perspektíváját*, több alternatív utat is nyitva hagytak (pl. így a földreformét is). Ennek akkor nem kevesebb oka volt, mint hogy a szociáldemokraták harmincas évekre megszületett agrárprogramja éppen úgy, mint a népi írók mozgalmából 1937-re kinőtt Márciusi Front – ha más-más alapon is – a földreform mellett tett hitvallást. Az illegalitás és az emigráció elszigeteltségében folyó, éppen ezért a hazai eleven valóság elemeit és igényeit nehezebben érzékelő marxista agrárelméleti munka különösen sokat merített abból a gazdag anyagból, amelyet a nagybirtok, a falu elmaradottsága ellen lázítandó, a falukatató népi entellektuelek az irodalom és a szociográfia eszközeivel ország-világ elé tártak. Az előbbiekben magunk is láthattuk, hogy egyes időszakokban fokozottan úgy tűnt, hogy a parasztság, – különösen ha a Kiszgazda Párt által fogott birtokos rétegeit is ide vesszük – sem volt akkor még többre kész, mint jobb esetben is egy olyan változásra, amelyet akkor általában a földreform kifejezésben összegeztek.

A marxisták, amikor az antifasiszta népfront alapvető feladataival mindezt a készséget egybevetették, egyszerűsre helyeztenek is. Úgy ítélték, hogy a földreform programjának adott feltételek közötti támogatása azért nem jelentheti ellentétét vagy feladását a demokratikus agrárforradalom perspektívájának, mert ezt úgyszólván utóbbi javára oldja fel majd az általános történelmi helyzet. Bármely elnevezéssel illették is tehát akkor a földkérdés megoldását, egy dolog teljesen világos volt. Jelezen az, hogy a megoldás *csak* akkor elégítheti

ki a parasztság nagy tömegeinek követelését, ha radikálisan megsemmisíti a nagybirtokot, és ami a legfontosabb: ha a szétvert fasiszta állam romjain létrejövő hatalom, amely ezt a tömegekre támaszkodva végrehajtja, a munkások és parasztek hatalma lesz.¹¹ Nos mindez, aligha kétséges, igen világosan az antifeudális demokratikus agrárforradalom irányába mutatott.

Ennek a következtetésnek a helyességét teljes mértékben be is igazolta a történelem. Sőt bármily különösen hangzik is, az alkalmas pillanat jöttén, amikor az ország felszabadulása már megkezdődött, a konkrét megoldási program kidolgozása körüli vitákban éppen a Kommunista Párt képviselte a mérséklés álláspontját. Az országot csata-térre és romhalmazzá odadobó fasiszta hátvéd hamari felszámolásának érdekében, átmenetileg még a feudális eredetű nagybirtok felosztásánál is hangsúlyosabban hirdette a németekkel együttműködő hazaárulók és háborús bűnösök vagyonának elkobzását.¹² Majd ugyanő győzte meg a nincsteleneknek és a kevésföldűeknek elkötelezett Parasztpárt vezetőit is arról, hogy az adott viszonyok között, mint Erdei Ferenc írta visszaemlékezésében: „nem lenne helyes a nagygazda parasztsággal szemben is frontot nyitni”, azaz a parasztbirtok 50 vagy 100 holdon felüli területének felosztását követelni.¹³ Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy a Kommunista Párt átengedte a Parasztpártnak a földosztási programjavaslat nyilvánosságra hozatalát, amelyhez aztán elsőként ő maga, majd mint a koalíció játékszabályai megkövetelték, a Függetlenségi Frontban együttműködő többi pártok is megadták a támogató egyetértést.¹⁴

Bár mindez alaki feltételét képezte annak, hogy a demokratikus agrárforradalom törvényes keretet kapjon, ám a kezdet és a hamari végrehajtás valóságos aranylapjául a paraszti, mindenekelőtt a szegény-paraszti tömegek széles áradású népmozgalma szolgált. Ha kezdetben a fel nem szabadult dunántúli részeken még csupán tilalmazott források alapján értesülhettek és tervezgethettek a szegényparasztek, a felszabadított keleti országrészekben az agrárszegénység százazrei vetek és adtak is leckét a földért folyó legális küzdelemből. Küldöttségjárások és népgyűlések, föliratok és sajtócikkek formájában széles körű népmozgalom bontakozott ki a földosztás sürgetésére. Január 20-án hat kunsági helység 12 tagú küldöttsége követelte az Ideiglenes Kormánytól „a 100 holdig terjedő földreformot”.¹⁵ Az orosháziak pedig egy népgyűlés határozatát juttatták el a kormányhoz azzal a kívánsággal, hogy az „évszázadok óta vérünkkel áztatott magyar föld... végre a dolgozó népe legyen.”¹⁶ „Egyik oldalon ott áll a művelés nélkül hagyott nagybirtok, másik oldalt a létbizonytalanságban élő szegénypa-

rasztság – adta fel a leckét a balmazújvárosi földmunkások küldöttsége, egyszersmind feltéve a csak egyféleképpen megoldható kérdést is: – tudni szeretné, mi lesz?”¹⁷ „Most a végrehajtáson van a sor – hangoztatta a Viharsarok tíz, húsz, aztán még több községéből érkező küldöttségek egyike – a magyar kormány ígéretet tett a földreform végrehajtására, a nép várja most ennek megvalósítását.”¹⁸ S valóban, ott volt a tavaszi munkák ideje és nem utolsósorban attól is tartani lehetett, hogy e tömegmozgalom olyanná dagad, amely nemcsak a végrehajtásra irányuló folyam partjain csap túl, de (hiszen bőven voltak olyanok, akik szerették volna) hamis medret is kereshet magának. „Várni tovább... nem lehet. Nem szabad, hogy a föld népe megint azt higgye, a földreform ügye azért húzódik, mert húzzák” – regisztrálta a helyzetet a Kommunista Párt sajtója, utalva a múltra, egyszersmind arra a felelősségre, amely az adott, visszahozhatatlan alkalommal terheli a pártokat.¹⁹

Nemcsak a harmincadik évforduló, de a dolog jelentősége miatt is, a Szovjetunió felszabadító tevékenységén és a fasiszta apparátus összetörésén belül külön figyelmet érdemel a Dunántúlon ellentámadást megkísérlő náci csapatok kiűzésére tett általános tavaszi offenzív előkészület is. Joggal volt várható ugyanis, hogy a földosztás felszabadított területeken való megkezdése nagyban hozzájárul majd a nácik mellé állított magyar katonai alakulatok további bomlásához és egyáltalán a nyilas terror, valamint az ország területén pusztító háború napjainak lerövidítéséhez.²⁰ Tétovázásra, akár a hagyományos alkotmányos formák feladása árán sem volt tehát idő.

A földreform-rendeletként emlegetett, immár az antifeudális demokratikus agrárforradalom zsilipjét megnyitó 600/1945. sz. kormányintézkedés alapvető célja: „a nagybirtokrendszer megszüntetése”, „a földesúri birtok parasztkézre adása” – mint az jól kitűnt már címéből és bevezető soraiból is.²¹ Nem kevesebbet jelentett ez, mint az 5 millió holdnyi nagybirtok (és valamivel több, mint félmillió hold nyilas, fasiszta és volksbundista birtok) néhány hét alatti felszámolását és javarészen parasztkézre adását.

A demokratikus agrárforradalom ténye tehát egyaránt kiviláglik, akár a történeti szituációt, akár a földigénybevétel nagyságát tekintjük. Mindazonáltal külön is kiemelendő a hatalom munkás-paraszt jellegéből következő végrehajtási módja. A helységenként vagy majorságonként létrehozott földigénylő bizottságok révén ugyanazon parasztok (mezőgazdasági munkások, cselédek, parcellás parasztok) voltak a *ki-sajátítók*, az *osztók* és a *juttatottak*. Óriási ereje volt ez az agrárforradalomnak mindenféle eredendő földreformhoz képest! Még inkább

hangsúlyt nyert ez a végrehajtás bármiféle akadályoztatása esetén, amikor is a hatalom következetesen csak az érdekeltek jogát és igazát ismerte el és támogatta a maga eszközeivel.

A demokratikus agrárforradalom, bár ijedt és zilált állapotban érte a földesúri osztályt, valamint a fasiszta reakciót, mégis a felszabadulás után az első komoly ütközet volt a dolgozó, mindenekelőtt a juttatásban érdekelt parasztságnak a demokrácia ellenfeleivel, egyszerűs mind eredményes próbája is a munkás-paraszt szövetségnek. Persze, kezdetben sem hiányzott a figyelmeztetés, hogy „világosan és tisztán kell látni, hogy a végrehajtással kapcsolatban az osztályharc a falun ki fog éleződni.”²² Figyelmet érdemel azonban, hogy a végrehajtás nem az úri birtokon, hanem ott ütközött nagyobb nehézségekbe, ahol kevesebb volt a kiosztható terület és sok volt az igénylő. Ha csak azt tekintjük, hogy a művelődési ági adottságok (erdő, legelő, nádas stb.) és a közösség érdekében visszatartott (állami gazdasági földek, szövetkezeti legelők stb.) területek miatt, az igénybe vett 5,6 millió holdból 3 és $\frac{1}{4}$ milliót lehetett az igénylők között kiosztani, továbbá, hogy a több mint háromnegyed millió jogos igénylőből mintegy 650 ezren részesülhettek átlag 5 hold körüli juttatásban, már közelebb jutunk az ellentétek, illetve a megoldásukat célzó harc osztálytermészetéhez.²³ Még inkább tükröződik ez a 100 holdas visszatartható úri birtokterületek részben vagy egészében való felosztásában, de legfőképpen az Alföldön, a 200 hold alatt rendeletileg kímélni szándékolt parasztbirtokok 50 vagy 100 hold fölötti területének igénybevételében, az ún. „túlosztásban”. Volt hely, ahol egyszerűen a kevés felosztható területre hivatkozva nyúltak ilyenekhez, másutt viszont az „úri birtoknak” mondvá a parasztit, vagy éppen a „hazaárulás”, a „népellenesség”, a „népnyúzás” vádjával tették ugyanazt.²⁴

A Kommunista Párt ugyan, mind a nemzetközi „nagy” koalícióra tekintettel, mind a Függetlenségi Frontban megtestesült demokratikus antifasiszta összefogás és nem utolsósorban a nagybirtokkal szembeni paraszti akcióegység érdekében óvott a megbontás veszélyétől. Ám a hazai társadalmi struktúra, és abban a hatalmas agrárszegénység törvényei erősebbnek, a történelmi helyzet, a felszabadult politikai légkör pedig alkalmasabbnak bizonyult annál, hogysem az ilyen kívánságok megtarthatók lettek volna. Persze hangsúlyozni kell, az agrárforradalom enélkül is antifeudális demokratikus agrárforradalom volt, mert a feudális eredetű nagybirtokrendszert enélkül is felszámolta a munkás-paraszt diktatúra által támogatott paraszti népmozgalom útján. A gazdagparaszti birtok érintése már legfeljebb azt jelentette, hogy bár a demokratikus agrárforradalom lehetőségei kimerültek, a parasztság

földigényét mégsem lehetett általa kielégíteni. Bár a dilemma az agrárszegénység javára keresett megoldást, mégis bebizonyosodott, hogy Magyarországon egy mégoly radikális földosztás, vagy éppen a gazdagparasztság rovására foganatosított „túlosztás” sem oldhatja meg – még első fokon sem – a földkérdést.

S itt érkezünk el a bevezetőben már felvillantott állításunk megerősítéséhez e megoldás korlátjainak nyilvánvalóságáról. Láttuk, az agrárkérdést, mint földkérdést a történelem mutatta fel a haladás hívei számára, és demokratikus agrárforradalom útján való megoldása nemcsak hogy összhangban volt a dolgozó parasztság legjobb érdekeivel, de a munkás-paraszt hatalom támogatásával az is vitte véghez. Mégis sem annak számára, sem a mezőgazdaság fejlődési problémáinak szempontjából nem jelenthetett teljes megoldást. S nálunk fokozottan nem, mert bár a falu legkiáltóbb társadalmi ellentéteit lent is, fent is nagyban mérsékelte, még mindig óriási maradt azoknak a száma és aránya (3 millió helyett 2 millió) akik, ha kedvezőbb feltételek között is, 5 holdon aluli parcellán vagy anélkül tartották fenn magukat.²⁵ S nem kétséges, az újgazda paraszt, akit nemcsak mezsgyekaróval, de eke elé fogva is joggal hagyott amaz idő szimbólumként az utókorra, múlhatatlanul sokat tett a háborúban leromlott mezőgazdaság rekonstrukciójáért, mégis az 5 holdas átlagterületre szűkült kisgazdaságok hosszabb távon nem biztosíthatták sem saját, sem fejlődő hazája igényeinek kielégítését.

Mindazonáltal a százados küzdelmet beteljesítő 1945. évi demokratikus agrárforradalom mérlegét nem elsősorban annak alapján kell elkészíteni, hogy teljes egészében kielégítette-e a parasztság földigényét. Történelmi jelentősége mindenekelőtt abban áll, amit megsemmisített: a feudális eredetű nagybirtok felszámolásában és általa a demokratikus fejlődés megannyi akadályának eltávolításában, továbbá a szocialista átalakuláshoz vezető út megtisztításában. Időbeli egybeesése a felszabadulással pedig azt a mélyebb összefüggést fejezi ki, amely az ország *demokratikus átalakításának* akkor adott *elsőrendű feltételei*: a fasizmus megsemmisítése, a függetlenség megteremtése és a feudális maradványok felszámolása között fennállott. S ez a legtöbb, amelyhez egy antifeudális demokratikus agrárforradalom kapcsolódhat és elvezethet.

S ha most ezzel az összegezéssel mégsem kerül pont az előadás végére, azt nem valamiféle formális kitekintés, de lényeges tartalmi igény indokolja. Következtetésünkben ugyanis éppen az derül ki, hogy a demokratikus agrárforradalommal valójában távolról sem oldódott meg egyszerre, sem a földprobléma és még kevésbé az agrárprobléma

egésze. Bár a földosztásból kimaradt vagy éppen csak kevés juttatásban részesült agrárszegénység újra meg újra földkövetelésekkel állott elő, kívánságuk éppen úgy nem volt teljesíthető, mint a több munkáskezet igénylő intenzifikálás a mezőgazdaságban, vagy a tömeges közmunka biztosítása.²⁶ Annál inkább sem, mivel az ország amúgy is szűkös anyagi forrásait is mindenekelőtt az ipari rekonstrukció érdekében kellett felhasználni.

A megoldás igénye, egyszersmind lehetősége is, a hatalmi viszonyok átalakulásával messze *túlmutatott a föld- és egyáltalán az agrárkérdés keretein*. Túlmutatott még abban az értelemben is, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása *magában* ugyancsak nem oldhatta meg az agrárkérdést. A földnélküliségben és az agrárszegénységben lecsapódó *agrártúlnépesség* nem csökkent, de éppen hogy fokozódott volna általa. Ezért az egész népgazdaság szerkezeti (tehát nem pusztán a termelési viszonyokat érintő) átalakítására volt szükség. Mindez az ország ipari-agrárállammá való fejlesztését és azzal egyidejűleg a mezőgazdaság szocialista átalakítását igényelte. 1948 után sorra is került, 1958–1961 között pedig sikerrel be is fejeződött ennek a végrehajtása.²⁷ Az azóta eltelt másfél évtizedben virágzó mezőgazdaság és paraszti élet teremtődött a régi helyén. Az évszázados küzdelem, a programtisztázás láncolata, és abban egyetlen láncszem sem volt tehát hiábavaló.

JEGYZETEK

1. Ld. Berend T. Iván–Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Kossuth, 1973. 118–119.
2. Vö. Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Akadémiai, 1971. 338–340.
3. Bővebben ld. Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon 1848–1948. I. k.
4. Lenin: Az orosz szociáldemokrácia agrárprogramja (1902. március). Lenin: Az agrárkérdésről. Szikra. 1950. I. k. 242.
5. Bővebben ld. Király István: Áchim L. András, a demokratikus parasztpolitikus és Orbán Sándor: A magyar agrárkérdés a XX. században és Áchim L. András programja. Áchim L. András Emlékkönyv 1871–1971. Szerk. Pölöskei Ferenc és Szabó Ferenc. Békéscsaba, 1972. 28–29. és 50.
6. Hoóz István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Akadémiai, 1970. 48–49.
7. 1960. évi népszámlálás 6. Foglalkozási adatok 34.
8. Mezőgazdasági Adattár Bp. 1965. I. 45.
9. Bővebben ld. Szakács Kálmán: A kommunista párt agrárpolitikája 1920–1930. Kossuth, 1961. Különösen 165–173.

10. Révai József: Marximus és népiesség. Válogatott történelmi írások. Kossuth, 1966. II. 79.
11. Uo. 80.
12. Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. Az MKP javaslata (1944. november 30.) A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948. Kossuth, 1967. 37-42.
13. Erdei Ferenc: A földreform történetéhez. A szabadság hajnalán. Kossuth 1965. 125-126.
14. Az SZDP felhívása a földreform végrehajtására. Népszava 1945. február 25., Tildy Zoltán: A földreform kérdései. Szabadság 1945. február 24.
15. Népiúság, Kisújszállás 1945. január 20. Ld. Felszabadulás 1944. szeptember 26.-1945. április 4. Dokumentumok. Szikra, 1955. 417.
16. Pl. Arch. P 39/V/45. Ld. ud. 418.
17. Néplap 1945. január 30. Ld. uo. 419.
18. Néplap 1945. február 4. Ld. uo. 421.
19. Néplap 1945. február 22. Ld. uo. 414.
20. Vö. Szakasits Árpád: Hajnalhasadás. A szabadság hajnalán 192-193. old.
21. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. ME. sz. rendelete. Ld. M. Somlyai Magda: Földreform 1945. Kossuth, 1965. 205-218.
22. Az MKP Központi Vezetősége 1945. március 22-i ülésének jkv-e. Pl. Filmtár, MKP KV/63.
23. Mezőgazdasági Adattár I. 45-46.
24. Vö. M. Somlyai Magda: Im. több dokumentumával 336., 364., 373. és 379.
25. 1949. évi népszámlálás 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei 2-7.
26. Ilyen ígéretekről és kísérletekről ld. MKP Központi Vezetőségének programjavaslata (1945. április 20.), MKP választási programja (1945. szeptember 22.), MKP III. Kongresszusán elfogadott programtervezet a mezőgazdasági termelés fejlesztésére és a dolgozó parasztság helyzetének megjavítására (1946. szeptember 28.-október 1.), MKP hároméves tervjavaslata (1947. január 11-12.) A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 74., 157., 285. és 348.
27. Bővebben ld. Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945-1961. Akadémiai, 1972.

PARASZTI POLITIKAI IRÁNYZATOK A HORTHY RENDSZERBEN

Az 1935. március 20-án Endrődön eldőrdült sortűz tragikus állomása volt annak a több évtizedes heroikus küzdelemnek, melyet a XIX. század utolsó évtizede óta a magyar agrártömegek vívtak a szinte kasztrendszerré merevedett társadalmi izoláció megszüntetéséért, politikai szabadságjogaikért és szervezkedési szabadságukért, végső soron társadalmi-politikai emancipációjukért. Ez a küzdelem a XIX. század végén a mezőgazdaság kapitalista fejlődésének meggyorsulásával vette kezdetét, s főgócá éppen itt a Tiszántúlon volt s az első időszakban a mozgalom élére a falu alsó rétegét, a szegényparasztságot állította. Nemcsak azért, mert a szocialista munkásmozgalom eszméi e réteget ragadták magukkal; harcra készítette őket rendkívül nehéz gazdasági helyzetük, társadalmi kizártságuk, emberi megaláztatásuk; fellépésre ösztönzte őket az a tudat és remény, hogy mögöttük áll az ipari munkásság szervezett csapata, melynek segítségével kiharcolják mindazt, „ami az embert emberi méltóságánál fogva is joggal megilleti”.¹ A birtokos parasztság mozgalma ekkor még nem társult az agrárproletariátus küzdelméhez, mert a 48-as függetlenségi eszmék és a hagyományos nemzeti ellenállás tradíciói elterelték figyelmét az általános paraszti problémákról.

Az osztály struktúrájához, szervezettségéhez és a mezőgazdaság kapitalista fejlettségéhez viszonyítva emancipációs törekvéseivel az agrárszegénység igen korán jelentkezett, megelőzve sok, a magyarországinál fejlettebb kapitalista mezőgazdasággal rendelkező ország agrárproletariátusát.

Mivel a politikai önállósodási és társadalmi emancipációs kísérlete az MSZDP-ben kudarcba fulladt, önálló útra kényszerült, s a Várkonyi, majd a Mezőfi mozgalom keretében társadalmi bázisát is kiszélesítve – az agrárproletariátus mellé állítva a szegényparasztság és kisparasztság tömegeit – sikertelen küzdelembe bocsátkozott céljai megvalósításáért. Amíg a XIX. század végén csak az agrárproletariátus, a XX. század elején már a tulajdonos parasztság is megmozdult és kísérletet tett politikai szervezetének létrehozására, politikai céljainak önálló megfogalmazására. Achim pártjának megalakulása, szakítása a 48-asokkal, jelezte a tulajdonos parasztság politikai eszmélését, erősödő

törekvését olyan párt létrehozására, amely független az általános agrárius érdekektől s a hagyományos 48-as ellenzékiiséget demokratikus programmal váltja fel, s a politikai frontot nem az általános agrárius érdekek, hanem az osztályellentétek mezsgyéjén akarja meghúzni. Ezzel a paraszti demokratizmus a nemzeti ellenzékiiség kórusában rövid időre önálló demokratikus szólammá vált. Achim parasztpártja mellett a koalíciós kormány idején mind a Dunántúlon, mind a Tiszántúlon több pártalakulási kísérlet jelezte a parasztság önálló útkeresését. Legjelentősebb volt köztük a Nagyatádi-Szabó István által alakított Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt. Achim és Nagyatádi között azonban nemcsak földrajzi távolság volt; a két parasztpolitikus nemcsak két párt, két irányzat képviselője is volt. A közöttük levő különbség nemcsak az előfordulási helyek sajátosságaiból,² a történelmi fejlődés és a gazdasági háttér eltéréseiből, a társadalmi program részleges különbségéből adódott, hanem az első kísérlet tanulságainak figyelemzetező jeleiből is; Nagyatádi kompromisszumra hajló mérsékelt reformtörekvéseit nemcsak a dunántúli kisgazda társadalom opportunusabb politikai magatartása s a nagybirtok hangot tompító nyomása motiválta, hanem alföldi sorstársának vihartkavaró félelmetes és intő küzdelme és kudarca is. A magyar politikai államrendszerben a parasztmozgalom nem lehetett háborgó hullám a tengeren, legfeljebb simán gördülő fodor a víz felszínén. Achim radikális parasztpártja elfogadhatatlan volt a magyar uralmi struktúra számára. Nagyatádi kisgazdapártja pedig az úri reakció és demokrácia tábora közötti ingadozás következtében nem válhatott a paraszti tömegeket tömörítő és összefogó széles horizontú demokratikus parasztpárttá.

Az ellenforradalom felülkerekedése előtti parasztpártok sorsa, politikai útja jelzi a magyar demokratikus erők súlyos gyengéit; nem válósították meg a parasztság országos mozgósítását, antifeudális politikai egységét,³ a megoldatlan paraszti problémák ellenére a nagy tömeget jelentő parasztság a magyar politikai közéletben nem tudott politikai erővé válni, tartós politikai képviselőre szert tenni. A magyar társadalom az ellenforradalom időszakához úgy érkezett, hogy a demokratikus paraszti szervezkedésnek tartós szervezetei, mélyrenyúló tradíciói alig voltak, s a politikai emancipáció terén nem tudott eredményt felmutatni.

Az első világháború után Európa-szerte megfigyelhető a közép- és középrétegek politikai aktivizálódása, megnövekedett közéleti tevékenysége. A birtokos parasztsággal és a földkérdéssel való manipulálás az ellenforradalmi rendszer tömegbázisának kiszélesítése érdekében elengedhetlenné vált. A Kisgazda Párt működése azonban, amely a birto-

kos parasztság konzervatív töltésű vezetése mellett magában foglalta a parasztság demokratikus tömegeit, a parasztság politikai képviselőinek potenciális lehetőségét, nem volt kívánatos az ellenforradalmi rendszer számára. A Kisgazda Párt 1922-es megszűnése nemcsak azt bizonyította, hogy a két forradalom után a birtokos parasztság alkalmazatlan és képtelen a parasztság vezetésére, a paraszti követelések megfogalmazására; jelezte azt is, hogy átmenetileg igénye sincs az önálló paraszti politika elismertetésére.

Ugyanakkor kifejezte az ellenforradalmi rendszer agrár és parasztpolitikájának lényegét is; nem tart kívánatosnak semmiféle – még mérsékelt tartalmú – paraszti tömörülést sem, az agrárpolitikát a nagybirtok érdekeinek, a parasztság vezetését az agrártőkének rendeli alá. Az egységes kormánypárt megalakulása és a Kisgazdapárt megszűnése azzal a következménnyel járt, hogy a birtokos parasztság mintegy 10 esztendőre elvesztette politikai képviselőtét. Ez meggyengítette és visszaszorította a kispolgári demokratikus tendenciákat, kirekesztette a paraszti rétegeket a politikai közéletből és a kormánypárt, illetve a jobboldali kísérletek szabad prédájává tette. A parasztpárt teljes hiánya egyedülálló jelenség volt a 20-as évek Közép-Európájában, ahol ebben az időben éppen ezek a polgári jellegű pártok komoly és jelentős politikai szerepet játszottak.

A demokratikus paraszti törekvések szertefoszlása, az önálló paraszti politika kudarca szerves része volt az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának, a háború előtti agrárpolitika töretlen folytatásának, amely a nagybirtokrendszer, a nagybirtokos osztály vezető szerepének kritikáját azonosította a nemzet érdeke és léte elleni támadással. S amíg a közép-kelet-európai államokban a polgári nemzetállamokat széles agrárreformmal védték a forradalmi mozgalmak ellen s 20 000 000 kat. holdat osztottak szét,⁴ addig Magyarországon az ellenforradalmi polgári nemzetállamot a nagybirtokrendszer megmentésével szociális kérdések helyett a nemzeti sérelmek túlhangsúlyozásával igyekeztek konszolidálni. Hasonló aberált fejlődés ment végbe a szociálpolitika terén is. Az első világháború után Európa-szerte nagy lépésekkel haladt előre a mezőgazdasági szociálpolitika és munkásvédelem ügye. A legtöbb ország kormánya nem állt meg a földbirtokreformnál, kiterjesztette a gondoskodást azokra is, akik számára nem jutott föld; mindinkább teret hódított a belátás, hogy kiuzsorázott és az állampolgári jogokból kizárt tömegekkel nem lehet a társadalmat fenntartani, s a munkaerővel való rablógazdálkodás önmagát bosszulja meg. A magyar politikai rendszer a Nagyatádi-féle földreformmal a földosztást, 1921-ben a Bethlen-Peyer-paktummal a mezőgazdasági mun-

kásvédelem elvét negligálta, 1925-ben pedig betiltotta a liberális politikai töltésű Független Földműves Szövetséget is, amely a kisgazdák, törpebirtokosok, kisbérlok gazdasági érdekképviselőt tüzte maga elé.⁵ Így a dolgozó parasztságnak a konszolidáció első éveiben már nem volt sem önálló pártja, sem számottevő gazdasági érdekvédelmi szervezete. Azok a liberális ellenzéki pártok és paraszti töredékszervezetek, melyek fennmaradtak, határozott paraszti politikai érdekképviselő helyett a létükért folytatott harcban fecsérelték el energiájukat. Követeléseik, bár a demokratikus szabadságjogok irányába tendáltak általánosságban mozogtak, a paraszti érdekképviselő és politikai szervezkedés elősegítésére alkalmatlannak bizonyultak, mert az eszmeileg amúgy is gyenge progresszió a nemzeti és szociális problematika halhatlanul összekúszált útvesztőjében maga is engedményeket adott a rosszul értelmezett nemzeti érdek és egység javára a szociális követelések rovására. A nemzeti érdeket nem a demokratikus szabadságjogok, az alsó rétegek szociális felemelkedése és a társadalmi előrehaladás oldaláról közelítették meg, hanem a rosszul értelmezett nemzeti érdekeknek rendelték alá társadalmi és szociális programjukat.⁶ Eszmei bizonytalanságuk mellett ebben szerepet játszott a két forradalom közeli emléke a trianoni sérelem fő helyre állítása, az államhatalom politikai rendészeti nyomása a féktelen nacionalista propaganda, az eszmei zavar és bizonytalanság.

Az uralkodó osztályok ellenforradalma kiegészült a kispolgárság proletárforradalomtól való félelmével s ez a találkozás minden társadalmi és gazdasági ellentét ellenére keresztezte, végső soron megakadályozta a demokratikus gondolatokat is istápoló parasztságot abban, hogy önálló politikai szervezetét megtartsa s a nagybirtokkal, nagytőkével szemben frontot nyitó parasztpolitikát folytasson. Antiszocializmusa átmenetileg feledtette az eltérő érdekeket, s a munkásosztállyal szemben egységes táborba sodorta a kispolgárságot és tulajdonos parasztságot a dzsentri katonatiszti rétegekkel a nagytőkével és a nagybirtokkal.⁷ Tette ezt annál inkább, mert politikai alapállását az a 67-es szellem határozta meg, amely a harc vállalása helyett a kompromisszumot kereste, s a megegyezést szorgalmazta, mert fenntartásai ellenére átmenetileg megbékélt a kapitalizmussal maga is nacionalista alapon állt s a város és falu szembenállásáról beszélt.⁸ Az önálló parasztpolitika zsákutcába torkollását elősegítette, hogy a Tanácsköztársaság földkérdésben elkövetett hibái következtében – melyet az ellenforradalom a maga agrár demagógiájával kellőképpen kihasznál – a parasztság nagy része áldozatává vált az ellenforradalom földreform demagógiájának; így a Kisgazdapárt fenntartásai ellenére is tevőleges

részese lett az ellenforradalmi rend megszilárdításának, s az önálló parasztszervezet negligálásának.

Az ellenforradalmi rendszer első évtizedében a társadalmi küzdelmek hatékonyságát elősegítő szociáldemokrata agrárpolitikát több tényező akadályozta: a mozgalom liberalizálódása, az ellenforradalmi rendszerben betöltött helyének és taktikájának helytelen meghatározása, falusi tevékenységének hatósági korlátozása, agrárpolitikai elveinek, gyakorlati programjának és szövetségi politikájának tisztázatlansága. A parlamenti részvétel a párt számára parancsolóan vetette fel a paraszti szavazatok megszerzésének, szövetségi politikája szélesítésének társadalmi igényét, s a parlamenti ellenzékhez való viszony tisztázását. A parlamenti képviselőt megszerzése után a párt érdeklődésének középpontjában a parlamenti tevékenység került. Bár az 1922-es választásokon a Bethlen–Nagyatádi kézfogás felett érzett keserűségében a kisparasztság alsó és középső rétegei is érdeklődve fogadták a Szociáldemokrata Pártot, komolyabb sikert nem tudott elérni, mert elvileg állástfoglalt ugyan a földkérdés demokratikus megoldása mellett, a pártvezetőség egy részénél azonban még tartotta magát az a háború előtti felfogás, amely a koncentráció elvét vallva ellenezte a földosztást, ennek megfelelően a párt szövetségi politikáját leszűkítette a szegényparasztságra. Legnagyobb akadályt mégsem ez a körülmény, hanem a pártvezetőség mértéktartó, a paktum előírásaival összhangban álló, a parasztság szervezésétől a szocialista mozgalmat távoltartó gyakorlata jelentette.⁹ A parlamenti tevékenység jelentőségének eltűlése óhatatlanul sodorta a pártot a parlamenten belüli szövetségesek keresése irányába, s a parlamenti erőviszonyokat vizsgálva nem a dolgozó parasztság megnyerését tartotta fő feladatának, hanem a liberális ellenzéki pártokkal létrehozandó politikai együttműködést szorgalmazta.

A munkásmozgalom forradalmi szárnya – a kommunista mozgalom – újjászerveződésének időszakában biztatóan kötötte össze az 1919-es tanulságok számbavételét agrárpolitikai elveinek megújításával, s legális fedőpártjának az MSZMP-nek a létrehozásával kísérletet tett a lenini agrárpolitikai elvek magyarországi alkalmazására, agrárreform és agrárforradalom merev szemben állításának feloldására. A kommunista mozgalom az MSZMP révén úgy vállalta a parasztság érdekeinek politikai képviselését, hogy az agrárkérdést a demokratikus Magyarországért való harcnak rendelte alá s összekötötte az ipari munkásság szocialista célkitűzésével. 1926-ban nyilvánosságra hozott agrárprogramja nemcsak azért érdemel nagy figyelmet, mert a magyar munkásmozgalom első agrárprogramja volt. A program helyesen vette figyelembe a magyarországi társadalmi és politikai viszonyokat, s reá-

lisan határozta meg a munkásmozgalom agrárpolitikai teendőit. Ezzel megvetette az alapját a munkás-paraszt szövetség erősítésének, előre vetítette a későbbi felismerés elemeit: az antifeudális paraszti egység létrehozásának lehetőségét és szükségességét, a munkásság és parasztság politikai együttműködéséhez elméleti-politikai alapot adott. A kommunista mozgalom agrárpolitikai elvei és tevékenysége azt is bizonyította, hogy a magyar társadalmi problematika – benne az agrárkérdés – megoldását csak a forradalmi marxizmus oldaláról az ipari munkásság segítségével lehet alkotó módon megközelíteni. A kommunista mozgalom és az MSZMP felismerte, a demokratikus örökség vállalásának tömegmozgósító szerepét az ellenforradalmi rendszer megdöntéséért folytatott küzdelemben, s azt a lenini tanítást alkalmazta, hogy a parasztság bevonását a politikai harcba csak a demokratikus feladatok forradalmi vállalásán keresztül lehet elérni.¹⁰ Falusi bázisának gyors erősödése nemcsak az ellenforradalmi rendszer munkásságot elszigetelő politikájának sikertelenségét a „közös agrárfront” kudarcát bizonyította; a munkásosztály szocialista programjának esélyeit és vonzerejét is példázta, hiszen az ellenforradalmi rendszer idején ezekben az években volt legerősebb szervezetileg is a munkás-paraszt összefogás. Az MSZMP felszámolása, a biztató kezdet kerékbetörése, a bethleni parasztpolitika kudarcának s a kommunista parasztpolitika sikerének közvetett beismerése volt.

A 20-as évek végére Bethlen nemcsak a rendszer konszolidációját és stabilizációját hajtotta végre, a liberális polgári ellenzékkel együtt a paraszti politikai irányzatokat is „konszolidálta”; vagy a nemzeti vonalhoz közelítette, vagy megsemmisítette. Magyarország azonban – társadalmi-gazdasági struktúrájánál fogva – nem lehetett meg tartósan sem parasztpárt sem agrárpárt nélkül. A parasztság társadalmi mozgalma és politikai útkeresése így csak időlegesen szorult háttérbe, mert a létrehozását szorgalmazó társadalmi-gazdasági okok továbbra is megvoltak, ezért politikai önállósodása elkerülhetetlenül jelentkezett a magyar politikai életben. Történelmi alapja ennek a magyar társadalom sajátos szerkezete, a végig nem vitt polgári forradalom, a feudális nagybirtokrendszer fennmaradása a paraszti polgárosodás eltorlaszolója a mezőgazdasági nincstelenség állandó létbizonytalansága; mindez a mozgalom számára kedvező gazdasági, társadalmi bázist adott, s a világ-gazdasági válsággal új alapot nyújtott, ezért a válság idején a parasztság politikai törekvése új szakaszba lépett.

A gazdasági válság nemcsak a bethleni stabilizációt söpörte el, hanem a birtokos parasztság illúzióját is, hogy lehet parasztpolitikát folytatni az egységes párt keretein belül az uralkodó osztállyal együtt-

működve, közös párt keretében. A világgazdasági válság idején a leg-súlyosabb pusztítás a mezőgazdaságban következett be, s ez fordulatot idézett elő a magyar agrármozgalmak történetében is. A válság a magyar porosz utas mezőgazdaság minden eddig lappangó ellentmondá-sát felszínre hozta, kiélezte s kiáltóan bizonyította a meglevő agrár-struktúra és termelési szerkezet és az alkalmazott agrárpolitika tart-hatatlanságát: ezért a mezőgazdaság a közérdeklődés középpontjába került. Mivel a gazdasági rekonstrukció építménye a viszonylag ked-vező agrárpiaci árakon nyugodott – amely most megszűnt, a gazdasági rekonstrukció pillére összeomlott, maga alá temetve a bethleni paraszt-politikát is. A birtokos parasztságot az áresések, a szegényparasztságot a munkaalkalmak és kereseti lehetőségek elvesztése katasztrófális helyzetbe sodorta. Az új helyzet önmagában is új politikáért kiáltott, s a parasztság különböző rétegeit, sőt a magyar politikai közélet kü-lönböző áramlatait állásfoglalásra kényszerítette. Elsőként a megélhe-tési létfeltételeiben fenyegetett – az alföldi mezővárosokban, nagy tele-pülésekben koncentrálódott mezőgazdasági munkásság mozdult meg – eleinte csak kenyeret és munkaalkalmat, hamarosan politikai szabad-ságjogot és földet követelve, s kedvező feltételeket teremtett a szocia-lista mozgalom számára, kiutat mutató programot sürgetve. Ennek a baloldali szocialista-kommunista mozgalomnak volt egyik góca Endrőd. Amíg a századelőn az agrárszocialista mozgalom földrajzi területe Békés, Csanád, Arad megye – ezen belül helyileg elsősorban Hódmező-vásárhely, Orosháza, Békéscsaba, Battonya, most a parázs jobban izzott a Békés megyei Endrődön.

Az új helyzetben az uralkodó osztályok taktikai érdeke nem elle-nezte a falusi szociáldemokrata mozgalmat, s részben megnyitotta a sorompókat az MSZDP falusi tevékenysége előtt. Úgy tűnt, hogy annyi kudarc után, melyet a szocialista mozgalom joggal bírálható politikája, s a reászórt rágalmak egyaránt elősegítettek, a szociáldemokrata pa-rasztpolitikának nem lesz hitele és jelentősebb térhódítása a magyar faluban, nem tud mélyre hatolni és messzenyúló gyökereket eresztetni. Ekkor tudódott ki, hogy a falu csendje kényszer csend volt, a paraszt-ság mozdulatlansága nem önmeghasonlása, hanem az egyenlőtlen erő-viszonyok következménye. Gombamódra szaporodtak a falusi szociál-demokrata szervezetek¹¹ s az MSZDP felé nemcsak az alsó rétegek, hanem a kisgazda politikából kiábrándult, vagy azt elégtelennek tartó középparaszti tömegek is nagy szimpátiával tekintettek. 1931. végén az MSZDP-nek már 169, egy évvel később 333 vidéki szervezete volt.¹² Ez a folyamat azt is bizonyította, hogy az ellenforradalom fő politikai taktikai tervét a munkásosztály politikai elszigetelését és a dolgozó

parasztsággal való tartós szembeállítását nem sikerült érvényesíteni. Növelte az MSZDP tekintélyét, hogy a párt megalakulása után 40 évre 1930. szeptemberében nagy gyorsasággal a XXVII. kongresszuson elfogadták a párt agrárprogramját, amely helytelen elméleti alpból kiindulva – elvetette a marxi tökekoncentráció elvét a mezőgazdaságban – állást foglalt az agrárkérdés demokratikus megoldása, a feudális eredetű nagybirtokrendszer lebontása mellett.

Fokozta agrárpolitikai tevékenységét és szervező munkáját a KMP is, amely II. kongresszusán 1930-ban a földkérdés forradalmi megoldása mellett foglalt állást. A kommunista politika hatékonyságát azonban csökkentette, hogy agrárpolitikai elveit nem a konkrét történelmi helyzetből, hanem az általános politikai célból kiindulva határozta meg; a szocialista forradalom keretében végbemenő agrárforradalom mellett tört lándzsát és ennek felelt meg fő jelszava is a nagybirtok megváltás nélküli kisajátítása és a parasztság közötti ingyenes felosztása. Míg a Szociáldemokrata Párt mérsékelt polgári elemeket tartalmazó agrárprogramjával, a kommunista mozgalom túlzó forradalmiságával hívta fel magára a figyelmet; mindez csökkentette a munkásosztály közvetlen politikai hatását.

Amíg a 20-as években a paraszti politikai törekvések egysíkúága és csökkenő intenzitása a jellemző, a 30-as évek eleje ezzel ellentétes tendenciát mutat, melyre a paraszti politikai tevékenység progresszivitása a különböző irányzatok sokasága és gazdagsága a jellemző. Ez a sokszínűség, amely egyidejűleg kifejezett sajátos politikai polarizációt és politikai érdekazonosságot, a századelőn már többször kudarcba fulladt kísérlet felerősödését bizonyította: a parasztság politikai önállósodási törekvéseit, önálló erőként való elismertetésének szándékát. Adyval szólva „nálunk a harmadik rend győzelmet sem aratott, s máris lejárt a magát”,¹³ így helyére az eddig kirekesztett parasztság kívánt lépni. Hosszas előkészítő tanácskozások után 1930. októberében Békésen újjá alakult a Kisgazdapárt, s részben az MSZDP agrárprogramjának ellensúlyozásaként napvilágot látott programja. A békési program az új párt „központi célját a magyarság gerincét alkotó hazafias néposztály a kisagrárius tömegek; kiscgazdák, földművelők, földmunkások, kisiparosok felemelése és azon túl a dolgozó nép milliók egységének megteremtése útján” látta elérhetőnek, ezért küzdelve arra irányult, hogy „az ország jövőnd politikai berendezkedését a nemzeti demokrácia alapjára helyezze”,¹⁴ tehát rögtön az indulásnál erős nemzeti töltést kapott. Az eredeti programmal ellentétben, amely magában foglalta a nagybirtokrendszer elleni küzdelem részbeni vállalását és a paraszti érdekek képviselőjét, a Kisgazdapárt nem vált a parasztság

osztálpártjává s a Magyar Agrárpárttal történt egyesülése után még jobban kidomborodott az új párt agrárpárti jellege. Ennek megfelelően nem a nagybirtokkal hadakozott, hanem elsősorban a kartelekkel és a merkantil tőkével, s az agrárérdekek védelmének előtérbe állításával, s a népi követelések fokozatos feladásával nemcsak távolodott a munkásosztálytól, objektíve szembe is került vele.

Bár a békési program kossuthi és népi elemeinek háttérbeszorulása váltotta ki a Nemzeti Radikális Párt megalakulását 1930. novemberében, egy kérdésben a két pártot, sőt a Magyar Parasztpárt néven újjászervezett Magyarországi Földműves és Munkáspártot is összekötötte a Kisgazdapárttal a nemzeteszme primátusa, az azonosulás a nemzeti eszmével és a nemzeti érdekekkel. A Kisgazdapárt programja kimondta, hogy a párt „célkitűzése azonos a nemzet egyetemes nagy céljaival, módszereiben minden társadalmi osztály érdekeit tiszteletben tartva” követel helyet „a magyar nép ősi erői számára a nemzet fórumán”.¹⁵ A birtokos parasztság demokratikus irányú mozgalmának kibontakozását nemcsak a demokratikus tradíciók hiánya, a politikai rendszer mozgást bénító nyomása akadályozta; az a körülmény is, hogy nem volt képes elszakadni azoktól a nacionalista, agrárius, antiszocialista kötelékektől, amelyek az ellenforradalmi rendszerhez fűzték, jóllehet a politikai rendszer nacionalista jellegéből adódóan a nacionalizmus egy idejűleg burka is volt – retrográd nézetekkel keveredve – demokratikus és szociális törekvéseknek is.¹⁶

A paraszti érdekek azonosítása a nemzeti érdekekkel eleve csökkentette e pártok demokratikus törekvéseit, társadalmi, szociális programja alól is kihúzta a demokratikus talajt; akadályozta, hogy demokratikus irányban fejlődjenek, mivel az adott történelmi feltételek között a nemzet és a parasztság érdekei nem estek egybe. A nemzeti érdekekkel való azonosulás feltételezte és megkövetelte, hogy a nemzeti érdekeket a társadalmi átrendeződés, a befejezetlen demokratikus átalakulás ügyének rendeljék alá; e kérdésben viszont a nemzet egyes osztályainak tényleges érdekei alapvetően eltértek egymástól. Így a nemzeti érdekekkel való azonosulás eleve magában hordta az ellenforradalmi rendszerrel való békülékenységet, a demokratikus Magyarországról való lemondás elemeit. Akarva, akaratlan találkozott a magyar politikai közéletben jelentkező és egyre nagyobb tért hódító agrárfasiszta mozgalmak ama koncepciójával, hogy a magyar nacionalizmust és nemzeteszmet összekapcsolják a szociális kérdésekkel, valamiféle „népi” kispolgári agrárdemagógiával, s a totális nemzetállam létrehozásának szolgálatába állítsák.

Amíg a szociáldemokrata és a kommunista mozgalmat a hatósági terror rombolta szét, a kispolgári parasztmozgalmak alól elsősorban az elégtelen program és az alkalmazott taktika (Eckhardt–Gömbös frigy¹⁷) húzta ki a tömegbázist. Gyakran előfordul, hogy kiutat kereső társadalmak mivel útkereső feltételeiket mesterségesen eltorlaszolták befelé fordulnak s a legkisebb ellenállás irányába mozognak. Magyarország sajátos viszonyai miatt a legkisebb ellenállás nagyon sokszor a társadalom belső élete felé adódott. A csődbe jutott parasztság a 20-as években passzív úton járt. Politikai kudarcok és a gazdasági és szociális elesettség kényszerítette erre az útra. Mivel megismételt politikai önállósodási kísérlete és a társadalmi küzdelmekben való közvetlen részvételének lehetőségei újfent megghiúsultak a harmincas években sajátos formában hallatta hangját és követeléseit, áttételesen az irodalmon keresztül. A népi írók irodalmi tevékenysége egy a közvetlen politikai cselekvésben akadályozott osztály, a parasztság sajátos jelentkezése volt a társadalmi közéletben: mivel nem kapott helyet politikai szervezeti formában, betört a széppróza segítségével. Az értelmiség elégedetlensége, csalódása a szociális kérdésekről nemzeti jelszavakkal a figyelmet elterelő hivatalos politikában, radikalizálódásának lett nyitánya s a hazai társadalmi viszonyok mélyreható kritikájában a paraszti nyomorúság ország-világ elé tárásában jelentkezett. A népies mozgalom balszárnya és centruma leszámolva a szélsőjobboldali reformirányzat politikájával kapcsolatos illúziókkal politikai irányzattá szerveződött, s a kommunista mozgalommal létrejött kapcsolatainak hatására is eljutott egy fővonalában progresszív demokratikus program körvonalainak megfogalmazásáig,¹⁸ amit elősegített a falusi tömegek útkeresésének növekvő igénye, s a munkásmozgalom – elsősorban a kommunista mozgalom – politikájának megújulási folyamata, amely a demokratikus feladatok, benne a földkérdés demokratikus vállalásában a demokratikus és nemzeti feladatok újszerű összekötésében jutott kifejezésre s alapját képezte a szocialista és demokratikus mozgalmak találkozásának és összefogásának. Ennek hatásaként a népies irányzat is eljutott – ideológiai tisztázatlansága és megosztottsága ellenére is – egy alapvonalában progresszív demokratikus nemzeti program körvonalainak megfogalmazásáig.

A különböző töltésű paraszti politikai irányzatok jelentkezése és megerősödése jelezte a magyar társadalmi politikai életben az agrárkérdés megoldásának növekvő erejét, a parasztság demokratikus törekvéseinek bontakozását, a nemesi nemzettestből tradicionálisan kirekesztett parasztság társadalmon kívüliségének megszüntetési igényét. Az úri Magyarországból való társadalmi kirekesztettsége, a falusi élet-

mód elmaradottsága, az életfeltételek, a kulturális színvonal azonosága, a nagybirtokkal való szembenállás, a paraszti elkülönültség elmosódásának irányában hatott, lazította a paraszti társadalmat elrekesztő merev válaszfalakat s az összekötő egységes vonásokat és törekvéseket erősítette.

Bár a népies mozgalom történelmileg megkésett mozgalom volt, – ugyanúgy, ahogy történeti fáziskésésben volt a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődése – politikai jogosultsága vitathatatlan. A történelmi késést maga is érezte, amikor antifeudális, a paraszti polgárosodásnak utatnyitó programját úgy fogalmazta meg, hogy egyben a paraszti polgárosodás ellentmondásait és kritikáját is felvetette, s antifeudális programját – eszmeileg ellentmondásos formában – szocialista elképzelésekkel, romantikus antikapitalizmussal kötötte össze.¹⁹ Kispolgári paraszt-szocializmusa és romantikus antikapitalizmusa mellett ez ösztönös beismerése volt annak, hogy a paraszti probléma polgári demokratikus megoldása a parasztság számára nem jelent teljes megoldást. Bár nem fogadta el a marxista társadalmi prognózist, saját programjának kritikájával közvetve azt is elismerte, hogy a magyar agrárkérdés megoldása csak a marxista program alapján mehet végbe a munkásosztály vezetésével népi jellegű demokratikus átalakulás keretében: olyan demokrácia keretében, mely „nem emelne gátat a parasztság felső rétegének polgárosodása elé, de egyben védelmezné és mentené a szegényparasztságot is”: olyan társadalom keretében, ahol „a parasztság maga döntené el, hogy a társadalmi fejlődés melyik útját akarja választani, hogy a paraszti polgárosodás mellett dönt-e... vagy a munkásosztállyal együtt rá akar-e lépni a társadalmi fejlődésnek arra az útjára, mely kielégíti a parasztságnak civilizációra való minden igényét anélkül, hogy ennek a parasztságnak felbomlása és pusztulása lenne az ára”; ahol hallatja szavát annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy „a demokratikus Magyarország polgári-paraszti keretek között álljon meg, vagy pedig haladjon-e tovább a szocializmus felé.”²⁰

Révai Józsefnek – a kommunista párt részéről adott baráti tanácsa és társadalmi prognózisa – egyidejűleg jelezte a kommunista mozgalom eszmei megújulását, világos társadalomfelfogását és újszerű paraszti programját; a magyar agrárkérdésnek a demokratikus átalakulás keretében való feloldását. Az eszmei tisztázódás a kommunista mozgalomban, a magyar agrárkérdés szerepének felismerése, elhelyezése a megoldásra váró és mind közelebb kerülő magyar társadalmi átalakulási képletben, a falu plebejus erőinek meg-megújuló nekirugaszkodása²¹ – melynek egyik állomása volt a Nemzeti Parasztpárt megalakulása, –

jelezte, hogy a magyar társadalmi progresszió minden hatósági nyomás ellenére létrehozta azokat a politikai erőket és eszméket, amelyek képesek a magyar társadalom 1848 óta megoldatlan demokratikus feladatainak újszerű megoldására; s ebben a küzdelemben s e küzdelem eredményeként létrejövő politikai rendszerben a parasztság társadalmi szerepének, gazdasági helyzetének megfelelő helyet kap.

JEGYZETEK

1. MMTVD. II. kötet. Szikra, 1954. 363.
2. Király István: Achim L. András a demokratikus parasztpolitikus. Achim L. András Emlékkönyv 1871–1971. Városi Tanács, Békéscsaba, 1972.
3. Magyarország története. II. köt. Gondolat 1964. 224.
4. Kerék Mihály: A földreform útja. Budapest, 1942. 9.
5. Szakács Kálmán: A Kommunista Párt agrárpolitikája 1920–1930. Kossuth.
6. Uo.
7. Ránki György: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején. Történelmi Szemle 1962. 3–4. sz.
8. Dolmányos István: A kelet-európai földreformok néhány problémája. Agrártörténelmi Szemle 1962. 1–2. sz.
9. Szakács Kálmán: Adalékok az MSZDP 1930-as programjához. A program előzményei, a program értékelése. Párttörténelmi Közl. 1967. 2. sz.
10. Szakács Kálmán: A kommunista párt agrárpolitikája 1920–1930.
11. Borsányi György: Munkát kenyeret. Kossuth, 1972.
12. Siklós András: A földmunkások és a szegényparasztok helyzete a parasztság szervezkedése és mozgalmi a gazdasági világválság időszakában. (1929–1933.) Földmunkás és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon 1848–1948. II. köt. MEDOSZ 843.
13. Ady Endre: Válogatott cikkek és tanulmányok. 1954. 303.
14. OL. NDO X/2. sz. Nagy Ferenc félhivatalos iratai. 1946–1947.
15. Uo.
16. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Akadémia. 1971. 83–84.
17. A Kisgazdapárt 1934. őszén nyílt szövetséget kötött Gömbössel, néhány kisebb földbirtok politikai törvény és egy retrográd választójogi törvény alapján.
18. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Akadémia, 1971. 84.
19. A „népi” íróról. Az MSZMP KB-a mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. Kortárs 1958. július.
20. Révai József: Marxizmus népiesség. Szikra, 1946. 158.
21. P. I. Arch. XXII. 3/255/1939/1. Mit akar a Nemzeti Parasztpárt.

A GÖMBÖS KORMÁNY PARASZTPOLITIKÁJA

1935. február 14-én este – hosszúra nyúló rádióinterjú során – az egyébként homályos mondatokba bonyolódó miniszterelnök hangja fel erősödik és határozott, egyértelmű nyilatkozat hangzik el: „Én nem-hogy nem radikális, de semmiféle földreformot nem akarok és minden ily irányú megmozdulással a legélesebben szembeszállok”.¹ A hetek óta tartó belpolitikai feszültség, az uralkodó osztályok különböző csoportjai között kiéleződött hatalmi harc ilyen nyílt állásfoglalásra kényszerítette a miniszterelnököt, Gömbös Gyulát a magyar társadalom, a magyar politikai élet egyik legégetőbb, legtöbb izgalmat és vitát kiváltó kérdésében, a földbirtokviszonyok, a nagybirtokrendszer kérdésében.

Ez a kijelentés nemcsak a Gömbös-kormány egy adott időpontban elfoglalt álláspontját tükrözte, hanem kifejezésre juttatta a huszonöt-éves ellenforradalmi rendszer agrárpolitikájának alaptételét is: a nagybirtokrendszer védelmét, a nagybirtok uralmának biztosítását a mezőgazdaságban. Ez az alapállás határozta meg az egész rendszer és ezen belül a Gömbös-kormány parasztpolitikáját is.

A nagybirtokrendszer fenntartására irányuló agrárpolitika érvényesülését mutatja egyébként a földbirtokviszonyokról 1935-ben készített statisztika is, amely szerint a földbirtokok 72,5⁰/₀-a 5 holdon aluli volt, ami az összes földterületnek 10,1⁰/₀-át foglalta magában, ugyanakkor a földbirtokok 0,4⁰/₀-át kitevő 200 holdnál nagyobb birtokokhoz az összes földterületnek 43,1⁰/₀-a tartozott.²

Míg egyfelől az ellenforradalmi diktatúra osztálytartalmából – a nagytóke és a nagybirtok szövetségéből – szükségszerűen fakadt a nagybirtok védelme, másfelől a magyar uralkodó osztályok számára hatalmuk megszilárdításához, fenntartásához társadalmi bázisként elengedhetetlen volt, hogy az erősen rétegződött parasztság minél nagyobb részét megnyerjék, befolyásuk alatt tartsák. A rendszer, legfontosabb falusi támaszát a gazdagparasztságban találta meg, parasztpolitikája elsősorban a gazdagparasztkok helyzetének megerősítését szolgálta, de törekedett a középparasztság és kisparasztság megnyerésére, illetve semlegesítésére is, mindenképp azért, hogy a dolgozó parasztság tömegeit

elválassza természetes szövetségésétől a munkásosztálytól és megakadályozza a munkás-paraszt szövetség kialakulását.

1919–20-ban az ellenforradalmi erők a parasztság forradalmi vezetőinek fizikai megsemmisítése, bebörtönzése és üldözése mellett a földreform jelszavával, a földreform ígéretével látták megvalósíthatónak a parasztság tömegeinek politikai megnyerését. Így született meg 1920-ban a „Nagyatádi-féle földreform”, amelynek több évre elhúzódo végrehajtása során gondoskodtak arról, hogy a földbirtokviszonyokban lényeges változás ne következék be. A „Nagyatádi-féle földreform” az összes földterületnek kevesebb mint 6⁰/₀-át érintette, a földreform során juttatott földek nagyobb részét az ellenforradalomban kitűnt, a rendszernek jó szolgálatot tett katonái, közigazgatási személyek és gazdagparasztok kapták. 301 000 szegényparasztnak és földtelennek 305 000 holdat adtak – átlagban egy földhöz juttatott 1 holdnál alig kapott többet – magas megváltási költséggel megterhelve.

1921 után – amikor az uralkodó osztályok hatalma megszilárdult – megíúsítottak és elfojtottak minden olyan próbálkozást, amely a fennálló földbirtokviszonyok megváltoztatására irányult, a vezető politikai körök még a földreform kifejezés használatát is kerülték.

Az 1929-ben kibontakozó agrárválság felszínre hozta a magyar mezőgazdaság valamennyi alapvető ellentmondását. Ismét a társadalmi és politikai élet előtérbe került a nagybirtokrendszer megváltoztatásának igénye, a földreform szükségessége, a magyar mezőgazdasági termelés elmaradottsága, és a mezőgazdaság eladósodása. A földbirtokviszonyok megváltoztatásának igénye nemcsak a szegény- és kisparasztság körében fogalmazódott meg egyre határozottabban, hanem az értelmiség egy részében is, de maga a finánctóke sem idegenkedett egy pusztán a tömegek „megnyugtatóására”, leszerelésére alkalmas reformtól. Sőt, a középbirtokosok egy része sem zárkózott el az elől, hogy a hitbizományok, a legnagyobb latifundiumok terhére „elégítsék ki” a parasztság földéhségét, természetesen úgy, hogy az ne idézzen fel általános támadást a nagybirtokrendszer ellen.

Az agrárválság következményei: a piacok összeszűkülése, a mezőgazdasági árak zuhanása, az eladósodás fokozódása az egész mezőgazdaságot sújtotta, de különösen a parasztság került nehéz helyzetbe. Az adósságteher legnagyobb része a dolgozó parasztságra nehezedett: 1932-ben az összes adósságok fele a 20 holdon aluli birtokokra esett, holott az ország földterületének csak 31⁰/₀-a tartozott ezekhez a gazdaságokhoz. Súlyosította a dolgozó parasztság helyzetét az adók növekedése is, az egyre alacsonyabb mezőgazdasági árak mellett az adóterher a jövedelem jelentős részét felemésztette.

A magas adóterhek és a nagyfokú eladósodás lételapjában ingat-
ták meg a dolgozó parasztságot, különösen a szegényparasztságot. A
válság éveiben a dolgozó parasztok ezrei veszítették el a földjüket,
különösen gyorsan romlott a „Nagyatádi-féle földreform” által föld-
hözjuttatottak helyzete. Sokszor még azt is elvesztették, amivel a föld-
reform előtt rendelkeztek. A megszorult kisparasztól igen alacsony
áron vásárolták össze földjeiket a bankok és a jómódú parasztok, akik
közül sokan a válság éve alatt növelték tetemesen birtokaikat.

Az agrárproletariátust mindenekelőtt a nagyarányú munkanélkü-
liség sújtotta. A teljes és részleges munkanélküli agrárproletárok száma
a válság éveiben meghaladta a félmilliót. A mezőgazdasági munka-
nélküliséget súlyosbította, hogy a városokból, építkezésekről a korábban
iparban elhelyezkedett paraszt munkavállalók jelentős része is vissza-
vándorolt a falura. Növelte a munkanélküliek számát az is, hogy a
nagybirtokosok és a gazdagparasztok kevesebb munkaerőt alkalmaz-
tak, mint a válság előtti időszakban.

A korábban is igen alacsony mezőgazdasági munkabérek tovább
csökkentek. A cselédek készpénzt szinte egyáltalán nem kaptak, a ter-
ményben kapott fizetés pénzértéke pedig mintegy 60⁰/₀-kal csökkent.
Csaknem ilyen arányban (56⁰/₀) csökkent a napszámber is.

Még negyven év távolából sem lehet megindultság nélkül olvasni
azokat a válság éveiben írott kérvényeket, beadványokat, amelyekből
az éhség, nyomor, elesettség, kiszolgáltatottság árad. Az orosházi mun-
kanélküli földmunkások a földművelésügyi miniszterhez 1930-ban az
alábbi kérvényt írták: „Akkor, amikor napokon keresztül nincs egy
étel kenyერünk, rémület vesz rajtunk erőt, hogy mi tévők legyünk? . . .

Orosháza község Tekintetes Elöljárósága megtette – többszöri
kérésünkre – a tőle telhetőt, munkaalkalmat adott, amely munkán a
munkásság sokasága folytán egy-egy családfő hetenkint csak kettő napot
dolgozhatott, amelyen keresett 5 P 70 fillért, ebből kellett kitartani
magát egy héten keresztül ha több családtaggal rendelkezett is, ami
elég szomorú, 5 P 70 fillérből hét napon keresztül megenni, mert ebből
nem lehet azt mondani, hogy élni, csak megenni lehet. . . .

De már ez a csekély kereseti lehetőség is megszűnt és sehol semmi
munka nincs, a legkétségbeejtőbb helyzetben vagyunk, hogy mi lesz
velünk.”³

Ugyancsak 1930 tavaszán fordultak az endrői földmunkások
munkaalkalomért a földművelésügyi miniszterhez. Kérvényükben töb-
bek között ezeket írják: „a 14 700 lélekszámú lakosságból 970 föld-
munkás (kubikus) családfő van 2910 taggal. Ezen földmunkások kö-
zül – jelenleg is 350 családfő minden kereset nélkül áll, s családtag-

jaikkal együtt munka hiányában a legnagyobb nyomornak néznek elibe.”⁴

Egy monostorapáti napszámos levelében olvashatjuk (1932. április): „35 éves munkabíró, dolgozni szerető, nős, hatgyermekes családapá vagyok . . . Egész ősszel, télen és mai napokig folyvást kerestem munkalehetőséget, vincelléséget stb. – de mindhiába . . . abba a kényszerült helyzetbe jutottam, hogy egész télen és tavasszal a szomszéd falukban valószínű kérégetéssel és koldulással kerestem, illetve kérégettem össze a száraz kenyérdarabokat, hogy apró gyermekeim éhen ne haljanak. A nagyfokú hiányos táplálkozásunkhoz hozzájárul a ruhátlanságunk is. Gyermekeimet egész télen át ruhátlanságuk miatt nem küldhettem iskolába. Mindenfelől kértem segítséget, de nem kaptam sehol, hiszen mindenki hozzám hasonló helyzetére hivatkozott és ezzel utasított el.

Nincs az a nap, hogy munkaalkalom után ne járjak, de hiába. Mindenütt csak panaszokat és siralmakat hallok. Pedig már koldulásból sem tudok semmit hazahozni éhező családom részére, mert senkinek nincs már adnivalója, kenyér már mindenütt fogytán van. Ezt már nem igen adnak sehol . . .”⁵

A mezőgazdaság, de különösen a dolgozó parasztság, a falu válság alatti helyzete arra készítette nemcsak a munkásmozgalmat, hanem a polgári ellenzéki pártokat, sőt a kormánypártot is, hogy valamilyen választ adjon a legégetőbb kérdésekre, kivezető utat jelöljön meg a válság helyzetből. A válság éve alatt újjászerveződött, vagy átalakult polgári ellenzéki pártok programjaiban nem utolsósorban tömegbázisuk kiszélesítése érdekében helyet kapott valamilyen formában a „földkérdés”, a mezőgazdaság adósság terheinek csökkentése, új hitelpolitika kialakításának követelése.

Az 1930-ban alakult és viszonylag gyorsan jelentős tömegbefolyásra szert tett Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Agrárpárt programja a szükséges teendőket, többek között az adó- és illetményrendszer reformjában, a vám- és kereskedelempolitika „teljes megváltoztatásában”, a hitelpolitikának „az ország agrárjellegéhez illő hozzáalkalmazásában” a kamatterhek csökkentésében jelölte meg.

Ami a nincstelen és kisparasztok föld utáni vágyának kielégítését illeti a „kisgazda”-„földmunkás” agrárpárt célkitűzései között igen óvatos – a földreform és földosztás kifejezést elkerülő – megfogalmazást találunk: „. . . egészséges, gazdaságilag és pénzügyileg is kellőképpen megalapozott telepítéssel kapcsolatos demokratikus földbirtokpolitika megindítása . . .” jelszavát.⁶

A program gazdasági célkitűzései lényegében a válság alatti „agrár”-érdekek összegezését fejezték ki. Külön kisparaszti követelések –

nem beszélve agrárproletár követelésekről – az agrárérdekeknek alárendelten csak abban az esetben jelennek meg a programban, ha azok egybeesnek a földbirtokos – gazdagparaszt igényekkel.

Határozottabb agrárköveteléseket fogalmazott meg Bajcsy-Zsilinszky Endre szintén 1930-ban alakult Nemzeti Radikális Pártja: azt kívánta a kormánytól, hogy változtassa meg a túlzott ipari védővámokat, biztosítson mezőgazdasági hitelt, a hitelszervezeteket állítsa a mezőgazdaság szolgálatába. A földbirtokviszonyok megváltoztatása érdekében radikális telepítési program megvalósítását sürgette.

Még az elsősorban a középburzsoázia bizonyos csoportjaira és városi kispolgárságra támaszkodó Szabadelvű Párt, a Demokrata Párt, a Keresztény Ellenzék programjaiban is megfogalmazódott vagy nyíltabban, vagy burkoltabban a földbirtokviszonyok valamilyen változtatásának igénye, vagy úgy, hogy „a földbirtok erőteljesebb kihasználására kényszerítő törvényes intézkedések bevezetését” vagy „nagyvonalú telepítési politikát” sürgettek, vagy konkrétan „újabb, de átfogó és igazi földbirtokreformot, mintagazdaságok létesítését, a hitbizományok megszüntetését” követelték. Még a hagyományos, a kormánypárthoz közelálló Keresztény Gazdasági és Szociális Párt is arra kényszerült, hogy programjába iktassa: „... átgondolt földpolitikával, céltudatos telepítéssel, megfelelő szövetkezeti intézmények támogatásával arra kell törekedni, hogy minél többen szerezhessenek földtulajdont.”

1931-ben, a gazdasági válság mélypontján a hatalom csúcsán állók sem térhettek ki a földkérdés felvetése elől, maga Horthy is, a képviselőház ülését megnyitó beszédében megkockáztatta a hitbizomány reform szükségességének megemléztetését, úgy tüntetve fel, hogy ez alkalmas lesz a földbirtokviszonyok megváltoztatására: „A hitbizományi intézmény korszerű és pénzügyileg is megalapozott reformjával kell a már eddig végrehajtott földbirtokpolitikai intézkedéseket alkalmas időpontban kiegészíteni, hogy a természetes népszaporodás következtében egyre növekvő földművelő lakosság munkakészsége a jövőben is megfelelően érvényesülhessen.”⁷

Miután a kormány főleg 1930–31-ben a válság romboló hatásának csökkentésére tett gazdaságpolitikai intézkedései elsősorban a finanszírozás érdekeit szolgálták – ha történt is néhány olyan intézkedés (pl. a bolettarendszer bevezetése), ami elsősorban a nagybirtoknak és a gazdagparasztoknak kedvezett – a kormánypárton belüli nagybirtokosok és főleg a középbirtokosok képviselői szervezkedni kezdtek agrárköveteléseik érvényesítése érdekében és az agrárblokk vált támogatójává 1932-ben a hatalom megszerzésére készülő Gömbös-csoportnak. A Gömbös-csoport 1932 májusában az agrárblokk követeléseit tar-

talmazó programtervezetet dolgozott ki, amely tartalmazta: a föld-reformnak, az adózás reformjának, a mezőgazdasági adósságok rendezésének a követelését, hitel biztosítását a mezőgazdaság számára.

Érthető tehát, hogy amikor 1932. október elején Gömbös a miniszterelnöki székbe kerül, a Nemzeti Munkaterv 95 pontból álló programjában viszonylag nagy helyet foglalnak el a mezőgazdaság helyzetének megjavítását ígérő pontok. A programban megfogalmazott gazdaságpolitikai célok összecsengenek az ellenzéki pártok követeléseiével, nagy részük ugyanakkor olyan általános, hogy hosszú ideig alkalmasak a homályos, de sokat sejtető ígéretek elhíttetésére, a tömegek félrevezetésére.

Megtalálható a programban a mezőgazdaság számára a külföldi felvevő piacok megszerzése, az olcsó hitel biztosítása, a gazdaadósságok rendezése, a kis- és középegzisztenciák szaporítása. A nagy- és középbirtokosok és a bankok, ipari kartellek közötti érdeellentét tompítására, a nagybirtokosok elégedetlenségének lecsendesítésére, de még inkább a parasztság bank- és általában kapitalista ellenességének enyhítése és leszerelése céljából a program harcot hirdet az „önző kartellek” ellen, megígérte a kapitalizmus megreformálását.

A gazdasági válság idején tágranyílt agrárrolló miatt a nagybirtokosok, de a módos parasztok is követelték az ipari árak leszorítását, illetve a mezőgazdasági árak emelését; még inkább érdeke volt ez a dolgozó parasztoknak, akiket a legjobban sújtott az ipari árak és a mezőgazdasági árak közötti nagy különbség. Gömbös e követelésre vonatkozóan megfoghatatlan általános ígéreteket hangoztatott: „Egészséges befolyást kívánunk gyakorolni az ipari cikkek igazságos áralakulására. Indokolatlan nyereszkezdést tűrni nem fogunk.”⁸

A kormány összeszűkült tömegbázisának kiszélesítését, a középrétegek megnyerését akarta biztosítani azoknak az intézkedéseknek a tervbevételével, amelyek a kis- és középegzisztenciák számának növelését, gazdasági életfeltételeinek javítását ígérték. Elsősorban a birtokos parasztság lecsendesítésére, megnyerésére törekedett. Az uralkodó osztályok különböző csoportjait egyaránt nagy aggodalommal töltötte el a falusi tömegekben észlelhető balratolódási folyamat. Az uralkodó köröknek érdekében állt, hogy a birtokos parasztság helyzetén javítson, e rétegeket befolyása alá vonja és megakadályozza a szegény- és kisparasztság törekvéseinek a munkásmozgalommal való összekapcsolását. Ennek ellenére a középrétegek megnyerésére irányuló intézkedések jórészt látszatintézkedések maradtak és elsősorban a demagógia fokozására, a tömegek félrevezetésére szolgáltattak alapot.

Ezt a szerepet töltötték be az ún. „földbirtokpolitikai reformtervek” is. A telepítési program meghirdetése alkalmas eszköznek bizonyult a kormány kezében a földnélküli, a kisparaszti tömegek becsapására, földéhségük ígéretekkel történő átmeneti levezetésére. A telepítést éveken keresztül úgy tüntették fel, mint valami csodaszert, mint a dolgozó tömegek összes szociális problémáját megoldó lehetőséget. A földbirtokpolitikai reform másik részét képezte a hitbizományi rendszer megreformálása, amellyel ideig-óráig szintén sikerült a közvéleményben azt az illúziót kelteni, hogy az lényeges változást fog előidézni a fennálló birtokviszonyokban. Gömbös csak engedte, hogy közvetlen hívei erősítsék ezt az illúziót, ő maga került a földreformra, a földbirtokviszonyok megváltoztatására vonatkozó konkrét utalást.

Még 1932. októberében történt, hogy a Minisztertanács ülésén a programtervezet vitája során Imrédy Béla pénzügyminiszter olyan megfogalmazás beillesztését javasolta a programba, hogy a „kormány tanulmányozni fogja a földbirtok megosztás aránytalanságából adódó összes problémákat”. Gömbös és Kállay Miklós földművelésügyi miniszter a leghatározottabban szembehelyezkedett ezzel a javaslattal. Gömbös még azzal is érvelt, hogy Horthy ellenez mindenféle földreformot.⁹

Ahogy csak szólások hangzottak el a földkérdéssel kapcsolatban, ugyanúgy semmitmondó ígéretekben merült ki a másik súlyos szociális problémának, a munkanélküliség megszüntetésének a megoldása is. Az ígélet így hangzott: „Addig, amíg a gazdasági élet válsága tart, a munkanélküliség leküzdése céljából állami feladatnak ismerjük el a munkanélküliek foglalkoztatásának irányítását.”

Ugyanilyen általános ígélet fogalmazódott meg a dolgozó tömegeket nagymértékben sújtó adóterhek enyhítéséről is: „... az államkincstár részéről is fokozottan érvényesíteni óhajtjuk az igazság és méltanyosság követelményeit,” „... igazságos és országos közteherviselést biztosító és lehetőleg egyszerű adó- és illetékrendszert akarunk.”¹⁰

A kormányprogram, amely minden társadalmi osztály, réteg sérelmeinek, bajainak orvoslását ígérte, az agitáció, a propaganda új módszereinek alkalmazásával – a kormány melletti jól megszervezett tüntetések, a sajtó, a rádió ontotta a reformprogramokat, jelszavakat – a feszült belpolitikai helyzetben, a gazdasági válság mélypontján, amikor mindenki változást várt, átmenetileg nem volt teljesen hatástalan. A „jelszó-hadjárat” legnagyobb hatást a kispolgári, – értelmiségi, városi és falusi középrétegekre gyakorolt. A munkásosztály és a szegényparasztság döntő többsége azonban nem került Gömbös de-

magógiájának befolyása alá; ők saját bőrükön érezték, hogy a kormány ígéretei valójában semmit sem jelentenek.

A munkanélküliek száma 1932–33 telén tovább növekedett: szigorították az adók behajtását, megszorodtak az árverések és ismét eldőrdültek a csendőrök fegyverei. Már az előző kormány rendeletet hozott „egyes gazdatartozások behajtásának ideiglenes korlátozásáról”, azonban a végrehajtás felfüggesztését olyan feltételekhez kötötte, amelynek csak igen kevesen tudtak eleget tenni. A Gömbös kormány ennek a rendeletnek a hatályát 1933 októberéig meghosszabbította, a feltételeket is mérsékelte, de 1933 folyamán azt kellett tapasztalnia, hogy propagandájának hatása a parasztság körében egyre csökken, ezért szükségessé vált befolyásának fenntartása érdekében konkrétabb intézkedések alkalmazása – elsősorban az eladósodott birtokos parasztság helyzetének javítása érdekében. A „gazdaadóságok” árverés útján való „rendezését” a kormány politikai okokból nem vállalhatta. Ugyanakkor a nagy tömegben eladósodott birtokos parasztság fizetésképtelensége összeomlással fenyegette a bankszervezetet. Így született meg 1933 őszén az az újabb miniszterelnöki rendelet, amelynek az volt a célja, hogy megakadályozza az eladósodott birtokok tömeges árverését, illetve állami hozzájárulással biztosítsa a hitelezők számára – ha lassúbb ütemben is – követeléseik részbeni visszafizetését. A rendelet azoknak a földtulajdonosoknak, akik nem tudták az eredeti megállapodásnak megfelelően tartozásaikat fizetni, bizonyos fizetések teljesítése ellenében két évre védelmet biztosított a végrehajtással szemben. 1933 végéig 92 000 birtokos kérte földjének védetté nyilvánítását. A védett birtokok közül 1–10 holdig terjedő területű birtok 55 000 volt, 10–20 holdig 11 800. A védett parasztbirtok viszonylag nagy száma ellenére az eladósodott 1–10 holdas parasztnak csak kisebbik része élt a rendelet lehetőségeivel, hiszen még a könnyített fizetési feltételek is olyan súlyosak voltak, hogy sokan nem tudták teljesíteni. A védett 55 000 birtokon felül még 84 000 olyan 1–10 holdas paraszt volt, akik adóterheik alapján kérhették volna ugyan a védeltséget, de nem tudták vállalni a fizetési feltételeket.

Bár ez a kormányintézkedés nem oldotta meg a birtokos parasztság problémáját, de enyhítette – a nagy- és középbirtokosok mellett – a parasztság egy részének rendkívül súlyos helyzetét is és így a kormánynak a birtokos parasztság elégedetlenségének átmeneti levezetésére alapot szolgáltatott.

1934 nyaratól – 1935 tavaszáig a Gömbös kormány – az általános reformpropaganda keretében – ismét arra törekedett, hogy megerősítse azokat az illúziókat, amelyeket a hitbizományi reform és a tele-

pítés ígéreteivel már korábban is felidézett. 1934 nyarán az ún. bakonyi minisztertanács után közölték, hogy a kormány többek között megtárgyalta a hitbizományi reformot, a telepítés irányelveit, 1935 januárjában pedig Gömbös bejelentette, hogy nem halogatja tovább a reformok megvalósítását. Még magasabbra csapott a földbirtokdemagógia hulláma az 1935-ös országgyűlési képviselőválasztás előtt, amikor a miniszterelnök kijelentette: „A hangsúly ezen van: sok kisbirtok, középbirtok és kisterjedelmű nagybirtok. Mammutbirtokra azonban már nincs szükség...”¹¹ Hasonló módon nyilatkozott Kozma Miklós belügyminiszter is: „... a javak eloszlása terén a mai helyzet tarthatatlan. Józan földbirtokpolitikára van szükség, mert a mai birtokeloszlás nem megfelelő...”¹²

Az 1936-ban a hitbizományokról hozott törvény a hitbizományok egy részét feloldotta a kötöttség alól, lehetővé tette hitbizományi kisbirtokok alapítását. A törvény végrehajtása esetén 25–30 év alatt a több mint 800 000 holdnyi hitbizományból mindössze 230 000 hold felszabadítására adott lehetőséget, ennek is csak $\frac{1}{3}$ -át lehetett földbirtokpolitikai célokra felhasználni.

A telepítési törvény is 25 év alatt mintegy 400 000 hold biztosítását irányozta elő telepítési célra, olyan feltételek mellett, amelyek eleve kizárták a kis- és szegényparasztság részesedését a telepítés útján juttatott földekből. Mind a hitbizományokról hozott törvény, mind a telepítési törvény újra bizonyította, hogy a kormány földbirtokpolitikai ígérete választási fogás, demagógia volt, lényeges változást egyik törvény sem hozott a földbirtokviszonyokban. A Gömbös kormány után következő kormányok sem nyúltak hozzá a nagybirtokhoz. A földkérdést csak arra használták fel, hogy ígéreteikkel újra és újra megkíséreljék táborukba vonni a paraszti tömegeket.

A földkérdésben az alapvető fordulat 30 évvel ezelőtt következett be, amikor a felszabadulás után létrejött fiatal demokratikus hatalom első intézkedései között megszüntette a nagybirtokokat és szétosztotta a földet a dolgozó parasztek között.

JEGYZETEK

1. Pesti Hírlap 1935. február 15.
2. Magyarország a két világháború között. 535. (kézirat) MTA Történettudományi Intézet.
3. Parasztsors – parasztgond 1919–1944. Budapest. 1960. 106–107.
4. Uo. 108.
5. Uo. 143–144.
6. Országgyűlési Almanach. Az 1931–36. évi országgyűlésről. Szerkesztette Haeffler István. Magyar Távirati Iroda kiadása. 1931. 59.
7. Pesti Hírlap 1935. február 15.
8. A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve (továbbiakban: Nemzeti Munkaterv) Stádium Rt. Bp. 1932. 24.
9. Antal István visszaemlékezése. (Kézirat) MTA Történettudományi Intézet. 110–111.
10. Nemzeti Munkaterv.
11. Függetlenség 1935. március 14.
12. Kozma Miklós: Beszéddek, előadások. I–II. Bp. 1938. I. k. 208.

VISSZATEKINTÉS A MEGTETT ÚTRA

Endrőd agrárproletársága és szegényparaszsága a múlt század 90-es éveitől a felszabadulásig mindig az uralkodó társadalmi rendszer ellen mozgolódott. A községben és az Öregkertben a Földműves Egyesület, vagy az olvasókör volt a szervezetük. Annak helyiségeiben olvastak, beszélgettek sanyarú helyzetükről. 1899-ben a Párizsban megalakult II. Internacionálé után már a szocialista eszmével kezdtek ismerkedni. Voltak kubikosok, akik talicskájukkal nemcsak az ország területét járták be, de eljutottak Ausztriába, Bécsbe, Horvátországba. Bár testi erejükből mindenütt hagytak, de szellemi képességük gyarapodott. Abban a kezdetleges mozgalmi időben lettek nevezetesek a tarisznyás és gatyás próféták. Azokat az agrárproletárokat nevezték így, akik téli munkanélküliség idején agitációs írásokkal jártak nemcsak a szomszédokba, de távoli tanyákba, falvakba ismertetni a szocialista eszmét, szervezni a társakat.

1896-ban a Várkonyi-féle mozgalom erős szervezetet talált Endrődön. 1902-ben Várkonyi itt lépett fel képviselőjelöltként. Itt történt, hogy amikor Zsilinszky a kormányjelölttel, Fábrival és húsz kocsira férő fehérkokárdás kormánypártival Csabáról Endrődre jött jelöltjük támogatására, az endrődiek megtámadták őket. A nemzeti zászlókat széttépték, rúdjaival pedig kokárdás kalapokat vertek szét, mire a csendőrök megérkeztek. Nem az endrődieken múlt, hogy Várkonyi nem lett képviselő.

1912-ben itt választották meg azt a kormányellenes politikával felépő Kovács nevű képviselőjelöltet, aki a parlamentben Tisza Istvánra lőtt. Bizonyára ez a képviselő sem volt olyan, amelyet az endrődiek kívántak, de akkor nekik az volt lényeges, hogy kormányellenes. Nyilván sokan voltak, akik úgy gondolták, ha a jelenlegi kormány változna, az ő helyzetük is másként alakulna.

E néhány ténnyel csak felvillantani kívántam, hogy az endrői agrárproletárok és szegényparasztok nemcsak az egész ország felbolydulása idején voltak forradalmárok, hanem már akkor is, amikor az még csak ábránd lehetett. Bizonyítják ezt a múlt század végi és századunk eleji aratósztrájkok, melyeknek részesei voltak.

Az agrárproletárok, a szegényparaszatok minden rendszer elleni küzdelmükben benne lapult a föld utáni vágy is. Ezt a Várkonyi mozgalom ébresztette fel és táplálta azután is, amikor a mozgalmat szétzúzta a hatalom. A föld utáni vágy 1918-ban, a háború összeomlása után ébredt újra a szegényparasztságban és fejlődött Endrődön is jelentős erővé. Ébresztették és erősítették ezt az orosz hadifogságból hazatérők is. Azok, ha nem is vettek részt a nagy forradalom fegyveres harcaiban, de tudták, az addig nincstelen szegényparasztság hogyan osztotta szét az urak és a kulákok földjét. Hatásos az agitáció. De mire cselekvés követte volna, kialakult újra a fékező erő. A szociáldemokrata párt támogatásával, melyhez a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége is tartozott, megerősödött a Károlyi-féle polgári demokratikus kormány, melynek legfontosabb tevékenysége volt: fékezni a vidék forradalmi hangulatát. Bár az összeomlás első időszakában a szociáldemokrata párt volt az egyetlen olyan párt, mely nemcsak az ipari munkásságra számíthatott, hanem a parasztság nagyobb tömegére is, mégsem a forradalom továbbfejlődése érdekében tevékenykedett, hanem inkább fékezésében. Bizonyítására számtalan példát sorolhatnék fel . . .

Endrődön is, – mint ismereteink szerint az alföldi megyék városaiban és nagyobb községeiben – az összeomlás után a legerősebb szervezett erőt a szociáldemokrata párt és a földmunkások szervezetei adták. Jelszavá vált: mindenki be a szakszervezetbe. Ennek hatására Endrődön a patikus, a gazdálkodók, iparosok nagy része éppen úgy a szakszervezet tagjai lettek, mint az agrárproletárok. Az érdekek és a törekvések azonban csakhamar szétváltak. A tanult emberek és módos gazdák érdeke nem lehetett azonos a szegényparasztéval. Ha a földosztásról, vagy a nyomorúságról volt szó, a legjobb helyzetben levők mindjárt nyugtatták a türelmetlenkedőket; a kormány a népé. Megadja máris, amit adhat. Amit ma még nem adhat, halnap azt is megadja. Zelenka János főpap a szervezet helyiségében így nyugtatgatta a zúgolódókat: Ez a kormány, meg ez a szocialista párt is olyan, mint a jó pásztor. Tudja, ha nem vigyáz a pásztor, szétszéledve a nyáj, jobb legelőt keres. A köztársaság is isten akaratából van . . . A jó pásztor, aki úgy szereti sovány juhát is, mint a kövérebbet, haragudhat-e, ha az előljáró kövérebbek által hátravertek ráeszmélnek; azért soványabbak ők, mert az előljárók előlük eszik meg a legelő javát. Na aztán hát haragosan bégetve előbbre törekszenek, hogy nekik is jusson a javából:

– Na aztán én nektek mondom: ne acsarogjatok, hanem hallgassátok, amit a jó pásztor nektek mond. Mert ő isten akaratából ma is vigyáz, el ne kárhozzatok, mert már köztetek van az antikrisztus! . . .

Nem mindenkire egyformán hatottak az ilyen szavak.

Ósapai patikus is minden alkalmat felhasznált a nemzeti dicsőség magasztalására: Milyen nagy és dicső lenne most a nemzet, ha minden fia lelkesen támogatná. Ha nem nyugtalanítana egyeseket a nemzetközi szocialista-kommunista eszme, és azok is, akik nem elégednek meg a dicsőséges nemzeti forradalmunkkal, hanem proletárforradalomról beszélnek ahelyett ezt támogatnák. Vigyázzunk! – hangsúlyozta a patikus – a Szakszervezet ma a kormány mellett a legnagyobb tömegező. Benne van Endröd népe színe, java. Kár, hogy már is betolakodott néhány rendbontó . . .

A gazdák, az iparosok néhányá egyetértett az ilyen és hasonló hangokkal. Ha beleszóltunk nem tetszett. Türelmünk bátorította őket és egyre merészebben próbálgatták az orosz forradalom gyalázásával fékezni az őszirózsással elégedetleneket, míg türelmünket veszítve kibrudaltuk őket a nagy óvodahelyiségből. Az a helyiség azután nemcsak a szakszervezeté volt, melynek Majoros Lukács volt az elnöke, hanem a szociáldemokrata párté is. Később ez lett a kommunista párt helyisége is.

Az öregkerti szervezetben, – mivel a környéken nem voltak nagygazdák, sem olyan uraskodó társaság, mint a községben, – csak agrárproletárok, törpe- és kigazdák tömörültek a szervezetbe. Sokan voltak, akik orosz hadifogságból jöttek haza. Ha nem is vettek részt a forradalom harcaiban, de tudták, ott a nagy forradalom a földosztással kezdődött.

Itt is azt várták. Első hetekben még türelemmel, de november közepe után már türelmetlenül mondogatták: Az orosz szegényparasztság és gyári munkásság nemcsak vágyakozott és beszélt, hanem már a forradalom kezdetén osztották a földet, elvették a gyárat és mindent, ami addig nem az övék volt.

Egyik vasárnap annyian együtt voltunk, hogy mindenki be se fért a helyiségbe. A föld utáni vágy már követeléssé fejlődött. Egyik türelmesebb kigazda kért szót. Pipáját kivette szájából és türelemre intően mondta:

– Emberek! Nálunk nem olyan a forradalom, mint az oroszoknál. Nálunk ez a gróf Károlyi Mihály a vezető meg ez a valamikor kubikos Csizmadia Sándor ni, akiknek nevük ott van mindenütt a falra ragasztott nagy papírokon. A gróf miniszterelnök, a kubikos meg földművelésügyi államtitkár, veszekedés nélkül egyetértenek! Hát ha ott fenn úgy egyetértenek, mért kellene nekünk itt lent veszekedni? Na meg hát ha már az idei cukrot, petróleumot meg a szüzdohányt kiosztották, kioszthatják ők a földet is!

A harcterekről meg a hadifogságból hazatértek nem olyan nyugodtak. Zsombok András türelmetlenül mondta:

– Nem várni kell, hanem mint az oroszok cselekedni! Én már meghegyeztam a mezsgyekarókat. Hegyezzék azok is, akik földet akarnak, akiknek puskájuk nincs, hozzák az ásót!

Erre is jelentkezett a nyugtatás: Türelem még hé. Az ember semmit sem vár jobban, mint a földosztást. De hát ilyen térdig sárban taposná az ember a vetést? Tudja ezt a gróf is, nemcsak a kubikos. Na az igaz, tél van. Tavaszig majd odaérünk!

Az Öregkertben és környékén, mivel nagygazdák nem voltak, a viták civakodásig nem fejlődtek. Még a 10–15 holdas gazdák is, akiknek 5–6, vagy több gyerekük volt nem csitították, inkább bátorították az agrárproletárokat. Némelyik hangoztatta is: az volna igazságos, ha nem csak az uradalmakét, hanem a nagygazdákét is felosztanák. Ha már köztársaság, olyan legyen, mint a kubikosok hangoztatják . . . „csak az egyen, aki dolgozik”. Az igazság az volna, ha úgy osztanák, hogy mindenkinek egyformán legyen földje.

Ha úgy osztanák – szólt a mérsékelt hang, – Endrőd határából még két hold se jutna egy főre. Amin pedig – különösen a szikes földeken – nem lenne kigazda se a mostani, sem a most nincstelen, hanem szegény lenne mind. Olyan gazda Endrődön, akinek száz holdon felül van, csak kilenc van. Tizedik a háromezred holdas papi birtok, tizenegyedik 2000 holdas nagybirtok.

– Akkor oda megyünk, ahol több a föld, az ember meg kevesebb: – dörgött a türelmetlenebb hang.

– Hát ha így van, ahogy van, mire való volna nekünk olyan forradalom, mint az oroszoknál van? – hangzott a nyugtatás. Amondó vagyok, amit még a forradalom kezdetén olvastam „Az Újság” egyik cikkéből, hogy „Minek tagadni ilyen forradalmat, mikor minden veszedelem nélkül mondhatnók: hála istennek, hogy ilyen a mi forradalmunk. Ez olyan igaz, mint az, hogy engem Kurilla Pálnak hívnak!” – Zsebéből kivette az őrzött újságot és megmutatta. Hátha senkinek nem veszedelmes ez a forradalom, osztán már is ad, amit tud, dohányt, aminek füstje gondúzó, akkor minek csinálna az ember olyan forradalmat, amilyenről a türelmetlenek beszélnek.

A községben, akik csatlakoztak a szociáldemokrata párthoz, és nem olyan vérmesek, mint a kubikosok, a tapasztalt régi mozgalmiak, azokkal vitatkoztunk. Majoros Lukács, aki a szakszervezet elnöke, Barják Lajos és sok régi kubikos, akik jól ismerték a szociáldemokrata párt Várkonyiék elleni tevékenykedéseit, a vérmesebb ifjabbakkal le-

hetetlenné tették a szocdemek életképességét. Különben is csak az iparosok néhányja és kevés ingó jellem csatlakozott hozzájuk.

November végén változás történt.

Egy fiatalember – mint mondta – Pestről jött. A nagy óvoda helyiségében elmondta: Pesten megalakult a Kommunista Magyarországi Pártja. Alakuljon meg Endrődön is. Sem Károlyi Mihály, sem a szociáldemokraták nem akarnak olyan igazi forradalmat, amilyen Oroszországban van. A kizsákmányolt munkások, a nincstelen földmunkások pedig csak olyan forradalomtól várhatnak jobb jövőt. Azért kell az erős kommunista párt, hogy az orosz formára változtassa ezt az őszirózsás forradalomnak nevezett komédiát.

Nagy hatása volt a beszédnek a leszerelt katonákra, az orosz fogásból hazatértekre és a régi mozgalmi emberekre. De ebből is újabb viták kezdődtek. Volt néhány makacs ember az agrárproletárok között is, akik már a háború előtt is szervezkedtek és most is vezetői a szakszervezetnek, a szociáldemokrata pártnak. Arra hivatkoztak: a szociáldemokrata vezetők benn vannak a kormányban és ha már ennyire jutott a párt, tovább megy az, csak erőgyűjtésre állt meg. Ha meglesz az ereje, átveszi a hatalmat és külön forradalmat csinál, mint a magukat kommunistáknak nevezők akarnak . . .

Minél határozottabban beszéltünk a kommunista pártról, az igazi forradalomról, a kisiparosok, a jobb helyzetben élő parasztok annál makacsabban védtek a szociáldemokrata pártot, a Károlyi kormányt. Az ipari segédek és az építők azonban a kommunistákhoz csatlakoztak.

Az öregkerti szervezetekben simábban ment a kommunista párt szervezése. Decemberben, amikor néha egy-egy Vörös Újság is hozzánk jutott és volt mivel bizonyítanunk a párt működését, könnyült helyzetünk. Amikor ismertettem miért kell megalakítani a pártot, a szegényebb helyzetben levő parasztok is beleegyezően csak annyit mondtak: legyen úgy, ahogy azok mondogatják, akik az oroszoktól jöttek haza.

– Igen! – szolt Gyuricza Péter. – Mi, akik az oroszoktól jöttünk haza, beiratkozás nélkül is kommunisták voltunk eddig is és azok vagyunk és leszünk ezután is . . .

A községben több volt a vita. De a kubikosok közül Fekécs Imre, Tímár Lajos, Majoros Lukács, Barják Lajos, az ifjabbakból Uhrin György, (Medve) Mészáros Mátyás, Szabó István, Majoros Vince és még sokan, a kiscgazdák közül Varjú Pál, Bartos Pál, a kisiparosok közül Szedlák Károly, az építők közül Hanyecz János és sokan mások igen jó szervezői voltak a kommunista pártnak.

Tény: előbb az Öregkertben, utána a községben 1918. decemberben megalakult a kommunista párt. A megyében a három első között, mert a többi helyeken 1919. januártól alakult. Ezt igazolja, hogy Endrőről 1919. január harmadikára a kommunista párt központi bizottsága négy párttagot Pestre hívott: Fekécs Imre, Tímár Lajos, Szedlák Károly a községi szervezetből, az Öregkertiből és lettem küldve. Beszámoltunk eredményeinkről és megmagyaráztuk további elképzeléseinket.

Még decemberben történt. A sok izgalmas gyűlés közül a legizgalmasabb volt az 5400 korona követelése. Az mozgatta nemcsak az agrárproletárokat, volt katonákat, hadirokkantakat, betegeket, hanem a kisgazdákat is; akiket 1914-től hadimundérba öltöztetett a Monarchia. Hatott az a hadiözvegyekre is.

A nagygyűlést a piactéren szerveztük meg. Pestről jött le egy rokkant katona. Beszédje meggyőző volt: Ha az állam vezetői négy éven át milliárdokat tudtak adni olyan becstelen háborúra, melyben a parasztok, munkások százezrei pusztultak el, lettek nyomorékokká, akkor tudjon most is fizetni azoknak, akik a négyéves pokolból hazakerültek: azoknak az özvegyeknek, árváknak, akiknek férjük, apjuk a frontokon meghalt. Hogy honnan vegye a pénzt? A nagy földbirtokosoktól, gyárosoktól, a bankároktól és a háború véréből meggazdagodott vagyonosokéból. Az 5400 koronák nem tesznek annyi milliárdot, amennyit a pusztító háborúra költöttek. Örüljenek a gazdagok, hogy még most is emberségesek vagyunk. A kegyetlen négy évért, a rengeteg halottért, rokkantért csak 5400 koronát kérünk; a megmaradtak.

A proletárok örömmámorát megzavarta a nagy- és középgazdák nyugtalan morgása. A Kovácsok, Uhrinok, Kalmárok, Endrőd leggazdagabb emberei nemcsak elemi iskolát végeztek, hanem közép- és felsőbb iskolát is. Tudták, az állam csak abból adhat, amit neki adnak. Az az 5400 korona fejenként olyan adóteher volna, mely megnyomorítaná az erőseket is. Suttogásukkal egyetértettek a papok is.

Zelenka János főpap vasárnap így prédikált:

„Szeretett híveim az úrban. Advent negyedik vasárnapját engedte megélni mennyei atyánk. Magunkba szállva alázattal várjuk a mi urunk Jézuskrisztus születése szent ünnepét. A mai szent evangélium Keresztelő Szent Jánosról szól, aki előkészítette az úr útját.” Azt prédikálta: „Tartsatok bűnbánatot, mert a tiszta lelkeknek közel van a mennyek országa”. Majd eltérve a szent evangéliumtól „a pogányélet” területére tévedt és erélyesebben mondta: „Az úristen megsokallá a bűnös emberek egymás gyilkolását. Elhallgattatta a fegyvereket, hogy

békében élhessen az ember és hálát adjon a nagy kegyért. Ó édes híveim, ki hitte volna, vannak közöttetek, akikből a kegyetlen háború sem űzhette ki a gonosz szellemet. Vigyázatok! Az antikrisztus hívei a bűnre csábító pénzzel el ne csábítsanak, mert úgy léssen, mint írva vagyon: mindenható mennyei atyánk ítélkezik a jók és gonoszok felett! Én mondom nektek, aki a pénz csábítására engedi beszennyezni lelkét a poklok tüzébe taszítatik! Ámen”.

A hit rabjaiban a prédikáció kavargást okozott. Voltak agrárproletárok is, akiknek arca, hangja elárulta: hatalmas viharoként tombol bennük a kétség: a józanodó ész és a kábító vallás. A józanodó ész az 5400 korona megszerzésére ösztökölt, a vallás pedig az elfogadásáért elkárhosszal fenyegetett.

A nagy óvodahelyiség tele volt emberekkel. Sajnáltam a tévelygőket:

– Bajtársak! – szoltam. – Tegnapelőtt, mikor a rokkant katona az 5400 koronáról beszélt, senki nem gondolt arra, hogy a lelkét szennyezné. Arra gondoltunk szegénységünket enyhítené. Mint látjuk, a gazdagok suttogása, a mai prédikáció, néhány bajtársnak lelkifurdalást okozott. Szeretné a pénzt, de fél, hogy elkárhozik. Az öreg pap és a gazdagok nem félnek. Pedig az a pénz, mely őket gazdagítja, mind a dolgozó emberektől lett harácsolva. Ha a pénz a vallás értelmében a lelket szennyezné, az öreg pap meg a gazdagok lelke már nagyobb szennydomb volna, mint a Sóshalom, testük nem is bírhatná. Nem is lelkünket féltik ők. Attól félnek, rádöbbenünk az igazságra és nem hisszük többé a mesét... Gondolkodj ember és láss! Mérlegeld: mikor hazudott a pap. Akkor-e, mikor isten parancsát úgy tanította: ne ölj, vagy akkor amikor isten nevében megszentelte fegyvered, hogy ölj! Az értelem és az igazság mérlege annak, aki rá mer nézni azt mutatja: először is, másodszor is hazudott, mert ha hitte volna az elsőt, nem cselekszi a másodikat!...

Némi döbönt morgás is volt. Majoros Lukács bácsi azonban nyugodtabban magyarázta:

– Már Petőfi Sándor megmondta: ahol pap emel szót, ott az igazság megfeszítetik. Ne higyjünk olyan papnak, aki a háború éveiben nagyon sokszor prédikálta: boldogok, akik fegyverrel kezükben hálnak meg a harctéren, mert ők a mennyek országába jutnak. Ha az igaz volna, akkor főpap nem a dúsak parázna életét élné Mastala Viktóriával, ami a vallás szerint kárhosszatos. Hanem hát bűne tudatában megragadná a biztos mennybejutás alkalmát és menne a harctérre.

Aznap az Öregkertben délutántól késő estig vitakoztak az em-

berek, a téma ugyanaz, de a hangsúly a földosztás; Kurilla Pál vitte a szót:

... Az az 5400 korona, ami ilyen nagy beszédeket kíván, ha megkapnátok is, nagyon kicsi napszám lenne. Ha a négy évet csak 1200 napnak számítjuk és ennyivel elosztjuk, bizony nem sok, még 5 korona se jut egy napra. Ma pedig, ahogy tudjuk, a munkások bére 30 korona. Talán egy telet egy-egy család áttengődne vele. Azért amondó vagyok, inkább a föld, mint a pénz. Inkább a földet követeljétek, mert ha a magyar korona is úgy járna Károlyival, ahogy az orosz cári rubellel járt Kerenszkij, akkor nem sokra mentek vele. A föld más, biztosabb. Ha száz, vagy ezer korona lenne is egy kiló kenyér, a föld ugyanannyi munkáért termi azt, mintha csak 15, 20 fillér lenne az ára! Ezért mondom én a magunk fajtának, többet ér a föld, mint a bizonytalan holnapban a pénz! Meg van abban minden, ami az embernek kell. Na még csak bizonyításként mondom: A föld, ki tudná pontosan megmondani, hány millió évek óta táplálja az állatot, embert, növényt.

– Hát akkor mégis csak nekem van igazam, hagyta jóvá Zsombok András. – Föld kell nekünk! De kell a pénz is!

A földosztásra vágyók zaját nem lehetett elcsitítani. Ha hozzájutottak egy-egy újsághoz, az első betűtől az utolsóig elolvasták. Van-e benne szó a földosztásról.

A Világszabadság (a Földmunkások Országos Szövetsége lapja) február 4-én közli: *Földet a parasztnak!* „Több község népe kérelemmel fordult a földművelési miniszterhez, hogy addig is, amíg a birtokreform megvalósítására kerül sor, a községnek határában levő uradalmi földeket bérbé akarják venni.”

A február 11-i rendkívüli szociáldemokrata gyűlésen Landler és Nyisztor azt hangoztatják, hogy „ha Nagyatádi Szabó szerepel mint földosztó miniszter, akkor a parasztságot egyenesen Nagyatádiéknak szolgáltatjuk ki és még azt sem fogja látni, hogy ez a jó, ez a valami szocialista kézből jön.

A mozgalom a földért Endrődön is legerősebb februárban, amikor a Heves megyei Kál-Kápolnán Károlyi Mihály törvény nélkül saját földjét osztotta szét a kisparasztoknak. Ez a tény nagyobbat lendített a mozgalmon, mint az 5400 korona követelés, mely már elvesztette hatását. Hitték az endrődiek is: eljött a földosztás ideje. Sokan készítettek a mezsgyekarót. A nagy lendület nyilván nemcsak Endrődön mutatkozott. Az események gyorsultak. Békés megyében sem csak az endrődiek készítettek mezsgyekarót és osztottak földet. A megyében 20 000 kat. hold került felosztásra.

Március 12-én a Világsszabadság bejelenti: „A birtokrendezési tanács megalakult. A földreform törvény alapján Országos Tanács alakult, amely az országos birtokrendezés ügyeit intézi. Minden ez ügyben vágó panasz, fellebbezés legfelső fokon ide kerül, mely végeredményben dönt . . . Szövetségünk hat taggal vesz részt a birtokrendező bizottságban: Éspedig Nyisztor György elvtárs, szövetségünk elnöke, Reichel János, Takács József, Gyalog János, Ruttká János és dr. Kadosa Marcell.”

Nagyot lendült az öröm Endrődön is. A nemzetőrségből már januárban olyan vörösörséget szerveztünk, mely tisztán volt agrárproletár katonákból állott. Harcedzett fiúk.

Mint már említettük is Endrőd és Gyoma között mindig politikai ellentétek mutatkoztak. Gyoma erősen a negyvennyolcas politikát követte. Ha arra nem volt kilátás, akkor a hatalmon levő párthoz csatlakozott. Endrőd mint múltja igazolja, mindig kormányellenes. Különben békekészen éltek egymás mellett. A gyomaiak óhaja akkor az volt, hogy március 15-ét, nemzetünk nagy ünnepét együtt ünnepeljék meg. Elfogadtuk azzal a gondolattal, legalább „seregszemlét” tartunk. És megtudjuk, mit takargat a szállingó hír.

15-én reggel a piactéren gyülekeztünk. Kilenc órakor már pár ezer ember vigadozott együtt. Rengeteg asszony, lány, fiatal. Ami piros kendő, pántlika, papír található volt, mind zászlóként lengedezett. A már vörösörökké alakult bajtársakon kívül sok a volt katona. Mivel híre járt, hogy a kormány katonái vidéken már néhány tömeggyűlést szétzavartak, sokan a le nem adott puskával jöttek. Annyi népet együtt még nem látott Endrőd. A hangulat forrósult.

Barják Lajos kubikos felállt a publikációs köre. És mikor a sokaság csendesedett, elszavalta az „Akasszátok fel a királyokat” . . . Az izzó hangulatból kidördült: „Pusztuljon minden nagy úr! Éljen a népszabadság! Vörös forradalmat akarunk! Éljenek a bolsevikok!”

Barják állt a kövön. Karjával mint karmester csendet intett és szólt:
– Az igazi proletárforradalom egyre vörösebben izzó paraszát a fehér őszirózsás polgári forradalom nemcsak Salgótarján és környékén, hanem országsszerte, ahol tudja, kegyetlenül eltapossa! Ha igazi forradalmat akarunk, nemcsak elkeseredni, de tenni is kell! Erről mondok egy magam csinálta verset:

*„A királyokkal már elbántak,
kimélik még a nagy urakat.
Ej kubikus, ej szegényparaszt
ugyan tudod-e már mit akarsz?”*

*Ha jobb jövőt akarsz magadnak,
küld királyukhoz az urakat!
Mebánod ha ma félsz a tettől,
holnap elnyomnak kegyetlenül!*

*Rajta ma, elnyomód ne sajnáld
holnap úgy lesz majd szabad a világ!
Szabad ember leszel, nem szolgál,
Öröm lesz az életed, a munka.*

Az izzás már-már lángra lobbant, néhány elkeseredett volt frontkatonára a levegőbe lőtt. Az ifjúság között Polányi Máté, Gubuznai Géza már úgy lobogtak a lelkesedéstől, mint egy-egy mindenkit lelkesedésre gyújtó fáklya. Ha nem indulunk, a duzzadó elszántság elszakítja a türelem gátját.

Barják még a kövön áll. Erős hangja dördül a zajba:

– Elvtársak, induljunk Gyomára!

Néhány idősebb kubikos piros zászlóval, énekelve megindul. Utánuk széles sorokban a vegyes tömeg. A dal előlről hullámozott hátra, majd ezrek torkából szállt az egész községben szétáradva: „Nem lesz a tőke úr mi rajtunk . . .” Hosszú, sűrű oszlopban özönlött a nép. Magával sodorta a csak nézni szándékozókát is. Újabb és újabb forradalmi dalok hullámoztak végig a hosszú, széles tömegoszlopon: „Piros a lobogónk, sok a katonája . . .” „Megverte az isten a mi kis falunkat, nincs benne jó dolga, csak a mi papunknak. Tele a pincéje, tele a kamrája, gömbölyű menyecske visel gondot rája . . .” Közben egy-egy dörgő hang: „Reszkessenek a gazdagok! . . . Bolsevik forradalmat akarunk! . . .”

Ilyen izzó hangulatban talákoztunk az elénk jövő gyomaiakkal, akik alig százan, csendben jöttek Harsányi református pap és a Nemzeti Tanács néhány tagja után . . . Kézfogás, pár köszöntő szó után a gyomaiak visszafordultak és mi mentünk utánuk.

A főútvonal két sor házai nemzeti címeres zászlókkal díszítve. Piros zászló sehol. Ezt nem bírták türelemmel a vörös zászlós endrődiek, de különösen a volt frontkatonák. Öten-hatan bementek egy-egy udvarba és ahol a gazda nem akarta levenni a zászlót, ott levették az endrődiek és ha a gazda ellenkezett, a címert kivágták, vagy úgy hasították végig, hogy a rúdon csak a piros szél maradt. Ez a cselekedet nem volt a nemzeti ünnep alkalmával illedelmes, de a nemzeti zászló alatt annyit vérző, szenvedő emberek, akiket a forradalmi izzás

már tette hevített, nem ítélték el e nem illő cselekedetért. Később megtudtuk: a nemzetiséggel meg akarták fékezni a szilaj endrődieket, de azok erre nem voltak hajlandók. Nyilván azért, mert azok is agrárproletárok voltak... Különös baj nélkül érkezünk az ünnepélyre előkészített református templomkert és a piactérre.

A közös, nagy ünnepélyt, melyen 5–6000-en lehettünk, Bartos Pál (endrödi) üdvözölte. És igazi anarchista módon, olyan népszabadságról beszélt, amelyben majd nem lesz államhatalom, amely fékezi az egyén akaratát... Nagy szónoki képességével hatott a tömegre, mert hangsúlyozta: az államnélküliség majd csak a kommunizmus után valósulhat meg...

Bartos után az ünnepi beszédet Harsányi tiszteletes tartotta. Meltatta az 1848-as szabadságharcot és az annak folytatásaként létrejött nemzeti kormányt, mely Károlyi Mihály vezetésével a Habsburg dinasztiaától megszabadította a nemzetet. Látva a türelmet, emeltebb hangon folytatta:

– Legyen minden magyar hű szabad hazájához, a nemzeti függetlenséghez és Károlyi Mihályhoz, a nemzet fölszabadítójához! Vigyázzunk, mert az alig megszülető függetlenségünk ellen már két hatalmas erő készül. Határainkon körül a Kis-antant országai akarják hazánkat darabokra tépni. Ezek ország rész rablóként akarnak ránk törni. A másik vészes hatalom óvatos, még nem fegyverrel készül, mint az idegen haderő. De az veszedelmesebb. Annak már is beözönlő előőrseit fegyverrel sem állíthattuk volna meg. Nem! Mert az az orosz bolsevizmus eszméje. A volt orosz hadifoglyok hozták be és...

Ezt már nem bírták az endrődiek. Olyan hangorkán támadt, mely lesodorta Harsányit az emelvényről. És nyilván rombol is, ha Varjú Pál (endrödi) fel nem áll az emelvényre:

– Tisztelt barátaim! – szólt Varjú, mikor kissé csitult a zaj. – Mi tiszteljük nemzetünk olyan hagyományait, mely harcával függetlenséget akart kivívni. Tiszteljük az 1848–49-es hagyományokat, mert ha elbukott is a függetlenségért vívott harc, eredményként felszabadult az elnyomott jobbság. De ne feledjük el, és ezt ajánlom Harsányi tiszteletes úrnak is és mindenkinek: azóta hat évtized múlt el. A dolgozó – bár más formában, el volt nyomva, mégis műveltebb lett. Ma már nem elégszik meg nemzete szabadságával. Egyéni szabadságot akar. És ha ez a nemzeti eszme nem teszi lehetővé kívánt szabadságát, olyan eszméhez társul, melynek célja a mai elnyomók elnyomása és a dolgozók felszabadítása! A nagybirtokok igazságos felosztása! Mit tesz a mai nemzeti kormány? Ahol tudja, letapossa a jogot, a földet követelő népet! Vegyük tudomásul: az elavult helyett új eszme vezeti a

dolgozó népet, hogy megalkothassa azt az új társadalmat, melyet a haladó kor nemcsak igényel, hanem követel.

A taps, az éljenzés még el sem csitult, Barják, Uhrin, Majoros és a kubikosokból rögtönzött dalárda, mély, mindig emeltebb hangon énekelte: „Föl-föl ti rabjai a földnek . . .”

És az ének kissé megnyugtatta az endrődieket, azért is, mert Harányi tiszteletes is levette kalapját . . .

Olyan seregszemle volt ez, amelyet reméltem. Nem is tudtam más-milyennek elképzelni a kubikosokat, akik háború előtt talicskájukkal bejárták nemcsak a monarchia területét, de más országokba is eljutottak. Ha testük erejéből mindenütt hagytak is valamennyit, pótolta azt a szocialista eszme megismerésével gyarapodott értelmük. öntudatuk. Amit hangosan nem hirdethettek az eszméből, azt kifejezték piros harisnyájukkal, amerre elgurult kubikos talicskájuk.

Az öröm fokozódott a proletárdiktatúra kikiáltása után is. Minden érdeklődő hitte; most már orosz módra megy a földosztás. Az agrárproletárok százai azzal a reménnyel, hittel mentek a Vörös Hadsergebe, hogy ha visszaverik a betolakodókat, s megerősödik a proletárdiktatúra, hozzájutnak a kívánt földhöz. A nagy lendületnek és öröme- nek az április 3-án megjelent törvényerejű földrendelet vetett véget, mely helytelen intézkedésével elvesztette a védelmére számításba jö- hető legnagyobb tömeget; a parasztságot.

Még vannak Endrődön néhányan, akik ismerik a proletárdiktatúra elvesztése utáni nehéz időszakot és küzdelmeket. Akik valóságban nem ismerik, vagy talán feledik, azok emlékéért felelősséget az „Emelt fővel” című könyvecske, mely 1920-tól 1932 szeptemberéig kíséri végig az agrárproletárok életét, küzdelmét.

Most a nagy tragédia emlékűnnepén, ahol a csendőrsortüz halot- taít gyászolják hozzátartozóik és a község, mint Endröd elüldözött fia, megvallom, hogy a tragédiát csak érzésben élhettem át a Szovjetunió- ban, a szabad népek hazájában.

1935. márciusában, mint rokkant, beteg a kaukáziai Plyatyigorz- kan voltam gyógyszanatóriumban. Egyik nap az ebéd utáni pihenést követően lassan vonszolva megrokkant testem, a nagy zenekar hang- versenyére indultam, hogy andalíthassam sajnó fájásaim. Az újságárús bódéjánál azonban megvettem az Izvesztyija napilapot. A zenekar már hangolt. Mielőtt leültem volna a már ott várakozó tömeg közé, az új- ság hasábjain futtattam át tekintetem, mely egyik rövid hírnél meg- akadt. A rövid hír az endrődi nagy tragédiát közli: csendőrsortüz. Több halott és sok sebesült. Nem bírtam állva. A hangverseny helyé- től eltávolodva leültem egy padra és mégegyszer elolvastam a hírt. Az

utolsó betűk már remegők, homályosak lettek és arcomon könnycseppek gurultak le a betűkre. Azt már Moszkvában tudtam, hogy Magyarországon képviselőválasztás volt.

Kissé csitult fájdalommal szobámba mentem és lefeküdtem. Néhány percig gondolkodni sem tudtam. Bénultságomban mintha erős hang kiáltotta volna: „Megtörtént!” Igen, megtörtént, – sóhajtottam halkán. – És a hang szinte kényszerített, hogy a barbár kegyetlenség okait vizsgáljam. Mintha film vetítette volna 1890-től a csendőrsortúzig végig néztem az endrődi agrárproletárok küzdelmes életét, fel-fel bolydulását a nagybirtokosok, az ármentesítő társulatok és az államhatalom elnyomó rendszere ellen. Újra látni véltem a proletárdiktatúra utáni időt, a Horthy tiszti bandát ahogy taposott Endrődön is a proletárvérben és azután hányszor összefutottak itt a szomszédos csendőrök, ha mozdulást sejtettek, hogy verték, kínozták itt a gyomai, ványai és mezőtúri agrárproletárokat is. Mindig azzal a szándékkal, kipusztítják belőlük a kommunista érzést. Most tehát a megye, a járás vezetői és Baricz csendőralhadnagy, aki hiába akarta, mint parancsnok kiírtani a kommunista érzést, – most elérkezettnek látták a pillanatot bosszújuk kielégítésére. Az nem elégítette ki őket, hogy 33-ban a mezőtúri Szabó László kubikost verték itt agyon a csendőrök és később a Marton fiút . . .

Később Gyricza Pálné írt nyílt lapot, melyben óvatosan értesített a 7 halotról és a sebesültekről.

Messze voltam Endrődtől, mégis itt éreztem magam. Igen ritkán jött egy lapocska. Jó, nyugtató hír nem jött soha. Én sem írhattam mást, csak, hogy jól vagyunk. A Moszkvában megjelent Sarló és Kalapács című lapból, ha ugyan eljutott Endrődre, vagy néha a rádió útján értesülhettek rólam.

1941. március 5-én Moni húgom küldött olyan nyílt lapot, mely mindjárt némi aggodalmat okozott. De még reméltem is. De beszéljen az írás:

„Kedves testvér!

Már január 2-án írtam neked (az említett levél bizonyára Magyarországon maradt), – nem tudom megkaptad-e, vagy nem a lapot. Úgy gondolom, nem szívesen válaszoltok. Amit a múltkor is írtam, Máté az orosz határhoz közel Máramaros megyében dolgozott. 1940. november 27-én ment el onnét, ha sikerült átmenni, azóta semmi életjelt nem adott magáról. Légy szíves megírni: aki átszökik, meddig nem írhat magáról. Mert úgy gondolom, a címedet elvitte, úgy látszik, még

levél által sem tudott felkeresni. Nálunk ezideig nem érdeklődött a hatóság. Máté hollétéről ezoldalról nyugodtak vagyunk.

Választ ha lehet azonnal várunk!

Nyugtalanok vagyunk... hogy vagytok? Uhrin György bácsiék is üdvözölnék. Maradunk testvéri szeretettel: Móni."

Némi remény felcsillant. Földes Pál is akkoriban jött át a Szovjetunióba. Az ő leigazolása azonban gyorsan megtörtént. Ez a tény és a három hónap, amióta Polányi Máté eltűnt, és amit Moszkvában már tudtunk, hogy Máramaros megyében az Árpád védvonalat építteti a magyar hadsereg vezérkara, megdöbbentett. Mintha magam vádoltam volna késésért, siettem a komminterbe Rákosihoz. Elolvasta a lapot és nyugtatott: beszél az illetékesekkel és ha átjöhetett, akkor hamarosan itt lesz Polányi... Polányi Mátét nem találták. Bizonyossá vált, hogy nem is találhatták: a horthysta katonai defenzív osztály gondoskodott róla, hogy Polányi Máté, akit nemcsak az endrődi csendőrség, de mint veszedelmes kommunistát a budapesti rendőrség is nyilvántartott, örökre eltűnjön a föld színéről...

1941-től 1945. ápriliséig csak a háború negyedik évében hallottam Endrődről. A harmadik szomorú hírt. Fiam 1942-ben 17. évét töltve önként a szovjet vöröshadsereg tagja lett. 1944-ben átszökött magyar katonák között találkozott Endrődiekkel, Magyar István, Tímár István öregkertiekkel. Ők mondták el, hogy apám meghalt. Ugyanakkor találkozott fiam több magyarral, köztük Ratatics Péterrel, Surány János csabacsüdi, Juhász Károly mezőtúri lakosokkal.

A Szovjetunióból 1945. április második felében érkeztem haza Budapestre. Úgy gondoltam, hamarosan jöhetek Endrődre. Ma sem tudom miért, nem jöhöttem. A hír azonban, hogy megérkeztem, hamar elért Endrődre is. Jöttek, hívtak. Haza Endrődre csak július második felében jöhöttem, már mint a megtervezett Dózsa Népe hetilap szerkesztője és a közellátási minisztérium tanácsosa.

Az anyámmal és testvéreimmal való találkozás édes örömebe egy keserű csepp is vegyült. Eszter húgom férje Románia területén az egyik gyűjtőtáborban meghalt. Menyhért öcsém hadifogoly. Miklós öcsém azonban már a megszervezett magyar katonaeegységgel elment a németek elleni háborúba.

Hazaérkezésem második napján a községből öt tagú bizottság keresett meg. Nagygyűlést szerveznek, előadónak hívnak. A meghatározott időben az öregkerti pártszervezetből indultunk. Mire az Öregkertet elhagytuk, már néhány százan kísérték. A községből élénk jövőkkel dagadt a tömeg. Forradalmi dalokat énekelve értünk a piactérre, ahol

már néhány ezren vártak. Fellépve az emelvényre kissé csodálkoztam, hogyan mozgósítottak ennyi embert. Két órás beszéd után még nem léphettem le az emelvényről. Egy erős hangú kispáza azt kérdezte: „... mi lesz ennek a vége Öcsém, tán a csajka?” Egy földhöz nem jutó: „Hol kap hát földet a nincstelen?” ... Egy idős asszony: „Mikor jönnek haza a hadifoglyok?” És még különféle kérdések röpködtek felém.

A nagy tömeg nem mozdult. Válaszolnom kellett.

Amíg Endrődön voltam, minden napra jutott egy-két gyűlés a pártszervezeteknél, nőtanácsnál, az ifjúságnál, a szakszervezetnél, tanítóknál. Meghívtak a kispázák is. Elmentem, éreztem szükség van a beszélgetésre. A kispázáknál talákoztam olyan néhány volt agrárproletárral, aki pár hold földet kapott és bizonyára fülébe csengett a kispázapárt régi választási propagandaszólama: „akinek már olyan tulajdon udvara van, hogy pár tyúk kapargálhat rajta, az már kispáza, mert van földtulajdona.”

De lappangott ellentét a kommunisták ellen a szocdemek, a parasztpárt részéről is. E két párt vezetőinek egy része óraingaszzerűen ingadozott a kommunisták és kispázák törekvései között. A szocdemek ingadozását a kispázák felé erősen fékezte a munkásság. A Nemzeti Paraszt Párt indadozásra hajlamos vezetői mozgását erősen meghatározta az alulról jövő nyomás, mely inkább a kommunista, mintsem a kispáza orientálást növelte. Endrődön az agrárproletárság súlya erősen felbillentette az egyensúlyt ...

Endrődön 1945. október 6-án három emlékezetes ünnepélyre gyülekezett a nép. 1849. október 6., az aradi vértanúk országos gyászja. 1944. október 6., a Vörös Hadsereg endrődi bevonulásának napja. 1945. október 6., a szovjet szakszervezeti küldöttség Endrődre látogatásának napja.

Ez volt az első szovjet küldöttség, Vezsnikov elvtárs vezetésével. A SZOT elnöksége Csaplár Pétert és engem bízott meg a küldöttek kíséretével. Így került sor, hogy a budapesti és felvidéki üzemek látogatása, – a mezőkövesdi választási nagygyűlés, amelyen Nógrádi elvtárs tartott beszédet és a matyó művészetet és táncot bemutató ünnepély után – Endrődre jöttem a küldöttséggel.

Endrődön a hírre, hogy szovjet elvtársak jönnek, már a reggeli órákban készültek az emberek. A nehéz fellegekből hullt az aprószemű sűrű eső, a szél is mint az időjárással elégedetlen dűnyyögő öregparaszt, beleduruzsolt az apró esőszemek zizegésébe. Az endrődiek nem várták, hogy elálljon az eső, a szél. Hosszú, széles menetben, forradalmi dalokat énekelve, virágcsokrokkal mentek a szarvasi

úton a község szélére, remélve Szarvas felől jön a küldöttség, mivel a községi közúti híd még járhatatlan volt.

A Körösön a révhajó vitt át, de autóink a sárba ragadtak . . . Mire sárosan gyalog a község házaihoz értünk, a népes fogadótömeg szaladni bíró része is odaért. A ködszerű esőben átnedvesedett férfiak, nők hidegrózsás arcán pillanatok alatt virult ki az öröm rózsája. Az öröm olyan egyszerre tört fel, mintha egy torok kiáltotta volna harsogóan, megrázóan: „Éljenek a szovjet küldöttek. Éljen a dicsőséges felszabadító Vörös hadsereg! Éljen a népek barátja, a szovjet nép!” Klapok, kendők, virágcsokrok emelkedtek az emberek fölé. Kézszorítás, csók. Az öröm, a jókedv olyan hatása, amelyet csak az őszinte szeretet sugározhat felszabadult emberek kebléből.

A nagy tömegben ott voltak a megyei, járási küldöttek is, így Birkás Imre, a megyei pártbizottság első titkára is. A község háza kapujában már állt a gyorsan tákolt emelvény, virágszalaggal körülfonva. Endrőd népe nevében Mészáros Frigyes községi bíró, a megye népe nevében Keresztes Mihály főispán köszöntötte a küldötteket. Majd én ismertettem jövetelünk célját. Az agrárproletárok harcát, a földosztás eredményét . . .

A delegáció nevében Vezsnyikov elvtárs szól: „Azért jöttünk Endrődre, hogy megismerjük az itteni földműves dolgozók életét és hazamenve elmondhassuk a mi munkásainknak, hogyan él ebben az országban a falusi dolgozó, hogyan igyekszik helyreállítani, amit a barbár fasizmus szétrombolt . . . A mi Vörös Hadseregünk azért vérzett, mert szabadságot, demokráciát akart a magyar népnek is. A mi nagy szovjet hazánk azt kívánja a magyar népnek is, tartsa meg szabadságát és mihamarább élvezhesse múltjánál jobb jövőjét! . . .

Az ünnepély a község háza nagytermében folytatódott. Az asztalon szép nagy kenyér, két rózsásra sült fonott kalács. A vendégbarát szeretetének az a különös jele, mellyel az alföldi parasztember őszinte háláját szimbolizálja, azt, hogy kedves a vendég és barátjával megosztja kenyereit. Az asztalon még két kis hordó bor, ajándék kulacsok, díszmagyar kislányka ruha, kis rokka, az endrődi aszonyok házifoglalozása jelképül.

Ezeket anyám az öregkerti nőcsoport nevében adta át. A kenyeret, kalácsot Moni húgom vágta és kínált kedves mosollyal. Öröme derült arcán mégis legurultak fájó könnyei, hiszen férje, Polányi Máté a kommunista eszme áldozata lett.

Mártonné örömet sugárzó arcán is áttört a fájdalom. Hang nélkül is sokat mondott azoknak, akik ismerték forradalmár fiát, akit itt hon a csendőrök vertek agyon. Ez a feledhetetlen fájdalom mutatkozott

Bradákné, Gyuriczáné és még néhány asszony arcán, akiknek férjük, fiuk, hozátartozójuk a mozgalom és a csendőrsortűz áldozatai lettek. A fájdalom halk sóhajjal jelezte a nem mondott érzést: „Ha ő is megérte volna a nagy napot! . . .

Többen voltunk az ünnepélyen, akik vonaglottunk a múltban véresen a csendőrcsizmák alatt. Ha csak pillanatra, átéreztek újra. Vajon ki csodálkozna, hogy alig volt szem, melyből a felszabadulás örömkönnyével ne csordult volna a múlt fájdmából is néhány csepp . . .

Uhrin Imre és társai csüggedve panaszkodtak, hogy kukoricatörés után pártutasításra fel kellett oszlatni kis termelősövetkezetüket, pedig már többen csatlakozni akartak hozzájuk. Nem volt könnyű megértetni Uhrinékkal, hogy a koalíciós rendszerben egyelőre a párt még így látja jobbnak.

Az egyes gazdáktól elvett földekkel is volt baj. A kisgazdapárt a forradalom fejlődését akadályozó törekvése hatott a Nemzeti Paraszt Párt azon tagjaira is, akik az Országos Földigénylő Bizottság irányítói voltak.

Ennek hatására próbálkoztak Endrődön is zavart kelteni. 1946. áprilisban Babos József az endrődi Földigénylő Bizottság elnöke a Dózsa Népének ezt írta: „Azt az utasítást kaptuk (az országos bizottságtól) ha X-nek vissza nem adjuk a földet, felosztatják a Földigénylő Bizottságot és annak minden tagjától a földet elveszik. Mi azt választottuk: „a földet vissza akkor sem adjuk . . .!”

Endrődről sokan elindultak földet keresni. Tolna megyében is találtak olyan községeket, ahonnan a volksbundista svábok egy része már elmenekült. Ifj. Soczó József 1945. októberében Dunakömlődről küldött levelet az általam szerkesztett Dózsa Népének. A többi között ezt írta: „A település, bár nehéz körülmények között, de mégis halad. A falu arculata máris megváltozott, olyan, mintha az Alföld valamelyik községében volna az ember, mindenütt új, magyar földtulajdonosok dolgoznak . . . A volksbundisták és az SS-ek felsorakoznak a Kisgazda Pártba, mert ott biztonságban hiszik magukat. Onnan indítják a támadást a telepések és a Földosztó Bizottság ellen. . . . Este 10–15-ös csoportokban vonulnak végig az utcán nyilas nótákat énekelve. A rendőrség nem erélyes velük szemben, mert a reakció ott is dolgozik . . .”

A telepések gondjairól írt 1946. júniusában Hornok Jenő Németkérről a Dózsa Népének: „Endrődről 120 család települt Tolna megyébe. Honfoglalók vagyunk, de nagyon rossz körülmények között. A jószágainknak nincs erőtakarmány. A svábok, akik félnék a kitelepü-

léstől, felgyújtják a szalmát, szénát. Ha megyünk valahova takarmányt szerezni, elkapják az embert és karókkal földig verik . . .”

Nehéz volt a letelepültek helyzete. De a harcokban edzett endrődi agrárproletárok legyőzték a nehézséget. Bizonyos, hogy a 120 családnál jóval több keresett és kapott Endrődön kívül földet. És még így is jelentős azok száma, akik továbbra is mint vándormunkások az ország különböző vidékein csatornák, utak építésével és földmunkákkal keresték meg kenyerüket.

Nyár utolján már sokan – tömegét tekintve mégis kevesen – Pesten, a Kossuth híd építésénél találtak munkát. Azután a sportpálya építésénél.

A koalíciós pártok közötti politikai küzdelem a földosztással nem ért véget. Parasztosan mondva: olyan volt a harc, mint a néma fojtogatás, azzal a különbséggel, hogy a szorongatott hörgését szócsatákkal iparkodtak legyűrni.

Járási jelleggel ilyen nagygyűlést szerveztek Gyomán is. Ezt azért említem, mert a résztvevők jórésze endrődi volt. De hadd idézzem a Dózsa Népeinek küldött jelentést:

Aratóünnepély; (1946. július 29-én) „Gyomán Szövetségünk képviselőjében a Dózsa Népe szerkesztője Hunya István szaktársunk vett részt. Gyomán az ünnepélyt közösen szervezte a Kisgazda Párt, a Nemzeti Paraszt Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Kommunista Párt és a Kisbirtokosok Országos Szövetsége helyi csoportja. Az ünnepélyen az egyetértés jeléül együtt is vonultak a lovasbandériummal és kalászos koszorúkkal díszített kocsikkal. És a ligeti fák árnyékában hallgatták a szónokokat.

Első szónok a Paraszt Szövetség küldötte: Kelemen volt. Utána szövetségünk küldötte Hunya István beszélt . . .” Mint már a dokumentummá vált rövid jelentésből is kitűnik, a gyomai nagygyűlés is az egyetértés jegyében szerveződött. A takargatott – lappangó ellentét azonban mégis kibújt az előttem beszélőből is. Én nem takargattam érzésem, nem fékezett a koalíció. És a hangulat bizonyította, nemcsak az endrődiek, a gyomai újbirtokosok, régi kisgazdák jórésze is örült a nyílt beszédnek, mely megmutatta az utat az igazi népi-demokrácia felé . . .

E visszaemlékezés nem teszi lehetővé az események, küzdelmek aprólékos felsorolását. De még meg kell említenem a koalíciós pártok döntés előtti harcát, az 1947-es választást.

Békés megyében a kommunista párti jelöltek névsorában huszonötödikként vettem részt. Egyik vasárnap délelőtt Mezőberényben voltam a gyűlés előadója. Ugyanakkor Kovács István (a budapesti pártbi-

zottság első titkára) szintén, mint képviselőjelölt, a megyében tartott beszédet. Kovács értem jött és mentünk Endrődre.

Délután nagy tömeg gyűlt össze a piactéren. Mint községbeli először én beszéltem. Utánam Kovács. Beszédtémánk: úgy készülünk fel a választásra, hogy végre pártunk olyan győzelemhez jusson, amelyet ma minden szabadságot szerető ember követel, hogy végre eljussunk az igazi népi demokráciához... A nagygyűlés után a piactéren virágokkal, pántlikákkal feldíszített első traktort én adtam át a földhöz jutott kisbirtokosoknak.

Azután párthatározatra még egy hétre Endrődre mentem. A választási gyűlést Hunyán, a megyei pártbizottság első titkárával, Keleti Ferenc elvtárral együtt tartottuk meg. A gyűlésen csak azokból volt néhány agrárproletár, akik ott kaptak földet. Mivel előbb én beszéltem, felém röpködtek a régi kiscgazdák kérdései. De mert jól ismertem őket, sikerült elhallgattatni a hangadókat. A gyűlés után még sokáig vitatkoztunk a kiscgazda körben, ahová meghívtak.

A hét minden napján a községben és a külterület minden gyülekező helyiségében tartottam beszédet. A különböző eszmei csoportoknál komoly viták alakultak ki... Az endrői agrárproletárok a felszabadulás utáni évek küzdelmének eredményeként 1948. szeptember 26-án a FÉKOSZ Sztálin út 49. sz. helyiségében 25-en termelőszövetkezetet alakítottak.

A tagok még megválasztották maguk közül a vezetőséget. Egy felelős gazdaságvezetőt, Gyebnár József tagtársat és négy intézőbizottsági tagot: Hunya Menyhért, Kurilla Tamás, Nehéz Imre, Hornok Mátyás tagtársakat.

A hosszú úton, – mely nemcsak göröngyös, tuskés is volt – nemcsak verejtek, vér is folyt. Sokan, bár még fiatalok voltak, nem érthettek rajta el a máig, útközben érte őket a durva hatalom gyilka. Akik végigjöhettünk azon az úton a máig, ne csak egy-egy ünnepélyen, hanem hétköznapjainkban is gondoljunk halottainkra.

ENDRÖD GAZDASÁGI-TÁRSADALMI HELYZETE A XX. SZÁZADBAN

Dolgozatomban Endrőd gazdasági életének és társadalmi viszonyainak legfontosabb vonásait a századfordulótól a második világháború kitöréséig, még pontosabban a 30-as évek végéig kívánom bemutatni. Ebben a négy évtizedben a világtörténelemben is és hazánk történetében is igen nagy jelentőségű események zajlottak le. Közülük figyelmünket elsősorban a hazai eseményekre kell fordítanunk. Ezen idő alatt alakult át a kapitalizmus monopolkapitalizmussá, amelyben a magyar gazdaság éppen úgy, mint a magyar társadalom, továbbra is megőrzött számos feudális vonást. Ekkor győzött először Magyarországon a proletariátus és teremtette meg az első magyar munkásállamot. Ebben a négy évtizedben következett be az eddig ismert legsúlyosabb gazdasági világválság. Ez az időszak volt az, amelyben a magyar proletariátus számban és szervezettségben megerősödött.

Mindebbe a fő fejlődési folyamatba természetesen beleépült az ország egy olyan kisebb területe is, mint amilyen Békés megye, amelyen belül az egyes városok, járások, községek egyedi módon színezték a fejlődés fő irányát. Az általános gazdasági és társadalmi átalakulás, ha lassúbb ütemben is, de jelentkezett ezeken a területeken is és alakító, újat formáló hatása érvényre jutott még egy olyan mozdulatlan látszó társadalomban is, mint amilyen e tájon élt *(l. táblázat)*. Ezt a társadalmat legáltalánosabban agrárnak szokás nevezni, ami tökéletesen megfelel a történeti igazságnak, hiszen 1900-ban a megye összes lakóiból kerekén 70⁰/₀ élt az őstermelésből és még 1930-ban is a népesség túlnyomó többsége (63⁰/₀) az őstermeléssel foglalkozott.² Hogy ezen a társadalmon belül milyen sokféleség, az ellentétek milyen sok frontja alakult ki, s az egységesnek tűnő agrárnépességen belül a rétegződés milyen széles skálájú volt, azt csak tüzetesebb vizsgálat derítheti fel.

E vizsgálgódás során egy olyan társadalmi-gazdasági rendet ismerhetünk meg, „amely követte e rendszer alapvető törvényeit, de az előző feudális korszakból megőrizte a régi birtokállomány és a hatalmi kiváltságok jelentékeny részét. Tehát, egyszerűen szólva, kapitalizmusnak is rossz volt ez az elsüllyedt világ... A nagybirtok és a hárommillió koldus volt ennek a gazdasági rendszernek a legfőbb jellemzője,

A kereső népesség alakulása Békés megyében¹

Név	Mezőgazdaság		Ipar		Közlekedés		Kereskedelem		Egyéb	
	1900	1930	1900	1930	1900	1930	1900	1930	1900	1903
Békési járás	12909	15013	2047	3157	149	263	295	681	2094	2563
Gyomai járás	5993	8195	1268	2053	109	175	248	353	1436	1275
Gyulai járás	5798	7291	451	811	123	176	49	183	781	823
Orosházi járás	14861	21441	2814	4851	179	361	710	1630	3427	2467
Szarvasi járás	12310	16232	2329	2954	231	206	465	830	2763	2436
Szeghalmi járás	9778	12991	1369	2041	142	221	262	479	1984	2015
Gyula	3985	4307	2495	3385	123	231	296	613	2393	3262
Békéscsaba	8831	9628	2561	6585	303	910	521	1753	3484	4414
Békés megye összesen:	74376	95098	15334	25840	1359	2545	2846	6522	18261	10252

ezt ismerték legjobban rólunk külföldön is – a grófokat és a cselédeket...³ Ennek az országnak és ennek a nagy gondnak volt egy kis része Endrőd is, amely ugyanakkor beletartozott abba a közösségbe, amelyet Féja Géza után Viharsaroknak nevezünk.⁴

Endrőd XX. század eleji gazdasági profilját a mezőgazdaság adta meg, így társadalma is alapvetően paraszti volt, mint Békés megye több más településéé. Egyéni karakterét azok a sajátos vonások adták, amelyek részben a terület természeti adottságaiból, a parasztság körében meglévő nagyobb szervezettségéből, a nincstelenek nagyobb számából, a bér munkára szoruló kevesebb munkalehetőségéből, s a helyi ipar viszonylagosan nagyobb fejlettségéből következtek.

Igazgatásilag ez a tanyás óriásfalu a XX. század folyamán Gyomával együtt alkotta a gyomai járást. Területe 1930-ban 26 387 katasztrális holdat tett ki, amely alig nagyobb, mint a korábbi évtizedekben volt.⁵ Endrőd, területét tekintve a megyében a nyolcadik helyen következett. Amint a terület alig változott, ugyanúgy a népesség növekedése sem mutat nagy ütemet, csupán 1900 és 1910 között volt számottevőbb népességgyarapodás (2. táblázat). Általánosságban a növekedés üteme megegyezett azon települések növekedési ütemével, amelyekben a lakosság száma 1930-ban 10–20 000 fő között alakult.

A 10 000–20 000 fős népességű települések lélekszáma Békés megyében
a XX. század elején⁶

Név	1900	1910	1920	1930
Endrőd	11 855	13 514	13 850	13 928
Füzesgyarmat	9 012	9 845	9 784	11 353
Gyoma	11 545	11 690	11 942	12 244
Mezőberény	12 875	13 285	13 477	14 410
Szeghalom	9 316	9 716	9 460	10 293
Tótkomlós	10 235	0 502	10 420	11 143
Vésztő	7 945	8 918	9 373	10 287
Békés megye	278 731	298 710	311 109	330 656

Ezen belül is változatosabb képet mutat a természetes szaporodás, amely nagyobb ütemű népességnövekedést tett lehetővé. (Előbbi 1921–1930 között 1698 fő, azaz 14,2⁰/₀ volt.) Az említett időszakban azonban jelentős áttelepülések is történtek, mert a lakosság egy része kihúzódott a Gyoma és Dévaványa határában kiosztott ingatlanokra.⁷ Apadt a község lakóinak száma a kivándorlás által is, ami Békés megyében elég jelentős volt. Így 1907-ben 865 kivándorlási útlevelet adtak ki a megye lakói számára, közülük 200-at az endrődiek váltottak ki, a többi a megye 23 települése között oszlott meg.⁸ Végző soron Endrőd lakóinak a száma 1900 és 1930 között 2073 fővel növekedett.

A népesség belső strukturálódása, a korösszetétel, a férfi–nő arány igen fontos gazdasági és szociális kérdésre ad magyarázatot. Endrődön a vizsgált időszakban a lakosság kormegoszlása eltérő volt a megyei átlagostól. 1930-ban a 14 éven aluliak a megye lakosságának 27⁰/₀-át, míg Endrőd népességének 31⁰/₀-át adták. Feltűnő, hogy a 3–5 és a 6–9 évesek száma összesen mintegy hatszorosan haladta meg a 12–14 évesek számát. A munkaképes korúak közül a 20–29 évesek száma a legmagasabb, holott országosan a 30–39 éveseké, Békés megyében pedig a 20–39 éveseké kimagasló.⁹ A megyében az első világháborúig a férfiak száma volt nagyobb, azonban a háború után változás következett be a nők javára; Endrődön a nők száma már az első világháború előtt is magasabb volt, mint a férfiaké. A lakosságon belül sem vallási, sem nemzetiségi tekintetben nem volt nagyobb differenciálódás: a túlnyomó többség magyar és római katolikus volt. A 6

évnél idősebbek közül a századfordulón 66⁰/₀ tudott írni-olvasni. Ez az arány 1930-ig módosult 88⁰/₀-ra, de még így is elmaradt a megyei 91⁰/₀-os aránytól.¹⁰

A lakosság településforma szerinti megoszlásának fontos vonása volt, hogy jelentős számú népesség (1930-ban 60,2⁰/₀) élt külterületen, amelynek aránya a megye nagyobb településeihez képest szokatlanul magas volt. A természeti adottságokhoz igazodóan, a Körös baloldalán elterülő határreszen sorakoztak a tanyák, míg a jobboldali rész a puszták területe volt, jobbára uradalmi majorokkal. Ezen a területen a keresők közül 1930-ban 59 mezőgazdasági cseléd és 241 mezőgazdasági munkás élt.¹¹

A vizsgált időszakban, különösen 1910 és 1920 között, gyorsabban növekedett a keresőképeség száma, de ezt 1920 és 1930 között bizonyos lassúbbodás váltotta fel. (3. táblázat). Az eltartott népesség abszolút számban 1910-ig szintén növekvő, 1910-től pedig csökkenő tendenciájú volt. A viszonylagos csökkenés mértéke még nagyobb arányú, mert 1910-ben 1,7 eltartott jutott 1 keresőre, 1930-ban már csak 1,2. Ebben a tekintetben tehát a lakosság helyzete lényegesen javult. Ezt mutatja az is, hogy 1910-ben a lakosság 36⁰/₀-a, 1930-ban pedig 45⁰/₀-a volt kereső.

3. táblázat

A népesség megoszlása foglalkozási áganként Endrődön¹²

Év	Összes		Östermelés		Ipar		Közlekedés	
	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott
1900	4505	7350	3054	4078	726	1418	22	62
1910	4891	8623	3104	5133	432	838	54	103
1920	5852	7998	4641	6107	432	1006	51	147
1930	6302	7626	4496	5065	1067	1652	49	89

Év	Kereskedelem		Napszámosok		Egyéb	
	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott
1900	89	168	285	597	329	326
1910	73	150	880	1899	348	500
1920	68	128	109	196	398	414
1930	115	131	102	140	473	549

A foglalkoztatottak számának növekedése úgy ment végbe, hogy bizonyos mértékű foglalkozás átrétegződés is bekövetkezett. Ugyanis az iparban dolgozók száma, az 1900–1910 közötti átmeneti csökkenés után 1910-től folyamatosan növekedett, 1930-ban pedig kétszerese volt az 1920. évi létszámnak. A keresők kereken 17%-a dolgozott ebben az ágazatban, s így elérte a megyei arányt, amely 17,1⁰/₀ volt. Eközben a mezőgazdasági keresők abszolút száma 145 fővel csökkent, az östermelés eltartottjai is 1930-ban 1042 fővel voltak kevesebben, mint 1920-ban. További lényeges módosulás következett be a napszámosok és eltartottaik számának hatalmas mértékű csökkenésével, mert az 1910-es 880 kereső napszámos és annak 1899 eltartottja 1930-ra 102-re, illetve 140-re fogyatkozott.

Összességében tehát, bár Endröd lakosságának foglalkozási struktúrája lényegesen módosult a század első évtizedei alatt, mégis továbbra is az agrárnépesség volt a legnagyobb létszámú. Ugyanakkor 1930-ra megindult egy újabb átstrukturálódási folyamat is, amelyben már az ipar jutott fontosabb szerephez, s közben a napszámosok száma is jelentősen csökkent. Általában csökkent az eltartottak száma, tehát a munkalehetőségek, a munkahelyek száma emelkedett.

A következőkben vizsgálódásunk az egyes társadalmi osztályok és rétegek helyzetére terjed ki. Közülük legjelentősebb számú a paraszti lakosság. Az agrárnépesség belső tagozódását mindenekelőtt a földhöz való viszony határozta meg. Ebben oly nagy különbségek jelentkeztek, amelyek csak Kelet- és Közép-Európa parasztságára voltak jellemzőek. A felső póluson álltak egyrészt a hatalmas kiterjedésű nagybirtokok, amelyek tulajdonosai kívül voltak az egész agrártársadalmon s onnan igazgatták gazdaságaikat, gyakorolták földesúri jogaikat. Így Endrödon a XIX. század végén Wodianer Albert báró tulajdonát képezte a község területéből 3212 hold, 1935-ben pedig Bleyleben Regner Péterné és társa bírt 1404 holdat.¹³ A 100–1000 holdas birtokok területe a XIX. század végén 3350 holdat foglalt magában. Ez a terület összesen 10 ember kezében volt, akik részben haszonbérletben, részben tulajdonosi kezelésben művelték azt. A XX. század folyamán e kategóriánál sem következett be lényeges módosulás, hiszen 1935-ig számuk csupán eggyel csökkent.¹⁴ A társadalmi ranglétra alján a földnélküliek hatalmas tömege állt. Ebből következett, hogy itt e tájon az alapvető feszültség a gazdag földbirtokosok és bérlők, valamint a nincstelének között húzódott.

A polarizáció kifejlődését és a mélyülő antagonizmust már a XIX. század végi fejlődés is erősítette. Ez a századfordulón abban jelentkezett, hogy a mezőgazdaság „porosztas” tőkés fejlődése eredményeként,

de részben az agrárválság hatására is, a gazdaság továbbra is a földesurak és a mellettük megerősödő nagyparasztnak kezén koncentrálódott. A közép- és szegényparasztság viszont csak nehezen tudta megtartani vagy megszerezni a megélhetést biztosító talpalatnyi földet.

Annak ellenére, hogy a tőkés fejlődés jelentősen átalakította a társadalmi viszonyokat, a földbirtokos arisztokrácia képviselőit továbbra is ott találjuk a gazdasági és társadalmi élet uralkodó pozícióiban, sőt e pozíciókat minden eszközzel erősíteni igyekeztek. A tőkés átalakulás megkövetelte gazdálkodásuk átalakítását: bérmunkát alkalmaztak, gépesítették gazdaságaikat stb. A legnagyobb birtokkal rendelkező mágnások egy része birtokát bérbé adta, vagy gazdatisztjei által igazgatta. Így Endrőd volt földesura, Wodianer báró Gellai István mészárosnak 366 hold területet, Hunya J. Mihálynak 105 holdat adott haszonbérbe, Uhrin I. Imre és társai pedig 1560 hold földet béreltek.¹⁵

A nagy- és középbirtokosok, valamint a gazdagparasztnak körében a század végétől a fő törekvés a gazdaságok modernizálása volt, amely mindenekelőtt a gépesítést, a belterjesebb gazdálkodást, a modernebb vetésforgó alkalmazását jelentette. 1895-ben Endrődön még egyetlen gazdaság sem használt műtrágyát, viszont a 30-as évek végére már megnövekedett használata, mindamellett továbbra is az istállótrágyázás volt a fontosabb. A gépek alkalmazása területén viszont vezető helyet foglalt el az országban Békés megye.¹⁶

Jelentősen módosult a művelési ági megoszlás is, amely szintén a belterjesedés irányát jelzi. A szántóterület 1895-ben 16 664 hold volt, amely 1935-re megnövekedett 22 939 holdra, miközben csökkent a rét és a legelő nagysága (4. táblázat). A legelők nagyobb részt a nagygazdaságok birtokában maradtak. Bleyleben Regner Péterné birtokához továbbra is 188 hold legelő tartozott. A község tulajdonában 452 hold volt. A legelő csökkenésével az állattenyésztés jelentősége is csökkent, s az 1930-as években „nem nagy kedveltségnek” örvendett. Ezt mutatják az állatszámítás adatai is, amelyek szerint 1895-ben a

4. táblázat

Művelési ágak megoszlása Endrődön katasztrális holdban¹⁷

Év	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem esik	Összes
1895	16664	47	2423	318	5278	7	—	1380	26117
1935	22939	133	51	40	1258	14	3	1905	26343

szarvasmarhák száma 2365 db, a lóé 2244, a sertésé 6153, a juhé 9459 db volt, 1935-re ugyanezek 1707, 2065, 3542 és 827 db-ra csökkentek.¹⁸

Az endrődi határ túlnyomó többségét a szántó foglalta el, s az ezen termesztett növények közül – mint egész Békés megyében – a legnagyobb a búza vetésterülete volt (50⁰/₀). Fontos szerepe volt a kukorica termesztésnek is. Ipari növényeket és zöldségféléket csak annyit vetettek, amennyi a házi szükségletet kielégítette. Így a gazdaságok fő bevételi forrását a búza jelentette, amelyet vagy a helyi malmokban őrltettek meg, vagy szemes terményként adták el.¹⁹

Amint arról már szó esett, a század egyik fontos jelensége volt a gazdagparasztok számának növekedése és vagyonosodása. (A szakirodalmat követve a 200 holdnál nagyobb földterületeket nagy- és közép-birtoknak tekintjük és csak az 50–200 holddal rendelkezőket soroljuk a gazdagparasztok közé, a 10–15 holddal rendelkezőket pedig a közép-parasztoknak, az 5–10 holddal bírókat kisparasztoknak, végül az 5 hold alattiakat pedig szegényparasztoknak tekintjük.) Endrődön 1935-ben a gazdagparashti kategóriához 49 gazdaság tartozott, 2816 hold területtel, az 1895. évi 32 gazdasággal, illetve a 2400 hold területtel szemben. A középparaszt gazdaságok száma ugyanezen időben 370-ről 697-re, területük pedig 14932 holdra nőtt.²⁰ A parasztság e két rétege játszotta a legfontosabb szerepet a község politikai életében is. Egyéni törekvéseiket a szerzési vágy határozta meg, sok közülük a 10–20 holddal rendelkezők, rossz termés esetén tönkre is mehetett, de jó gazdasági évben újabb földterületet ragaszthatott a már megelövőhöz.

A gazdagparasztok és a falu legszegényebbjei között foglalt helyet a kis- és a szegényparasztok tömege. Ezeknek ugyan volt földjük, de családjuk eltartásához az nem volt elegendő, ezért időszakosan vagy állandóan bérmunkát voltak kénytelenek vállalni. A 10 holdon aluli földterülettel rendelkező kisbirtokosok és bérlők, valamint a kisbirtokos napszámosok száma 1910-ben 659 fő volt Endrődön (5. sz. táblázat), számuk 1930-ig 884 főre változott. A tulajdonukban levő földterület a századfordulón 4430 hold,²¹ 1935-ben pedig 4602 hold volt.²² A parasztság ezen rétegét az életmód megkülönböztette a teljesen földnélküli mezőgazdasági munkásoktól, az agrárproletároktól.

Az endrődi társadalom legszegényebbjei a cselédek, mezőgazdasági munkások, a különböző gazdasági ágakban váltakozó munkanemknél alkalmazott napszámosok, valamint a házi cselédek voltak. Együttes számuk 1910-ben 5249, 1930-ban pedig 4064 volt.²⁴ A község összes lakóinak tehát jelentékeny hányada – 1910-ben 38,7⁰/₀ és 1930-ban 29,1⁰/₀ – tartozott e legszegényebb társadalmi csoporthoz. A vizsgált időszakban az agrárproletárok abszolút száma élsősorban az ipar-

ban foglalkoztatottak megnövekedése, másodsorban Gyomára és Dévaványára való részbeni települése folytán csökkent. Egyidejűleg kedvező változás következett be a keresők és eltartottjaik számában is, mert 1910-ben egy keresőre 1,47 eltartott jutott, viszont 1930-ban már csak 1,13.

A kis- és a szegényparasztok, valamint segítő családtagjaik és eltartottjaik száma 1910-ben 2135, 1930-ban pedig 3359 fő volt.²⁵ Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a XX. század folyamán Endrőd lakosságának mintegy 50-55⁰/₁₀-a tartozott azok közé, akik bár megélhetésüket elsősorban a mezőgazdaságtól, a földtől várták, örökös létbizonytalanságban voltak. Így aztán többen távoli területeken próbáltak a maguk számára kubikos munkát találni. Erre a század első évtizede végén a vasút- és közútépítkezéseknél még csak volt lehetőségük, de ezek megszűntével ez a forrás is kimerült. Számuk – a napszámosoké – lényegesen le is csökkent, amiben szerepe volt annak is, hogy a földosztásokkal, a parcellázásokkal sokakat helyhez is kötöttek, ezzel is biztosítva, hogy a nagybirtok állandó és kellő számú olcsó munkaerővel rendelkezék.

A napszámosok, a mezőgazdasági munkások, a cselédek és a szegényparasztok között természetesen számos magatartásbeli különbség volt a társadalmi haladáshoz való viszonyt illetően. Közös vonásuk volt, hogy mindegyiknek naponta harcolnia kellett azért, hogy egyáltalán munkához jusson, majd pedig azért, hogy a munkával szerzett igen alacsony jövedelemmel fenntartsa magát és családját. Közülük is a legkivettebbek, a legelesettebbek voltak azok, „akik a más földjén élnek és mégcsak parasztok sem lehetnek igazán. Cselédek, akik birtokos urak szolgálatában állnak, úgy mint régen a jobbágyok s még odáig sem jutottak el, hogy legalább a parasztnak kijáró szabadságot birtokba vehetnék. A bérük annyi, hogy éppen csak megélhetnek, nem tisztességes bér a mozgatójuk, hanem parancsszó.”²⁶ „... Egy cseléd kap egész évre 600 korona pénzbért, 16 mm gabonát, 1 hold földet kukoricának, 1 vékás kenderföldet, féléves sertést, 1 választási malacot, egy pár csizmát, 1 bőrkabátot, 3 szekér szalmát. Egy másik cseléd pénzére 3500 korona, 12 mm gabona, 1 hold kukorica, 1 pár csizma, 2 malac, 2 szekér szalma, félvékás kenderföld...”²⁷ Ők voltak azok, akik a jobb életért vívott küzdelmekben, az aratósztrájkokban, a földfoglalásokban külön álltak, s olykor birtokos urukat védelmezték elnyomott társaikkal szemben. Azonban az Alföldön, ahol „a nagybirtok aránya kisebb és a külterjesen gazdálkodó, főleg gabonatermeléssel foglalkozó uradalmak azonos terület mellett is sokkal kevesebb uradalmi cselédet alkalmaztak – amely cselédlétszám elveszett az agrárproletariátus mil-

Az agrárnépesség rétegződése Endrődön²³

Év	Mezőgazdaság									
	Birtokos és bérlő									
	önálló							segítő családtag		
	birtokos	haszonbérlő	kisbirtokos vagy bérlő 10-100 kat. holdtal	kisbirtokos vagy bérlő vagy kisbirtokos napszámos 10 katasztális holdon alul	részes földművelés	kertész	összesen	férfi	nő	eltartott
100 kataszt- rális holdon felül										
1910	7	1	541	659	21	1	1230	713	102	3899
1930	7	3	557	884	46	3	1500	751	573	3110

Év	Kertészet						
	mezőgazdasági						
	tisztviselő		cseléd		munkás		
	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	saját háza volt
1910	5	2	528	471	525	760	154
1930	1	1	332	286	1338	1668	371

liós tömegében –, ahol az áchimi agrárforradalmi program vagy földosztó hagyományok éltek, a puszta és falu ellentéte nem volt számottevő.”²⁸

A szegényparasztság és az agrárproletariátus sorsa az általános gazdasági helyzettel együtt változott: gazdasági konjunktúra esetén valamivel kedvezőbbek voltak a munkalehetőségek, rosszabb gazdasági helyzetben pedig napról-napra tengették életüket. A „cséplési napszám a folyó évben lesüllyedt 4, illetve 2 koronára és igen sok munkás-kéz még ennyiért sem találhatott elegendő munkát, úgy hogy kénytelen volt más vidéken, kőszénbányákban s a folyamatban levő vasútépítkezési munkálatoknál elhelyezést keresni...” – írja az alispán 1907-es jelentésében.²⁹ Hasonló volt a helyzet a húszas évek elején is. „A jelenlegi helyzet az, hogy a munkások százával várják az alkalmat, lesz-e (még) aratási, vagy cséplési munka, mert a nagyközségekből leszerződött 80 arató csak csekély része azon munkásoknak, akik bérmunkával keresik meg a kenyeret...”³⁰ S mit kaptak ekkor a leszerződöttek? „Nagyobb aratócsoportok három közeli uradalomba szerződtek le az idei nyárra. Éspedig a kondorosi határban levő Geisz-féle birtokra 35 pár arató a következő feltételek mellett: őszi gabona tikenkettedik rész, (1 arató párra összes terület 12 hold) biztosíték 7 mm búza. Hetenként, páronként 30 liter búzakomenció, 2 liter kása. Hordáskor ennek felét kapják és 5 korona napszámot.”³¹ És mi volt a helyzet a kubikosok esetében? „Októberben 120 földmunkás ment el a gyöngyösi kisvasút építéséhez... A vállalkozó kilátásba helyezte, hogy a szükséges élelmet, főképpen a kenyeret és szalonnát jutányos áron fogják megkapni. Ezenkívül a munkásokat 150 korona napi keresetről biztosította. A kialkudott fizetés köbméterenként 60 korona lett volna. Az egyezésben volt, hogy amennyiben a munkások a napi 150 koronát nem kereshetik meg, két hét elteltével haza szállítja őket. Első héten megkeresték a napi 150 koronát, de aztán mindig kevesebb lett a kereset... A 60 koronás egységár 40 koronára olvadt le.”³² Ezek az állapotok jellemezték a század első négy évtizedét.

A KMP megalakulásával a megye több helyiségében is létrejöttek a helyi pártalapszervezetek, így Endrődön is 1918, december 20-án a helyi baloldali vezetők irányításával. A szegényparasztság és az agrárproletariátus lelkesedéssel támogatta a Tanácsköztársaság kikiáltását. S amikor a Tanácsköztársaság veszélyben volt, a Vörös Hadseregbe a gyomai járásból 1614 fő lépett be,³³ több mint a megye bármelyik járásában vagy városában.

A néhány hónapos remény után a Horthy-diktatúra ismét a régi állapotába kényszerítette vissza a falu legelnyomottabbjait, s alig egy

évtized múltával a nyomor legnagyobb megpróbáltatásait kellett kiállniuk. A gazdasági világválság e nyomorban tengődő néptömeg számára igen keserves éveket hozott. 1934–35-ben az Endrődön végzett inségösszeírás alkalmából az összeírtak száma 1072 volt. Egy-két találmásra kiragadott példa! Hegedüs János 30 éves, lakik Zöldfa utca 11-ben, a cséplésnél keresett 450 kg búzát, 1935. március 13-án a nála talált készlet 1 zsák búza, 29 kg liszt, ingóságai nincsenek. Kenyeres József 76 évesnél – munka- és keresetképtelen – 1 kenyér volt a készlet, egyéb semmi. Gácsi Lajos 26 évesnél találtak 20 kg lisztet, 3 q tengerit és 2 malacot. Aratáson keresett 2 q búzát.³⁴

Végül szólnunk kell az egyéb gazdasági ágakról és az endrődi társadalom nem mezőgazdasághoz kapcsolódó rétegeiről is. Jelentőségük, az előbbihez viszonyítva lényegesen kisebb. Az iparban elsősorban a mezőgazdálkodáshoz kapcsolódó malomiparnak volt a legfontosabb szerepe. A község 6 malma dolgozta fel az endrődiek, részben pedig a környékbeliek által termelt búzát. Egy téglagyárral is rendelkezett a község.³⁵ 1900-ban a tulajdonképpeni iparban foglalkoztatottak száma 677 fő, 1910-ben 385, 10-nél több alkalmazottat sem 1900-ban, sem 1910-ben nem foglalkoztatott egy vállalat sem.

Ez a helyzet 1930-ra jelentősen megváltozott. A tulajdonképpeni iparban a foglalkoztatottak száma 1060 főre növekedett, közülük 313 volt az önálló és 747 a segédszemélyzet (utóbbiból a tisztségviselők száma összesen 6 fő volt). 669 fő volt a művezető, elő- és segédmunkás, valamint a segítő családtag. A termelés s a foglalkoztatottak koncentráltasága igen alacsony volt, hiszen segéd nélkül 237 önálló dolgozott, 1–2 segédje 85 önállónak, 3–5 segédje 13-nak, 6–10 segédje pedig csak egynek volt. Mindössze 1 vállalat foglalkoztatott 11–20 segédet.³⁶

Bár a nem östermelő ágazatokban foglalkoztatottak száma és aránya nem volt nagy, de a megye más hasonló nagyságú településeihez viszonyítva mégis azt kell megállapítanunk, hogy mind az ipari, mind a – részben ehhez kapcsolódó – kereskedelmi élet valamivel fejlettebb volt azokénál.³⁷

Az iparban dolgozók között az ellentét a tulajdonosok és a segédszemélyzet, valamint a haladóbb gondolkodásúak és a konzervatívok között húzódott. Azonban komolyabb ösztözüzéseket, élesebb harci formákat ez ritkán eredményezett. Hogy az iparosság haladóbb rétege szimpatizált a szociáldemokrata mozgalommal, arra bizonyosság az 1932. február 21-én megtartott ipartestületi közgyűlés egyik jegyzőkönyvi indítványa. „Az ipartestületnél évek óta megjelenő egyes napilapok, nézetünk szerint sem irányukkal, sem állásfoglalásukkal az iparossághoz, mint dolgozó osztályhoz közel nem állnak. De még általános

politikai látókör szempontjából is kívánatos, hogy többféle irányú lapokat olvassunk, lehetőleg olyat, mely radikális irányzatával és állásfoglalásával az iparossághoz, mint dolgozó és termelő osztályhoz közelebb áll. Nézetünk szerint ilyen újság lenne a „Népszava” c. napilap és a Pesti Napló c. szintén napilap . . .” Az indítványt 19 iparos írta alá.³⁹

Az elmondottak összegezéséként megállapítható, hogy a magyar tőkés fejlődés az itt élt parasztság és elnyomott tömegek életében alig eredményezett észlelhető változásokat. 50 év elteltével is, éppen úgy mint korábban relatív agrártúlnépesedettséggel és a legfőbb termelőeszköz: a föld elégtelenségével, illetve kirívóan igazságtalan megosztásával találkozhatunk, miért is a lakosság egy része nem, vagy elégtelen mértékben részesülhetett a keserves munkával előállított termékekből. És itt hadd idézzem mégegyszer Hunya Istvánt: „még erősebb bennem a hit: a kapitalista társadalmi rendszert átalakító nagy harcnak, mely a Nagy Októberi Forradalommal kezdődött, még nincs vége. Formálódnak az ellenerek is. Elkerülhetetlen a döntő harc. A munkásság nálunk sem feledi a proletárdiktatúrát, sztrájkokkal feszegeti a burzsoá társadalom alapjait . . . A Szovjetunió a kapitalizmust remegtetve egyre erősebbé fejlődik. Formálódnak, készülnek az ellenerek is.”⁴⁰

JEGYZETEK

1. 1900. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása községenként, II. r. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 2. k. Bp. 1904. 554. (A továbbiakban 1900. évi népszámlálás és a kötet száma.) 1930. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok, II. r. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 86. k. Bp. 1934. 43. (A továbbiakban: 1930. évi népszámlálás és a kötet száma.)
2. 1900. évi népszámlálás II. r. 554. és 1930. évi népszámlálás II. r. 43.
3. Erdei Ferenc válogatott írásai és beszédei. Bp. 1973. 237–238.
4. Féja Géza: Viharsarok. Bp. 1937. 5.
5. Az 1930. évi népszámlálás I. r. 41.
6. Az 1930. évi népszámlálás I. r. 41–42.
7. Az 1930. évi népszámlálás I. r. 41.
8. Békés vármegye Hivatalos Lapja 1907. X. évf. Gyula, 1908. 50., 243., 308.
9. 1930. évi népszámlálás I. r. 150–152.
10. 1930. évi népszámlálás I. r. 151–152.
11. 1930. évi népszámlálás II. r. 378.
12. 1900. évi népszámlálás II. r. 554., 1910. évi népszámlálás II. r. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat, 48. k. Bp. 1913. 374. (A továbbiakban: 1910. évi népszámlálás és a kötet száma.) 1920. évi népszámlálás II. r. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok

- községeként. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 71. k. Bp. 1925. 114. (A továbbiakban: 1920. évi népszámlálás és a kötet száma.) 1930. évi népszámlálás II. r. 4. 2
13. Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacimtár) Bp. 1937. 36. (A továbbiakban: Gazdacimtár. 1937.)
14. Gazdacimtár. 1937. 36.
15. Gazdacimtár. 1937. 36. és a Magyar Korona Országainak mezőgazdasági Statisztikája. II. k. Gazdacimtár, 1897. 326–327. és 572–573. (A továbbiakban: Gazdacimtár, 1897.)
16. Becsei József: Békéscsaba gazdasági és társadalmi struktúrája a XIX–XX. század fordulóján. Megjelent: Áchim L. András Emlékkönyv 1871–1971. Békéscsaba. 1972. 37.
17. A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája I. r. Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam XV. k.; Bp. 1897. 430. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 105. k. Bp. 1938. 292. (A továbbiakban: Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben és a kötet száma.)
18. Uo. 430–431. és 292.
19. Békés vármegye. Szerk.: Márkus György 278.
20. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. 105. k. 292. (Mivel az összeírások általában a gazdaságok számát és nagyságát adják meg következetesen, ezért összehasonlíthatóság kedvéért ezeket az adatokat használtuk fel.) BML. Békés vármegye alisp. VIII. 143/1893. alapszám.
21. BML. Békés vm. alisp. VIII. 143/1893. alapszám.
22. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. 105. k. 292.
23. 1910. évi népszámlálás II. r. 555. 1930. évi népszámlálás II. r. 162–163.
24. 1910. évi népszámlálás II. r. 555., 1930. évi népszámlálás II. r. 162–163.
25. Számított adatok, mert az 1910. és 1930. évi népszámlálási kötetek e kategóriákra külön nem adják meg az eltartottak és a segítő családtagok számát.
26. Erdei Ferenc: Parasztok. Bp. 1973. 150–151.
27. Hunya István: Nyomorúságos helyzetünk okozói. Békési Élet, 1971. 2. sz. 292.
28. Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon 1848–1948. II. k. 574.
29. Békés vármegye Hivatalos Lapja, 1907. X. évf. Gyula, 1908. 151.
30. Hunya István i. m. 1971. 292.
31. Uo. 292.
32. Hunya István. Az évváltozás nem helyváltozás. Békési Élet. 1971. 3. sz. 517.
33. Szabó Ferenc: A Vörös Hadsereg szervezése és harcai a Viharsarokban. A Tanácsköztársaság Békés megyében. Szerk.: Szabó Ferenc, Békéscsaba, 1969. 222.
34. Ínségösszeírás az 1934/35. évrre. BMLR. 27.
35. Márkus i. m. 279.
36. 1930. évi népszámlálás II. r. 163.
37. Márkus i. m. 279.
38. 1900. évi népszámlálás II. r. 554., 1930. évi népszámlálás II. r. 162–163.
39. Ipartestületi jegyzőkönyv 1931–1943. BML. IX. 210. sz.
40. Hunya István: Az inségenyhítő akció. Békési Élet. 1973/1. 191.

AZ ENDRŐDI FÖLDMUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK FŐ VONÁSAI AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER ÉVEIBEN

Az endrődi földmunkások és szegényparasztok osztálytudatos szervezkedése egyidős a Viharsarok szocialista mozgalmával. Az endrődi agrárproletárok is 1891-ben kerültek a szocialista agitáció vonzásába, Békés, Csanád és Arad megyék falusi szegénységével egyszerre. 1891. május végi munkásköralakító törekvéseiket¹ a hatalom megakadályozta, a napszámosok, kubikosok sorai között folyó tudatos vagy alkalom szülte felvilágosító munkát, a szocialista sajtó terjesztését azonban nem tudta meggátolni.² Az endrődi kétkezi munkások legtájékozottabb része ugyanúgy kritikusan szemlélte a Szocialista Párt vezetőinek falusi politikáját, mint a vidéki mozgalom radikális elemei. Ennek köszönhető, hogy az endrődiek 1897 nyarán az MSZDP-vel szakító Várkonyi István vezette mozgalomhoz, a Független Szocialista Párthoz csatlakoztak. Az első ceglédi kongresszuson még nem képviseltették magukat, az 1897 szeptemberi második ceglédi kongresszuson azonban már négy endrődi küldött vett részt.³ A súlyos üldöztetésnek kitett Várkonyi mozgalomnak ettől kezdve Endrőd lett az egyik legkitartóbb bázisa. S Endrődön belül is az Öregszőlők lakói lettek a mozgalom első töretlen hívei. 1901-ben és 1902-ben az országgyűlési választások során Várkonyi, a gyomai kerület jelöltjeként többször is felkereste Endrődöt, ahol olyan egységes közhangulat alakult ki programja mellett, hogy az endrődi szavazók 96⁰/₀-a 1902-ben Várkonyira adta a voksot. Választójoguk pedig csak a földesgazdáknak volt. 1901 legvégén és 1902-ben zendülésszerű szocialista megmozdulások is lezajlottak a községben, amikor a községi képviselőtestület választása során győzelemre kellett segíteni a szocialista jelölteket.⁴ „Az endrődi munkásnép rosszindulatú, rakoncátlan” – mondta ki az uralkodó osztály nevében a minősítést 1902-ben a gyomai főszolgabíró,⁵ s ez a minősítés a felszabadulásig meghatározta a hatóságok, a csendőrök szemléletét.

A Várkonyi-mozgalom teljes szétverése után az endrődi szocialista szervezkedésről egy ideig nem beszélnek a források. Nem vettek részt jelentősebb arányban az endrődiek az 1906. évi aratósztrájkokban, nem alakították meg akkoriban a Földmunkásszövetség helyi csoportját sem. Áchim mozgalmával, illetve pártjával szintén nem kerültek tartósabb kapcsolatba. A helyi mozgalom legjobbjai a szocialista eszme

hívei maradtak, de többen visszavonultak a szervezkedéstől, számosan kivándoroltak. A községből jelentős arányú – 1904–1908 között összesen 558 felnőtt személyre terjedő – kivándorlás történt, egyesek pedig az „ideális anarchizmus” vagy a szekták felé fordultak. A mozgalmi újjáéledést a világháború időszaka hozta meg, s a két forradalom fél esztendőit átfogó ideje teljesítette ki.⁶

Az 1918–1919. évi forradalmak időszaka a századforduló harcaiban szerzett eszmei és szervezeti tapasztalatokat magasabb színvonalon összegezte és fejlesztette tovább, anélkül, hogy a korábbi összetevőket elhomályosította volna.⁷ Az agrárproletár és szegényparaszt radikalizmus, az osztálytudatos közösségi fellépés, a közvetlen bér- és szociális követelések mögött egyre inkább szerepet játszott a marxista elmélet, majd a leninizmus, a szovjet tapasztalatok fokozatos megismerése, részben együtt az ateista, demokratikus, haladó társadalomelméleti és történeti eredmények befogadásával. Az ösztönösség ugyanakkor a forradalmi időszakban is jelentős elemét képezte az endrődi mozgalom eszmei arculatának.

A proletárhatalmat e községben is megdőntő román királyi csapatok azonnal visszaállították a forradalmak előtti viszonyokat. 41 volt vöröskatonát internáltak a Kárpátokon túli táborokba Endrőről.⁸ 1920. március második felében Horthy hadserege vette birtokba a románok által kiűrt területet, így Békés megyét is. A gyorsan megszervezett közigazgatási és csendőri–rendőri apparátus legfőbb gondja a kommunisták, a forradalmi idők helyi szereplői, a Szovjet-Oroszországból hazatérő hadifoglyok elleni intézkedések végrehajtása volt, „a bolsevizmus elleni védekezés” jegyében.⁹ Endrődön tíznél többen kerültek rendőri felügyelet alá vagy internálásra a mozgalom vezetői közül, köztük a Várkonyi-mozgalommal indult Majoros Lukács és Varju Pál, a KMP helyi szervezetének alapítói sorába tartozó Hanyecz Pál és Barják Lajos, vagy az „ideális anarchizmussal” ismerős, a világháború előtt Svájcban még Leninnel is kapcsolatot kereső Bartos Pál direktoriumi tag, kispap. Az említettek internálása és rendőri felügyelete nagyjából 1922-ben, kisebb hányadban 1923-ban szűnt meg, a bethleni konszolidáció kialakulásával együtt. A szoros ellenőrzést az Oroszországból hazatérőkre nézve, a csóti és székesfehérvári táborokból való elbocsátás után, lakóhelyükön szervezte meg a csendőrség. 1921. nyaráig 34 volt fogoly, köztük több internacionalista érkezett Endrődre szovjet földről.¹⁰ A mozgalom vezetőinek, ismertebb résztvevőinek zaklatása, még a gazdák egy része előtt is rokonszenvesé tette a kommunistákat és baloldaliakat.

A proletárdiktatúra idején szerepet játszóknak üldözése, szigorú megfigyelése miatt a mozgalom újjászervezése, a nyílt szerepvállalás Endrődön is az 1919-ben kevésbé exponált, fiatalabb nemzedékre – Hunya Istvánra, Polányi Mátéra, Gubuznai Gézára és másokra – várt, a századforduló óta sok tapasztalatot szerzett első mozgalmi generáció közvetlen és sokoldalú segítségével. A szocialista szervezkedésnek egyetlen legális lehetőségére gondolhattak csak az endrődiek: a Szociáldemokrata Párt irányítása alatt működő Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége helyi csoportjának megalakítására. 1920–1922-ben az akkori Békés megye tíz településén, a földmunkásmozgalom régi bázishelyein, sorra kérték az agrárproletárok legjobbjait a csoportalakítás engedélyezését.¹¹ A hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy fenyegetéssel, időhúzással, zaklatással megakadályozzák a helyi csoportok létrejöttét, illetőleg a megalakulás engedélyezését. Ez történt Endrődön is. Bár a községi előljáróság azonnal jelentette, hogy „... Endrődön ennek az egyesületnek tagjaiból kerültek ki a legerősebb kommunista harcosok és direktórium tagok” – gondolva és célozva az 1918 őszen működő Endrődi Munkás Egyletre – 1921. december 20-án az Öregszőlőkben megalakult a helyi csoport Hunya István elnökletével.¹² A működés tényleges engedélyezése évekig húzódott. 1925 nyarán a csoport helyiségét lezáratta, vagyont elkobozta a főszolgabíró,¹³ három és fél esztendőn keresztül azonban legálisan fennállott a csoport, módot nyújtott az összejövetelekre, az osztálytudatos szervezkedésre, időnként gyűlés-engedélyeket is kapott.

A belügyminisztérium intenciója alapján a hatóságok arra számítottak, hogy a Szeder Ferenc vezette országos szövetség az ellenforradalmi rendszer iránt lojális magatartásra bírja az endrődieket is. Ám Szeder hiába próbálta több ízben is „jó útra téríteni” a baloldali beállítottságú endrődi csoportot, amely végül is szakított Szederrel és az MSZDP opportunistákkal együttműködő és korábban letartóztatott vagy felügyelet alá helyezett agrárproletárokat mellőzve külön is megpróbálkozott egy „szalonképes” tagokból álló csoport engedélyeztetésével. A megalakulást azonban még így sem vette tudomásul sem az alispán, sem a belügyminiszter, azzal az indoklással, hogy „Endrőd község hivatalos megállapítás szerint a kommunista izgatóknak a megyében egyik főfészke.”¹⁴

A földmunkás csoportban folytatott rendszeres nevelő- és tudatalkító munkáról – és természetesen a húszas évek helyi mozgalmi életének általános kérdéseiről és részleteiről – Hunya István nemrég megjelent könyve, továbbá a Békési Élet hasábjain publikált visszaemlé-

kezései¹⁵ adnak pontos és hiteles képet. A csoport tagjai a téli hónapokban alapos és szerteágazó ismereteket szereztek a materialista világnézetéről, a történelem osztályharcos megítéléséről, éppúgy, mint a szocialista mozgalom nemzetközi és hazai helyzetéről. Ez a széles látókörű általános és politikai műveltségigény visszaszorította a korábbi ösztönösséget, s elvezetett a szocialista elméleti kiadványok hozzáférhető részének rendszeres tanulmányozásához is.

A tudatos és többé-kevésbé rendszeres elméleti képzés az endrői mozgalom 20–30–40 kubikosból, agrárproletárból álló magjára, élcsapatára volt jellemző. Munka közben, a piacon, baráti-szomszédi körben és másutt ez a fejlettebb, tájékozottabb csoport meglehetősen nagy arányokban érintkezett a mozgalommal szimpatizáló proletárok tömegével, s különösen a napi kérdések, a megélhetési gondok magyarázata során végzett alapvető felvilágosító munkát. Ennek köszönhető az endrői nép fejlett osztályszemlélete, az ellenforradalmi rendszerrel és annak helyi képviselőivel szemben lépten-nyomon megnyilvánuló ellenzéki magatartása, a tömegező tudata, a szociális kérdésekben való azonoság, közös fellépés. Ez a baloldali ellenzéki beállítottság jelentette a kommunista célkitűzések elfogadását, támogatását biztosító állandó helyi tömegbázist, amelynek széles voltát az olyan mozzanatokon lehet legjobban lemérni, mint a gazdasági válság idején lezajlott tüntetések vagy az 1922-es, 1926-os, 1931-es, 1935-ös választások.

A földmunkásszövetség helyi csoportja köré tömörült kommunista és baloldali szocialista agrárproletárok a politikai munka során hangoztatott elveket a földért, a jobb bérezésért folyó küzdelemben közvetlenül érvényesítették. Tekintélyüket, élcsapat-szerepüket a nincstelének előtt jórészt éppen ez alapozta meg. Vállalták a szószóló, a legjobb értelemben vett népvezér szerepét. 1921. októberében Hunya István és Tóth István még az előljárást is rá tudta venni arra, hogy kérje a megye és a minisztérium uraitól: az Endrődhöz közeli szarvasi határreszen eladó 1100 holdas gróf Csáky birtokot ne az endrői gazdasárgazdparasztoknak, hanem az endrői földnélkülieknek adják el. A kérdés nem talált meghallgatásra.¹⁶ Ugyanúgy nem, mint a nagylaposi uradalom földjéből 1921-ben még közel 600 holdat használó endrői kisbérlok nevében írt beadvány, 1923-ban már semmit sem adott parcellás bérletbe az uradalom.¹⁷ Ezek az esetek a szocialista mozgalom híveit, szimpatizánsait szaporították. A Nagyatádi-földreform során mindössze 112 személy kapott házhelyet a községben, a földhözjuttatottak száma pedig 592 volt, alig több, mint kétholdas átlaggal. 13 személy igénylését eleve elutasították, mert „a kommunizmus alatt az állami és társadalmi rendre veszélyes magatartást tanúsítottak”.¹⁸

A község agrártársadalmának tagozódásán az ellenforradalmi föld-reform alig változtatott. 1935-ben az endrődi határ 15⁰/₀-a nagybirtok, 46⁰/₀-a pedig középparaszti vagy gazdagparaszti birtok volt. Az 1069 szegényparaszti gazdaságra mindössze 4200 hold jutott. Az agrár-népesség közel 42⁰/₀-a nincstelen volt.

A földmunkás csoport megalakításával szervezetileg is újjáéledt mozgalom kovásza, irányítója az illegális kommunisták helyi sejtje volt. Hunya István könyve beszámol róla, hogy 1922. decemberében talált kapcsolatot a Kommunisták Magyarországi Pártjával egy budapesti útja alkalmával.¹⁹ Ettől kezdve a kapcsolat, az illegális munkában való részvétel az üldözések ellenére is folyamatosnak mondható Endrődön. A Szociáldemokrata Párt baloldali ellenzékének kiemelkedő vezetőjével, Vági Istvánnal, ugyancsak állandó kapcsolatot tartottak a község mozgalmi életének vezetői.

A csendőrség különösen az 1922-es választások során figyelt föl az endrődi mozgalom vezetőire. Már akkor letartóztatták őket.²⁰ Az állandó ellenőrzés és megfigyelés ettől kezdve történt azok irányában is, akik 1919-ben nem játszottak szerepet. Különösen Hunya Istvánt figyelték, mert nagyjából ismerték felsőbb mozgalmi kapcsolatait, tudtak helyi, környékbeli és országos szervező munkájáról. „Hunya az utóbbi időben annyira képezte magát és annyira megérett benne a szélsőséges gondolkodás, hogy alkalmas és képes arra, hogy a tömegnek vezetője legyen. Erre, bár iskolája nincsen, de elegendő beszélő és szellemi energiája van” – jelentette róla 1924 őszén az endrődi csendőrőrs parancsnoka, a szadista Szakács tiszthelyettes.²¹ 1925 nyarán Hunya Istvánt rendőri felügyelet alá helyezték.²²

Az illegális kommunistákkal fenntartott kapcsolat következményeként jött létre Endrődön 1925-ben a Vági-féle MSZMP helyi csoportja, illegális körülmények között. A csendőrség a volt földmunkásszövetségi csoport tagjai között sejtette az MSZMP híveit is, s világos volt előtte, hogy azok valójában kommunisták. Az illegális KMP-vel való kapcsolat bizonyítékát látták abban is, hogy az 1925. szeptemberi Rákosi, Gögös, Őri letartóztatás során az endrődi Szabó Péter is a kommunisták között volt.²³ 1926. januárjában az MSZMP röplapjainak illegális terjesztése miatt 13 endrődi, gyomai és dévaványai kubikost és agrárproletárt tartóztattak le, köztük Hunya Istvánt, Polányi Mátét, Gubuznai Gézát. További 11 személyt bűnrészesség miatt jelentett föl a csendőrség.²⁴ Az ügyészség végül kihágásnak minősítette az ügyet, így a letartóztatottak a kegyetlen csendőri vallatás után kiszabadultak.

1926 folyamán az endrődiek kiemelkedő munkát végeztek a falusi munkában az MSZMP kereteiben, az illegális KMP szolgálatában. Az

év nyarán jelentek meg Hunya István fogalmazásában az endrődi földmunkások megbizásából írt nevezetes MSZMP röplapok,²⁵ amelyeket a belügyminisztérium azonnali elkobzásra ítelt. 1926 nyarán a KMP létrehozta az MSZMP Központi Vezetősége mellett működő parasztbizottságot, amelynek tagjai között Hunya István is szerepelt. Az egyre eredményesebb agitációs munkát az MSZMP vezetőinek 1927. február-márciusi letartóztatása, a párt szétverése akadályozta meg. Ekkor Hunya Istvánt is egy évi és nyolc hónapi börtönre ítélte a rögtönítélő bíróság.

1927-től az endrődi mozgalom legális keretei egy időre teljesen megszűntek. A harmincas évek elejétől működő helyi szociáldemokrata pártszervezet a rendkívül szoros ellenőrzés és a lojális vezetés miatt a baloldal számára kevés lehetőséget nyújtott.

A szociális viszonyokban a húszas évek második felétől további rosszabbodás következett be. 1925. júniusában 1000 aratópár várt szerződésre, 1926. júliusában – a legnagyobb dologidőben – 400 munkanélküli volt a községben.²⁶ Mindez még tovább súlyosbodott a gazdasági válság idején, amikor ezrek álltak kereset és betevő falat nélkül. 1932-ben aratás-cséplés idején is 50–60%-os volt a munkanélküliség Endrődön, alig akadt kubikmunka az országban.²⁷ A hatóságilag szervezett ínségmunka csak rövid időre nyújtott nyomorúságos kereseti lehetőséget. A nincstelenek nyomora ilyen körülmények között még tovább növelte az általános elégedetlenséget. E körülmények jelzése után vázolatjuk föl a szocialista mozgalom harcosainak 1928 utáni helyi küzdelmeit, amelyek a korábbiakat is meghaladó terrorviszonyok között folytak, a csendőri zaklatások, kínvallatások, bebörtönzések miatt. A helyi uralkodó réteg Csernus Mihály apátplébános vezetésével páratlanul erőszakos és ravasz módon próbálta megosztani a földmunkásságot, kiépítette a besúgóhálózatot, a klerikális egyesületeket, munkalehetőség teremtésével igyekezett korrumpálni a nyomorgó embereket.

Az 1928 utáni endrődi szocialista mozgalom alapján véve illegális körülmények között dolgozott. Újjáéledése a KMP pártszervező és agitációs tevékenységének megerősödésével kapcsolatos, annak igen értékes része. 1928-ban Szolnokon, 1929-ben Mezőtúron alakult meg a KMP kerületi szervezete, amely az endrődi kommunista sejtet is irányította. Az endrődi munka sikerét elismerve, 1930-ban Endrődön is illegális területi bizottság alakult.²⁸ Az 1930 tavaszán, majd 1930. decemberében a KMP Központi Bizottsága mellett újjászervezett Falusi Osztályt jórészt az endrődi munkára alapozták, vezetői Polányi Máté, illetve Hunya István voltak. A Falusi Osztály tagjainak 1931. februári letartóztatása sem szakította meg a munkát, a kapcsolat a KMP köz-

pontjával hamarosan helyreállt. 1932. márciusában az illegális pártnak 9 tagja volt Endrődön.²⁹ Ugyancsak 1932-ben az illegális mozgalom Orosházán és környékén dolgozó harcosaival is kapcsolatot találtak az endrődiek Keresztes Mihály segítségével és közvetítésével. Az MSZDP helyi szervezetének baloldali akciókra való felhasználására szintén Keresztes Mihály adott útmutatást, ő tartotta a kapcsolatot a Vörös Segéllyel is.³⁰

Az illegális mozgalom a válság idején a helybeli olvasóköroökben, a munkanélküli csoportosulásokban, a képviselőtestületi, illetve országgyűlési választások alkalmával tudott jelentős sikereket elérni, agitációs lehetőséget találni. Az illegális sajtó terjesztését igen eredményesen, a csendőröket és besúgókat furfangosan kijátszva végezték. A legális szocialista kiadványokat közös pénzen hozatták meg és rendszeresen tanulmányozták. A kommunista scjt nagy szerepet játszott az 1931. március 14-én, majd április 11-én lezajlott endrödi munkanélküli tüntetésben, az 1933. márciusában készült, kemény hangú s az alispánhoz intézett beadvány megszületésében.³¹ Szocialista siker volt az is, hogy a képviselőtestületbe több szegényembert be tudtak juttatni a választáson. A harcnak azonban kudarcai is voltak. A csendőrség 1933. júniusában 16 endrödi munkást tartóztatott le és adott át a szegedi ügyészségnek. Dávid Vince, Márton Péter és Giricz Vendel került az osztálybíróság elé. Dávid Vince másfél évi börtönbüntetést kapott, amelyet a hírhedt Csillagbörtönben kellett végigszenvednie.³²

Az 1935. március 20-án lezajlott tragikus események a bosszútól lihegő elnyomó apparátus esztelen barbárságának következményei voltak. A csendőrség folyton attól rettegett, hogy Endrődön fellázad a néptömeg.

A harmincas évek második felében az ország más részein megjavult munkalehetőségek az endrődiek jórészét felszívták, csökkent az itthoni munkanélküliség. Ez a mozgalom szempontjából részint kedvezőtlen volt, mert legtapasztaltabb harcosainak jórésze eltávozott, másfelől nagy kapcsolatteremtési lehetőséget nyújtott, hiszen az endrödi kubikosok javarészt az iparvidékekre, a fővárosba kerültek. A dunántúli kubikmunkákon nem egy helyütt öök indították el a szocialista szervezkedést.³³

A II. világháború kirobbanása az illegális mozgalom üldözésének fokozását hozta, ugyanakkor a tömegek rokonszenvét a Szovjetunió irányában elmélyítette. A háború első esztendeiben az endrödi kommunisták és a velük együttműködök a jobboldali propaganda leleplezését, a reális cröviszonyok megismertetését, a németellenes agitációt szorgalmazták leginkább. A Polgári Körben és a Földművelő Egyletben

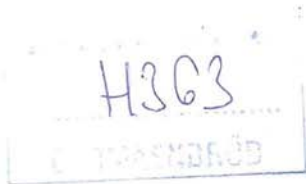
népes csoportokat szerveztek a moszkvai rádió magyar adásának hallgatására.³⁴ A csendőrség árgus szemmel figyeltetett minden megmozdulást. 1942. áprilisában a debreceni 6. csendőrnyszómozgató alosztályparancsnokság irányításával ún. nyílt nyomozást folytattak le a községben, amelynek során 29 személyt jelentettek föl izgatás és rémhírterjesztés vádjával, további 6 személyt hűtlenség vádjával.³⁵ A gyanúsítottak rádióit elkobozták. Többeket internáltak, nemegyszer egészen kis ellenszegülésért vagy a helyi urak kitalált vádjai alapján. Az endrődi mozgalom legjobb harcosai megint börtönbe, internáló táborba, rendőri felügyelet alá kerültek. Polányi Mátét 1940 végén, máig sem ismert körülmények között, meggyilkolták.³⁶ Uhrin István mint aknaszedő munkaszolgálatos halt meg.

Az endrődi illegális kommunista, baloldali szocialista mozgalom nagyon nehéz áldozatokkal, hősiességekkel teli, nagyszerű utat járt végig a Horthy-rendszer 25 esztendeje alatt. Kitéphetetlen gyökereit bizonyítja, hogy a legdrasztikusabb és legkörmönfontabb eszközökkel sem tudták felszámolni. A börtönbe kerülők helyére új harcosok álltak. Ez a kommunista hősiesség mindvégig példás eszmei hűséggel és politikai tájékozottsággal párosult. Az endrődiek a legnehezebb időkben is a magyar munkásmozgalom legforradalmibb célkitűzéseikért harcoltak, s a mozgalom legbiztosabb falusi támogatói közé tartoztak.

JEGYZETEK

1. BML, Békés vm. főisp. kigyűjtött munkásmozgalmi iratok (ezután: mmozg.) 1891 – 265.
2. BML Békés vm. alisp. VIII. 1895–58. alapsz.
3. BML Békés vm. alisp. mmozg. 1897–11.458.
4. BML Békés vm. főisp. biz. 1902 – I. alapsz. Vö. Farkas József: A Várkonyi mozgalom Békés megyében a századforduló idején. Békési Élet, 1967. 2. sz. 11–14.
5. BML, Békés vm. főisp. biz. 1901–70.
6. Hunya István: Emelt fővel. Bp. 1974. 16–17. Itt említjük meg, hogy Hunya István könyve a tanulmányunkban tárgyalt valamennyi kérdést megvilágítja, az általunk használt dokumentumok nagyobb részét figyelembe veszi, számos esetben idézi is. Kötetere így gyakran lehetne hivatkozni, a célszerűség kedvéért azonban csak a legfontosabb esetekben hivatkozunk.
7. Molnár Pálné: Munkásmozgalom Békés megyében 1918–1919. In: A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919. Szerk. Szabó Ferenc, Békéscsaba, 1969. 115.
8. BML Békés vm. alisp. mmozg. 1920 – 3850. alapsz.
9. BML Békés vm. alisp. 1920 – 2140. alapsz.
13. BML Békés vm. alisp. 1923 – 303. alapsz.
11. BML Békés vm. alisp. 1920 – 2155. alapsz.
12. Uo.
13. BML Békés vm. alisp. 1923 – 303. alapsz.

14. BML Békés vm. alisp. 1920 - 2155. alapsz.
 15. Békési Élet 1970. évi 3. számától az 1975. évi 1. számig 14 részletet közölt Hunya István visszaemlékezéseiből. E részletek jórésze a kötetből hiányzik.
 16. BML Békés vm. Közigazgatási Bizottsága 1921 - 3567. alapsz.
 17. BML Békés vm. Közigazgatási Bizottsága 1921 - 1125. alapsz.
 18. BML Békés vm. főisp. mmozg. 1924 - 527. alapsz.
 19. Hunya István: i. m. 82-83.
 20. BML Békés vm. főisp. mmozg. 1922 - 984. alapsz.
 21. BML Békés vm. alisp. 1921 - 2155. alapsz.; főisp. biz. mmozg. 1925 - 91, 1926 - 61.
 22. BML Békés vm. alisp. 1923 - 303. alapsz.
 23. Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt 1925-1928. Bp. 1971. 128.; BML Gyomai fősolgabíró mmozg. 1937 - 4906. alapsz.
 24. BML Békés vm. főisp. biz. mmozg. 1926 - 14.
 25. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1919-1929. Összeáll.: Imre Mátyásné, S. Mándi Magda, Szabó Ágnes. Bp. 1964. 315-318.; Hunya István: i. m. 194-198, 203-206.
 26. BML Békés vm. főisp. mmozg. 1925 - 466, 1926 - 790.
 27. BML Békés vm. alisp. 1931 - 1084. és 1932 - 15.748 alapsz.
 28. Balázs Béla: Adalékok a Viharsarok baloldali mozgalmainak történetéhez az ellenforradalom korszakában. Párttörténeti Közlemények 1959. 3-4. sz. 203-204.
 29. Szakács Kálmán: A KMP falusi szervezeti tevékenységéről a II. kongresszustól 1933 májusáig. Párttörténeti Közlemények, 1968. 1. sz. 78-100.
 30. Keresztes Mihály: Napnyugtától napkeltéig. Bp. 1968. 143-159.
 31. BML Békés vm. főisp. mmozg. 1931 - 330.; alisp. mmozg. 1931 - 393. alapsz. Valamint: BML Békés vm. alisp. mmozg. 1931 - 3393. alapsz.
 32. BML Gyomai fősolgabíró mmozg. 1935 - 388. alapsz.
 33. MSZMP Békés m. Biz. Archivuma. Dávid Vince visszaemlékezése.
 34. BML Gyomai fősolgabíró 1941 - 1. alapsz.; Vö. Geccsényi Lajos: Baloldali erők harca a fasizmus és a háború ellen Békés megyében 1941-1942. Békési Élet, 1970. 1. sz. 31-33.
 35. BML Gyomai fősolgabíró mmozg. 1943 - 2960.
 36. Hunya István: Polányi Máté. Párttörténeti Közlemények, 1963. 1. sz. 183-184.

A DÉLKELET-TISZÁNTÚLI SZEGÉNYPARASZTSÁG ÉS A FELSZABADULÁS

Hazánk népi demokratikus fejlődésének egyik fontos, de gyakran nem eléggé méltatott sajátossága, hogy nem központi kezdeményezés s nem is országos méretű mozgalom eredményeként kezdődött el. Az ország belső rendjének forradalmi demokratikus átalakulása az elsők fel szabadult délkelet-tiszántúli területen indult meg s a Vörös Hadsereg fel szabadító hadműveleteit követve fokozatosan terjedt ki más területekre. A népi demokratikus forradalomnak ez a regionális értelemben vett fejlődése azzal járt, hogy az elsőként fel szabadult megyék lakossága olyan időpontban fogott hozzá élete új rendjének kialakításához, amikor még nem ismerhette a Kommunista Párt programszerűen kidolgozott elképzeléseit és nélkülözte a felsőbb irányítást.

Az első kommunista pártszervezetek és forradalmi népi bizottságok már 1944. október 8–9-én megalakultak, s ma már szinte hihetetlennek tűnő aktivitással fogtak hozzá mindenekelőtt a közigazgatás újjászervezéséhez, a rend és a közbiztonság megteremtéséhez, a termelőmunka folytatásához szükséges feltételek biztosításához. A rendteremtés feladatát és a vele járó felelősséget azonban nem az önmagában vett rend kedvéért vállalták, hanem azért, mert jól tudták, hogy a rend a forradalmi változások legelemibb feltétele. Azt is tudták, hogy a közélet normalizálása csak akkor szolgálhat forradalmi célokat, ha az újjászervezés nem a régi puszta újjáélesztését jelenti. Ezért nemcsak kezdeményezték ezt a munkát, nemcsak részt vállaltak belőle, hanem hatalmi pozíciókat is szereztek maguknak, amelyek birtokában megakadályozták a régi közigazgatás demokratikus látszatú restaurálását. Ez a spontán öntevékenység településként egymástól elcsigetelten, gyakran egymástól eltérő módon, ellentmondásosan bontakozott ki, de minden esetben útkereső próbálkozás, összességében a forradalmi változások kezdete volt, amely nemcsak előjátéka, hanem bizonyos fokig meghatározója is volt a későbbi fejlődésnek.

Történettudományunk már sokoldalúan megvilágította azt a folyamatot, amelynek során a központi irányító szervek – az egyes politikai pártok és közösségük a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, állami vonalon pedig az Ideiglenes Kormány – rendszeressé és egyértelművé tették az öntevékeny népi forradalmi szervek sok színű és ellentmondó

tevékenységét. De még mindig adósak vagyunk annak a nem kevésbé fontos kérdésnek céltudatos és részletekbe menő kutatásával, hogy az elsőnek felszabadult területek népi mozgalmi milyen szerepet játszottak a forradalmi kibontakozás megalapozásában és mivel gazdagították mindazt, amit a Kommunista Párt által kidolgozott program tartalmazott.

A magyarországi népi demokratikus forradalom gyors kibontakozásában jelentős szerepe volt annak, hogy a Vörös Hadsereg hadműveletei nyomán elsőként felszabadult tiszántúli területek, bár iparilag fejletlenek voltak, paraszti lakosságuk összetétele és forradalmi tradíciói következtében jó alapot szolgáltatottak az induláshoz. Az ország délkeleti részén élő lakosság közel egyharmadát kitevő agrárproletárok, – közöttük szinte az egész országot bejárta kubikosok és sommások – nemcsak ösztönösen megérezték a forradalmi változások szükségességét és lehetőségét, hanem egészében véve tudták is, hogy mit kell tenniük s tetteikért vállalták a felelősséget.

A forradalmi változásoknak ez a kezdete nem volt túlságosan látványos s ez, valamint a központi irányítás hiánya, a települések viszonylagos elszigeteltsége és a próbálkozásoknak ebből fakadó sokszínűsége olyan nézeteket szül, hogy a legkorábban felszabadult területeken a bizonytalanság volt a jellemző, hogy hazánk belső rendjének forradalmi átalakulása nem 1944 őszén, hanem később, az Ideiglenes Kormány megalakulása után, a kormányrendeletek megvalósításával kezdődött el. Az ilyen nézeteket látszik igazolni a kibontakozó népmozgalom szervezettségének korlátozott volta. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó politikai pártok szervezeti hálózatának kiépülése előtt csak a Kommunista Párt szervezeti működtek, s ezek taglétszáma is alacsony volt. A korabeli jelentések szerint 1944 novemberében a Kommunista Pártnak Orosházán 63, Hódmezővásárhelyen 30, Makón 22, Békéscsabán 132 tagja volt.¹ E helységek pártszervezetei kulcsszerepet tölthettek be a felszabadulás utáni események alakításában s ezért taglétszámuk említett adatai szinte sugallják az olyan vélceményeket, hogy az emberek fásultak voltak, nem vettek részt az események formálásában, legfeljebb tudomásul vették a kislétszámú kommunista csoportok és az általuk életrehívott és vezetett népi bizottságok intézkedéseit.

A kommunista pártszervezetek taglétszáma és vonzereje között azonban óriási volt a különbség, s erről ugyancsak számos eredeti forrásanyag tanúskodik. A jelentések szerint az alakuló kommunista pártszervezeteket szinte megrohmozták a politizálni és tenni vágyó dolgozó emberek százai és ezrei. De a legtöbb helyen elzárkóztak a jelentkezők túlnyomó részének a felvétele clől. 1944. november közepéig Hódmező-

vásárhelyen 400, Békéscsabán majdnem 2000, Tótkomlóson 1200, Kevermesen 400 kérelmezőt nem vettek fel a kommunista pártszervezetek tagjai közé.²

Egyes helyeken egyszerűen eltanácsolták a jelentkezőket, másutt tagjelöltékké nyilvánították, vagy olyan igazolványokkal látták el őket, amelyek birtokában látogathatták a pártszervezetek helyiségeit. A tagjelöltség és látogató igazolványok rendszere azt mutatja, hogy a kulcsfontosságú pártszervezetek többsége s a hatáskörébe tartozó kisebb települések pártszervezetei is ideiglenesnek tekintették ezt az állapotot, s ezzel kapcsolatban is várták a központi eligazítást. Addig is igyekeztek befolyásuk alatt tartani a jelentkezőket, valamilyen formában a párthoz tartozás érzését ápolni a felvételüket kérőkben.

1944. október végén az emigrációból hazatért vezetők egy csoportja, mint ideiglenes Központi Vezetőség, szegedi székhellyel fogott hozzá a Kommunista Párt emigrációban kidolgozott programtervezetének ismertetéséhez, a pártszervezetek munkájának összehangolásához, irányításához. November 9-én a már említett néhány kulcsfontosságú pártszervezet vezetői értekezletet tartottak, Gerő Ernő vezetésével Szegeden. Gerő az elhangzott beszámolókat értékelve a taglétszám kérdésében is állást foglalt, s az orosházi 63 fős taglétszámot tartotta reálisnak, a makóit és a hódmezővásárhelyi kevesellte, viszont a szegediek több mint 300 fős taglétszámát soknak tartotta.³

A taglétszám korlátozásának szükségessége és helyessége elvileg aligha vitatható, ha abból indulunk ki, hogy a felszabadulás sokezres tömegeket ambicionált politikai cselekvésre, s a cselekvéshez szükséges szervezeti kereteket egyelőre csak a Kommunista Pártban találhatták meg. E tömegek beözönlése a kommunista pártszervezetekbe azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy lehetetlenné válik a párt politikai irányvonalának egységes értelmezése és alkalmazása. Ezeknek a tömegeknek befolyásolása és aktivizálása érdekében más szervezeti formákat kellett keresni. Gerő Ernő az értekezlet résztvevőinek az ipari és a földmunkás-szakszervezetek gyors megszervezését és taglétszámuk növelését ajánlotta.

A kommunista pártszervezetek ezt megértették; 1944 végén szinte minden településen, ahol kommunista pártszervezetek működtek, megalkotották a szakszervezeteket, amelyeknek munkás, agrárproletár és szegényparaszti taglétszáma a nagyobb helyiségekben már ekkor több ezret tett ki. Ide küldték dolgozni azokat is, akiket a pártszervezetek taglétszámának korlátozása miatt nem tudtak párttaggá nyilvánítani. Ezzel is igyekeztek politikailag erősíteni a nagylétszámú szakszervezeteket. Ugyanakkor egyes pártszervezetek vezetői joggal voltak elégedet-

lenek a párttaglétszám formális korlátozása miatt, mert az önkényesen megállapított létszám következtében nemcsak a felvételre érdemes emberek százainak kérelmét kellett elutasítaniok, hanem a már felvett párttagok egy részét is megsértették azzal, hogy törölték őket a tagnyilvántartásból.⁴ A körülményekkel nem számoló, gyakran szekta szellemenben fogant utasításokat egyes helyeken – vállalva a szegedi központ rosszállását – egyszerűen nem vették figyelembe, más helyeken pedig a pártoló tagsági rendszer bevezetésével próbálták ellensúlyozni a korlátozás hátrányait.⁵

A forradalmi átalakulásban munkát és felelősséget vállalni akaró emberek párthoz kötődésének sokfajta módja és formája is szerepet játszott abban, hogy a kommunista pártszervezetek szisztematikusan növelték befolyásukat, s a nagylétszámú szakszervezetek és a népi bizottságok közreműködésével valóságos tömegmozgalmat teremtettek, amely képes volt a lakosság nagy részét a demokratikus átalakulás cselekvő részesévé tenni. Joggal állapította meg Balázs Béla a forradalmi átalakulás e korai történetéről szóló könyvében, hogy a felszabadulás után a kommunisták vezetésével demokratikus tömegmozgalom bontakozott ki, amely „kifejezte az elnyomott és kiszákmányolt magyar néptömegek legfőbb vágyait, törekvéseit, és még ha gyakran magán is viselte a megelőző korszak politikai elmaradottságának jegyeit, alapvetően és jellemzően népi, forradalmi mozgalom volt, amely a forradalmi demokratizmus ragyogó tetteinek sorával megvetette népi demokráciánk alapjait”.⁶

Mint említettük, a forradalmi változások kezdete nem bővelkedett látványos fordulatokban, s nem is kísérték tömegeket fitogtató demonstrációk. Ilyenekre a háborús körülmények között nem volt lehetőség. A változások ma már jelentéktelennek tűnő hétköznapi tettekben, a tömegmozgalom pedig a kommunisták vezette népi bizottságok intézkedéseinek helyeslésében és a lakosságnak a végrehajtásban való részvételében jutottak kifejezésre. A koalíciós időkre jellemző politikai harcok ekkor még szóba sem kerültek, de a létért folyó küzdelem elválaszthatatlanul összekapcsolódott a jövő megalapozásával, amelynek első lépéseit a közigazgatás újjáélesztése kapcsán tették meg.

A népi erőik honfoglalását a helyi önkormányzati testületekben és szükségszerűen a szakigazgatásban a lakosság nemcsak tudomásul vette, hanem cselekvően támogatta. Ezzel szemben az újjászerveződő területi közigazgatási szervek ideiglenesen megbízott, s nem túlságosan népi ihletésű vezetői rossz szemmel nézték a kommunisták és a befolyásuk alatt álló bizottságok térhódítását, az ő szóhasználatuk szerint: „önkényeskedését”.

Távol áll tőlünk az a szándék, hogy mentegessük a kialakuló kommunista mozgalomban helyenként előforduló visszasságokat. Való igaz, hogy egyes települések kommunista pártszervezeteinek élére hangoskodó, kalandorságra hajlamos emberek kerültek. A túlnyomó többség „önkénteskedése” azonban abból állt, hogy felsőbb utasítás nélkül vagy éppen a közigazgatási főnökök utasítása ellenére polgárőrséget szerveztek, gabonakészleteket foglaltak le és osztottak szét az ellátatlanok között, a részesaratók javára új részesedési arányokat állapítottak meg, igénybe vették a módosabb gazdák igaerejét, terveket készítettek az elhagyott mezőgazdasági ingatlanok hasznosítására stb. Ezeknek az intézkedéseknek nagy része a dolog természeténél fogva „törvénytelen”, a régi jogszabályokba ütköző cselekedet volt, ami a közigazgatási főnökök nemtetszését váltotta ki.

Igy volt ezzel Békés megye közigazgatási főnöke, Dr. Csige Varga Antal is, aki Csongrád megye alispánjához írott levelében a következőket vallotta: „A magam részéről amennyire a szükségképp követendő demokratikus elvek megengedik, igyekeznem fogok mindig a régi magyar jogszabályokhoz alkalmazkodni és azoknak érvényt szerezni.”⁷ Nem véletlen tehát, hogy Csige Varga megtiltotta az „előjáróságoknak”, hogy önálló kísérletezésekbe bocsátkozzanak, hogy meggondolatlan lépésekre ragadtassák magukat s „önkéntes intézkedéseikkel megsértsék a fennálló törvényeket”. Bár egyik jelentésében maga is kénytelen volt elismerni, hogy a közigazgatást irányító kommunisták „laikus létükre általában türethetően ellátták a legsürgősebb és a legfontosabb ügyekben a teendőket”,⁸ mindent megmozgatott, hogy kiszorítsa őket a közigazgatásból, vagy legalábbis minimálisra korlátozza hatáskörüket. Mindezt a közigazgatás politikamentességével magyarázta, miközben szó nélkül tűrte, hogy néhány helységben a régi tisztviselők volt csendőröket bizzanak meg rendfenntartási feladatokkal.⁹

A törvényesség hangsúlyozása nem azoknak szólt, akik hajlamosak voltak a kiskirálykodásra, és nem tisztelték a lakosság együttélésének elemi szabályait, hanem távolabbi politikai célokat szolgált. Ennek lényegét Csige Varga egy másik, 1944 november 18-án kelt levelében fogalmazta meg: „Leglényegesebb problémának tartom a máról holnapra fellépett kommunista párt szerepének kérdését... fokozatosan kiszorítom a pártot a közigazgatásból... igyekszem a Független Kisgazdapárt szervezkedését is megindítani, hogy az egyoldalú párturalom vagy éppen a proletárdiktatúra bekövetkezését és annak minden veszedelmét megelőzzük”.¹⁰ Csige Varga tehát a vezetése alatt álló közigazgatás nevében már 1944 novemberében politikai harcot hirdetett a forradalmi változásokat szorgalmazó, s a proletárdiktatúra „ve-

szedelmének” bekövetkezését alapozó kommunisták ellen. Ez a politikai küzdelem már ekkor, vagyis a Függetlenségi Front többi pártjának szervezeti kiépülése előtt megindult, s hozzájárult az egyes kommunista pártszervezetek szélsőséges magatartásának kialakulásához.

A fenti példával nem kívánjuk a felszabadulást követően munkába állt minden közigazgatási szakember jó szándékát kétségbevonni. Voltak akik szívesen dolgoztak együtt a kommunistákkal. Az orosházi járás közigazgatási vezetője pl. Csige Varga gáncoskodására a következőket válaszolta: A kommunisták „az eltávozott tisztviselők munkakörét úgy töltik be, hogy azzal mind a magam részéről, mind a községi tanács részéről a legteljesebb elismerést érdemelték ki... Hogy ezen személyek egyszersmind a kommunista párt tagjai nem döntő körülmény, mert munkájukat pártállásukra való tekintet nélkül, a közérdek javára látják el.”¹¹ De az ilyen tisztviselők száma nem volt túlságosan nagy. Inkább azok voltak többségben, akik kényszerűségből hajtották végre a kommunisták vagy az általuk vezetett népi bizottságok döntéseit.¹²

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakulása után az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásának előkészületei idején meggyorsult a többi párt szervezeteinek kiépítése. Mivel a nemzetgyűlési képviselőjelöltek kiválasztását és a nemzeti bizottságok megalakulását sűrűn el kellett végezni, a kommunista pártszervezetek azt az utasítást kapták, hogy nyújtsanak segítséget a Függetlenségi Front többi pártjának megszervezésében. A kommunisták egy része nehezen értette meg a demokratikus erők összefogásának ezt a módját. Igazságtalannak tartották, hogy a saját pártszervezeteik taglétszámának formális korlátozása közben a demokratikus összefogás intézményes feltételeit is maguknak kell megteremteniük, vagyis nekik kell bábáskodniuk a szövetséges pártok létrehozásánál.

A kommunista pártszervezetek térnyerésének korlátozása árán szorgalmazott demokratikus összefogás tehát nem mindenütt és nem azonnal találkozott a kommunisták egyetértésével. Orosházán, ahol már 1944 november elején különböző társadalmi rétegek és politikai irányzatok képviselőiből Antifasiszta Demokratikus Blokk működött, a kommunisták egy része úgy érezte, hogy a már említett november 9-i szegedi értekezleten az emigrációból hazatért vezetők túl hangsúlyozták más pártok megszervezésének szükségességét.¹³ Ilyen vélemények hangzottak el a szegedi kommunisták 1944. november 19-i taggyűlésén. A taggyűlésen Révai József ismertette a párt politikai irányvonalát, amit egyes párttagok fenntartással fogadtak. „A párttagságban megvan a jóakarát – mondotta az egyik felszólaló –, de nem minden

kritika nélkül.” A vitában felszólaló Farkas Mihály és Vas Zoltán meggyőzés helyett kiátkozással fenyegették, trockizmussal, kalandorsággal vádolták a kételkedőket.¹⁴

Bár a szegedi és az orosházi példa nem volt egyedül álló, a kommunista pártszervezetek szinte mindenütt támogatták a szövetséges pártok szervezeteinek létrehozását. Néhol kifejezetten a kommunisták kezdeményezték alakulásukat, s a nemzetgyűlési képviselő jelölés sürgőssége miatt órák alatt létrehozták őket és paritásos alapon a helyi nemzeti bizottságokat.

A Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt szervezeteinek kiépülésével most már a Nemzeti Függetlenségi Front programjának szellemében, formailag a pártok szövetsége révén folytatódott a demokratikus erők összefogása. A kommunisták fokozatosan megismerkedtek és azonosultak a párt politikájával, s okosan alkalmazták azt. Ezért tudták megőrizni kezdeményező szerepüket, s a nemzeti bizottságok révén több-kevesebb sikerrel aktivizálni a szövetséges pártokat a bizottságok határozatainak végrehajtására.

Történeti irodalmunkból ma már elég jól ismerjük a Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak a nemzeti bizottságokhoz való viszonyát. Az 1944 végén és 1945 elején már működő nemzeti bizottságok munkáját azonban a pártok különböző elképzelései még nemigen befolyásolták. Hiszen egyedül a kommunista pártnak működött ekkor a környéken központja, amely Szegedről viszonylag könnyen tudott kapcsolatokat tartani szervezeteivel és ellátni őket tanácsokkal. Ez is egyik magyarázata annak, hogy ezen a környéken néhány települést kivéve, a kommunistáknak meghatározó szerepük volt a nemzeti bizottságokban. Más pártok képviselői pedig ekkor még nem ismerve eléggé saját pártjuk álláspontját, többnyire elfogadták a kommunisták javaslatait és részt vállaltak megvalósításukból is.

A nemzeti bizottságok jelentős hányada azonban még a Kommunista Párt által körvonalazott szerepkörrel sem elégedett meg; azzal tudniillik, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei legyenek, feladatuk pedig a tömegek politikai mozgósítása és az önkormányzati szervek munkájának támogatása és ellenőrzése. A közigazgatási feladatokat ugyan fokozatosan átengedték a szakembereknek, de a bizottságokat hatalmi szerveknek, ha úgy tetszik: hatóságoknak tekintették, amelyek a közigazgatás, az előljárásságok és a rendőrség számára nem tanácsokat, hanem utasításokat adnak.¹⁵

1945. január–február havában a tömegmozgalom kezdett demonstratív formában is megnyilvánulni. A Nemzeti Parasztpárt nevé-

ben 1945. január 14-én nyilvánosságra hozott földreform-javaslat felvillanyozta e térség nincstelen és szegényparasztságát. Népgyűléseken üdvözölték a javaslatot, tömegtüntetéseken követelték a földreform mielőbbi megkezdését, küldöttségek tucatjait küldték Debrecenbe azal a megbizattással, hogy követeléseiket közöljék az Ideiglenes Kormánnyal.¹⁶

A földreform előkészítésével a nemzeti bizottságok és a helyi földmunkás szakszervezetek is rendkívül nagy intenzitással foglalkoztak. Elsősorban rájuk hárult a tavaszi mezőgazdasági munkák előkészítése és megszervezése, amit soha nem mulasztottak el összekapcsolni a földreformmal. Az elhagyott mezőgazdasági ingatlanok hasznosításával a közigazgatási szervek is kötelesek voltak foglalkozni. Ők azonban azt az intenciót kapták, hogy az elhagyott birtokok egy évi művelése céljából történő felparcellázását különítsék el a földreform-javaslattól. Ezzel szemben a nemzeti bizottságok, amelyek közvetlenül is, de különösen termelési bizottságaik révén szorgalmazták a mezőgazdasági munkálatokat, nem titkolták, hogy az ideiglenes parcellázást a földreform főpróbájának tekintik. A szegényparasztság pedig a nemzeti bizottságokhoz hasonlóan gondolkodott, s az elhagyott földek megművelését tulajdonjogi kérdésként fogta fel. Úgy vélték, hogy aki vállalja a parcellák ideiglenes művelését, az jogot nyer tulajdonba vételükre is. Jól fejezte ki ezt az újkormányosi eljárás 1945. február 12-én keltezett jelentése, amely szerint 970-en jelentették be igényüket az ideiglenes parcellákra, zömében olyanok, akiknek nem volt igavonó jószáguk. Az eljárás nem hagyhatta ki ezeket az összeírásból – szolt a jelentés –, mert „a nép szentül hiszi – minden hirdetés ellenére –, hogy ez az igénylés vagy megmunkálás lesz a földreform alapja.”¹⁷

1945 március első felében csaknem minden településen megalakultak a földigénylő bizottságok, s elkezdtek az igénylők összeírását és az igénybe vehető földek felosztási tervének a kidolgozását. A földigénylő bizottság előkészítő munkáját megkönnyítette a szegényparasztság egyetértő támogatása. Ennek köszönhető a földreform valóban radikális és gyors befejezése az országnak ebben a térségében. 1945. április 12-én a Magyar Kommunista Párt Délkerületi Titkársága jelentette, hogy területén – Békés, Csanád és Csongrád megyékben – lényegében befejezték a földosztást.¹⁸ A három megyében összesen mintegy 300 ezer hold földet osztottak szét az igényjogosultak között. Ez a földmennyiség azonban túlságosan kevés volt ahhoz, hogy az országosnál jóval nagyobb arányú falusi szegénység igényeit kielégíthették volna. A Titkárság május 14-i jelentése szerint az igényjogosultaknak több mint egyharmada, számszerűen 81 ezer igénylő nem kapott föl-

det.¹⁹ Bár a jelentésben közölt adatok még nem voltak véglegesek, jól tükrözték azokat a gondokat, amelyek foglalkoztatták a földigénylő bizottságokat. Csak e gondok ismeretében lehet tárgyilagosan megítélni azt a tényt, hogy a földigénylő bizottságok a föld nélkül maradt falusi szegénység nyomására olyan birtokokhoz is hozzányúltak, amelyek igénybevételére a 600/1945. M. E. sz. rendelet nem adott lehetőséget.

Magától értetődik, hogy az ilyen birtokok volt tulajdonosai törvényesség címén panaszt emeltek a földigénylő bizottságok eljárása ellen. A megyei földbirtokrendező tanácsok az ügygel kénytelenek voltak foglalkozni, de ismerve a kényszerítő körülményeket, igyekeztek lehetőséget adni a földigénylő bizottságoknak olyan bizonyítékok beszerzésére, amelyek alapján törvényesíteni lehetett az igénybevételt. A földigénylő bizottságoknak azonban ritkán sikerült elfogadható bizonyítékokat produkálniuk. Ilyen esetben a megyei tanácsok kénytelenek voltak a birtokok visszaadását szorgalmazni. Márpedig az ilyen birtokok száma nem volt kevés. A Hódmezővásárhelyi Földigénylő Bizottság például saját bevallása szerint a juttatásban részesülteknek körülbelül a felét, mintegy 500–600 igénylőt ilyen birtokok felosztásával elégített ki.²⁰

A megyei tanácsok által visszaadásra ítélt földekhez azonban veszéyes volt hozzányúlni. A földigénylő bizottságok pedig együttérve a jussukhoz ragaszkodó nincstelenekkel, formálisan tudomásul vették a megyei tanácsok döntéseit, de nem nagyon igyekeztek érvényt szerezni azoknak. Ebből hónapokig tartó viták keletkeztek, amelyeknek gyakran maguk az új gazdák vetettek véget oly módon, hogy a volt tulajdonosokat „rábeszéltek” a megváltoztathatatlan tudomásul vételére. De a 80 ezer főnyi szegényparaszt többsége, a telepítések ellenére föld- és munkalehetőség nélkül maradt, s ezek jogos elégedetlensége komoly politikai gondot okozott elsősorban a Kommunista Pártnak, mert a pártharcok kiéleződésének idején a retrográd erők az elégedetlenséget a kommunisták ellen igyekeztek fordítani.

Az 1945 nyarán, de különösen a nemzetgyűlési választások előkészítésének idején kiéleződött politikai és pártharcok ismét próbatétel elé állították e térség forradalmi erőit. Az éleződő pártharcokra és a közelgő nemzetgyűlési választásokra tekintettel a Kommunista Párt vezetősége tagtoborzási kampányt rendezett, hogy ezzel is ellensúlyozza a Kisgazdapárt számbeli fölényét s bizonyos mértékig a Szociáldemokrata Pártot is, amelynek létszáma Békés megyében mintegy kétszerese volt a kommunista pártszervezetek taglétszámának.²¹ Jóllehet a kampány számszerűsége is elmaradt a várt eredményektől, a Kommunista Pártot nem ekkor érte veszteség, hanem akkor, amikor a merev tag-

létszámkorlátozás miatt olyan embereket tanácsoltak el, akiknek felvétele növelte volna a párt erejét és tekintélyét, s akik azóta részben sértődöttségből, más pártok felé orientálódtak.

Mindezek ellenére Délkelet-Tiszántúl szegényparaszti tömegei, forradalmi hagyományaikhoz híven támogatták a pártot a választási küzdelemben. Ezt az 1945 novemberi nemzetgyűlési választásokon leadott szavazataikkal is kifejezésre juttatták. A Kommunista Párt Békés megyében a szavazatok 26,3, Csanád megyében 29,4, Csongrád megyében 22⁰/₀-át kapta. E térség szegényparaszti lakosságának forradalmiságát méltatva külön is meg kell említeni azt, hogy egyes községek választási eredményei nemcsak a megyei átlagokat múlták felül, hanem a városias települések eredményeit is, s bizonyára nem véletlen, hogy a legjobb eredményeket azokban a községekben érték el, ahol a kommunista pártszervezetek tagságukat megválogatták ugyan, de ellenálltak a kezdeti idők ésszerűtlen és merev korlátozásainak.²⁴

A Kommunista Pártra leadott szavazatok értékét növelte, hogy a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt is az országos átlagoknál jobb eredményt ért el a három megyében. A baloldali pártok összesített szavazatai csak Csongrád megyében maradtak el a Kisgazdapárt eredményétől. Békés megyében 60 százalékot értek el a Kisgazdapárt 39,9 százalékaival szemben, Csanád megyében pedig 55,3 százalékot a Kisgazdapárt 42,9 százalékaival szemben.²⁵

A délkelet-tiszántúli terület túlnyomórészt szegényparaszti lakossága tehát a népi demokratikus forradalom indulásának tettekkel való megalapozása után voksaival is nyomatékot adott akaratának. E hősi korszak küzdőinek utódai büszkéek lehetnek arra, hogy szűkebb hazájuk ilyen kimagasló szerepet játszott szocialista jelenünk előkészítésében, s hogy a felszabadulás utáni első országos választásokon is, a nagyobb közigazgatási egységek közül a nógrádi szénmedence bányászai mögött, a megtisztelő második helyet foglalta el.

JEGYZETEK

1. PI. Arch. 274-8/1. – Jegyzőkönyv néhány Szeged környéki pártszervezet vezetőinek megbeszéléséről. Továbbá: uo. 374-16/126 – Szobek András jelentése a békéscsabai pártszervezet munkájáról.

2. Lásd még – A Tótkomlói Nemzeti Bizottság iratai.

3. PI. Arch. 274-8/1.

4. Különösen Vas Zoltán jeleskedett ebben, aki pl. Gyulán 25-30 főben szabta meg a taglétszám felső határát, ahol a pártszervezetnek ekkor 300 tagja volt.

PI. Arch. H-e-43. Enyedi Sándor visszaemlékezései.

5. A 22 ezres létszámú Békésen pl. 1945. márciusában is csak 126 tagja volt a pártszervezetnek s 1506 fő úgynevezett pártoló tag. Ezzel szemben az öt-, illetve a négyezer lakosú Dobox és Gyulavári községekben közel 500-500 tagja volt a párt-szervezeteknek, mivel a vezetőség nem fogadta el a megszabott normákat. PI. Arch. 274-16/126.

6. Balázs Béla. Népmozgalom és nemzeti bizottságok. 1945-1946. Kossuth, 1961. 25.

7. BML. - Alispáni iratok 101/1945.

8. Uo. 73/1945.

9. Balázs Béla i. m. 41.

10. Idézi G. Vass István: A Szociáldemokrata Párt, a Parasztpárt, a Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt tevékenysége 1944-45-ben és az 1945-ös választások Békés megyében. Békés megye 1944-1945-ben. Tanulmányok. Szerkesztette: Dér László és Szabó Ferenc. Békéscsaba 1975. 247.

11. BML. - Alispáni iratok 60/1945.

12. Ilyen kényszerű helyzetről számolt be pl. a csongrádi polgármester Csongrád megye alispánjához 1944. december 17-én írott levelében, abban reménykedve, „hogy majd csak hoz ránk a magyarok Istene jobb jövendőt is.” Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944. szeptember-1945. április. Szerkesztette Karsai Elek és Somlyai Magda, Budapest, 1970. I. kötet. 303.

13. PI. Arch. H-b-203. - Birkás Imre visszaemlékezése.

14. PI. Arch. 274-8/2. A szegedi taggyűlés jegyzőkönyve.

15. Vö. G. Vass István i. m. 334-352. (1)

16. Vö. Szabó Ferenc: A földreform kérdései Békés megyében 1945-ben. Békés megye 1944-1945-ben... i. m. 112-115. Lásd még: Szabó István: A viiharsarki szegényparasztság harca a földreformért. a birtokok igénybevételéért és felosztásáért. Acta Universitatis szegediensis de Attila József nominatoue, Tomus X. Szeged 1971.

17. Földreform 1945. Tanulmány és dokumentum-gyűjtemény. Kossuth 1965. 179.

18. Keresztes Mihály: Az első lépések. Kossuth Könyvkiadó.

19. Válogatott dokumentumok Csongrád megye történetéből 1944-1945. Szerk.: Rácz János. Szeged, 1970. 200.

20. Uo. 520.

21. Egy 1945. június 25-én készült kimutatás szerint Békés megyében az MKP-nak 10 293, az SZDP-nek 20 556, az FKP-nak 30 337, az NPP-nak 8677, a PDP-nek 1030 tagja volt. Az MSZMP Békés megyei Bizottságának Archivuma MKP II.

22. Végegyházan az MKP kapta a szavazatok 62,9, Nagybányhegyesen 56,5, Tótkomlóson 55,6, Gyulavárin 61,5, Pitvaroson 49, Doboxon 49,6, Ambrózfalván 57,2, Nagykamráson 57,7, Mindszenten 40,6 százalékát. Az 1945. évi nemzetgyűlési választás adatai a statisztika tükrében. Szerk.: Faragó Gyula, a Szociáldemokrata Párt Központi Titkársága Szervezési Osztálya Politikai Térképészeti és Statisztikai Hivatalának kiadása. 1946. 10-11. kötet.

23. Uo. Csongrád megyében a baloldali pártok 44,6 százalékot értek el, az FKP pedig 53,6 százalékot.

ENDRŐD A FELSZABADULÁS UTÁN

A Viharsarok – benne Endrőd község kubikos és szegényparaszti népe – évtizedeken keresztül áldozatos harcot vívott a megélhetésért, az emberibb életkörülményekért. Küzdelmük összefüggésben állott az egész országra kiterjedő illegális baloldali tevékenységgel. Követeléseik, szívós, meg nem alkuvó magatartásuk kiváltotta a hatóságok gyűlöletét és félelmét. Ez fejeződött ki az 1935-ös endrődi csendőrtűzben is. A tragikus esemény a lakosságban félelmet is keltett, de egyben olaj volt a tűzre. Nyilvánvalóvá vált számukra, hogy az uralkodó osztálynak nem áll szándékában helyzetük javítása, sőt ilyen irányú törekvéseiket, ha kell, még terror árán is vérbefojtja. A társadalmi átalakulásért küzdő szegény nép és öntudatos vezetői ezért tovább folytatták a szervezkedést.

A háború előtti években a munkanélküliség valamelyest enyhült, bár az életfeltételekben nem sok változás történt. A bécsi döntés következtében a Magyarországhoz visszacsatolt területeken is adódott munkaalkalom. A Máramaros megyei Gyertyánliget község mellett egy nagyobb csoport endrődi kubikos dolgozott 1940-ben. Egyik napon gépkocsi állt meg a munkahelyük közelében és egy ismeretlen Polányi Mátét kereste. Rövid beszélgetés után Polányi Máté, az endrődi kubikosok egyik vezéralakja, magához vette a legszükségesebb holmijait és beszállt a gépkocsiba. Soha többé nem adott életjelt magáról. Munkatársai azt hitték, hogy a Szovjetunióba távozott. Minden valószínűség szerint – provokáció áldozata lett –, elpusztították.

A csendőrség 1942. április hónapban 35 személyt tartóztatott le Endrődön. A gyanúsítottak lakását feldúlták, a náluk fellelt újságokat, iratokat, könyveket elkobozták. Megtalálták Gyuricza Pál lakásán a párt könyvtárát is. Szerencsére a kölcsönző füzet nem került a csendőrség kezébe. Két hétig kinozták a letartóztatottakat. A csendőrséget az érdekelte, hogy kikkel állanak kapcsolatban, honnan szerzik a marxista kiadványokat. 29 személyt az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását célzó izgatás és rémhírterjesztés vádjával a Szegedi Törvényszék Különytanácsának adtak át; Uhrin Istvánt, Kurilla Bálintot, Kurilla Istvánt, Gellai Józsefet, Uhrin Györgyöt, Hornok

Imrét pedig a Honvéd Vezérkar Kikülönített Ügyészhelyettesének, további intézkedés végett.

Az endrődi csendőrőrs ugyanakkor azt is jelentette, hogy bizalmas értesülés nyomán gyanú merült fel, hogy több helyen a rádió angol és orosz nyelvű adását hallgatják és arra másoknak is módot nyújtanak. A nyomozás eredményeként 1943. szeptember 20-án a Szegedi Törvényszék 18 endrődi lakos ellen emelt vádat, akik „...hallgatták több ízben és több helyen a Magyar Nép Rádiója és a Kossuth Rádió adását, az ott hallottakat terjesztették, ezzel a közrendet és a köznyugalmat zavarták, sőt ezzel kapcsolatosan olyan kijelentéseket is tettek, melyekkel a társadalom és az állam erőszakos felforgatására buzdítottak. Együttesen énekelték az Internacionálét, annak tartalmát magyarázták, törekvéseik – a vádirat szerint – a proletariátus kizárólagos uralmának létesítésére irányulnak...”

A baloldali mozgalmak mellett fokozódott a jobboldal tevékenysége is. Endrődön is megalakították a Magyar Élet Pártját. Vezetői szoros kapcsolatban állottak az egyház helyi vezetőjével, aki akaratát érvényesítette nemcsak az egyházi életben, hanem a községi politikában is. Megszervezték az Egységes Munkás Egyletet, s a Magyar Élet Pártja vezetői azt ígérték, hogy munkát elsősorban az egylet tagjai kapnak. A helyi munkaalkalmaknál ezt az elvet érvényesítették is, így az egyletnek 400–500 tagja lett. A 30-as évek elején alakított Endrődi Munkás Egylet tagságát megkísérelték bevonni a Magyar Élet Pártjába, ez azonban eleinte kevés sikerrel járt, a negyvenes években azonban a hatósági nyomás és a megkülönböztetett gazdasági eljárás következtében az Egylet felbomlott.

A megszorított munkalehetőségek és nagymérvű behívások, le-tartóztatások következtében a háború idején csökkent a mozgalmi munka lendülete. A lakosság egy része azonban várta azt az időt, amikor megérkezik a szovjet hadsereg, mert ettől remélték az üldöztetések megszűnését, sorsuk és életkörülményeik jobbrafordulását. Csak attól félt mindenki, hogy álló front alakul ki. Endrődön ugyanis a német hadseregnek lőszerlerakódó helye volt, s nagy mennyiségű robbanóanyag volt felhalmozva a faluban. Szerencsére a szovjet hadsereg gyors, váratlan támadása következtében tartós harc nem alakult ki, csak kisebb lövöldözések voltak.

A szovjet csapatok első egységei 1944. október 6-án 4 óra körül érkeztek Kondoros község irányából. A falu keleti részén vonultak el Gyoma felé, ahol egy német repülőtér volt. Az újtelepi iskolánál egy német lőszer szállító egység pihent: a váratlan támadás következtében hiányos öltözetben, tervszerűtlen lövöldözés közben elmenekültek. A

község déli részén, a Sóshalom melletti legelőszélen is volt egy kisebb összecsapás, összesen mintegy 15–20 áldozattal. Az elhantolt szovjet katonákat, a felszabadulás után Dévaványa községben közös sírba temették.

A felszabadulás előtti napokban közhírré tették, hogy az 50 éven aluli férfiak és a leventék vonuljanak be, vagyis általános mozgósítást rendeltek el. A községházán összegyűlt embereket katonai kíséret mellett, zárt sorokban Mezőtúrra vitték. A mozgósítás végrehajtását a csendőrök ellenőrizték. Az elvonulás közben az a hír érkezett, hogy Endrőd felszabadult, erre csaknem mindannyian visszaszöktek. A Hármas-Körös hídján már nem tudtak átjönni, mert október 6-án a híd-őrség azt felrobbantotta. Halászcsonakokon keltek át a folyón. A faluba másnap nagyobb szovjet egységek is érkeztek, a toronyból valaki rájuk lőtt, a szovjet katonák visszalöttek és a torony megsérült. Egy ház égett le, amikor a mellette levő német tankot felrobbantották. A telefon- és villanyvezeték megrongálódott, a közutak betonelemci a harcokcscik alatt megrepcedeztek. A községet azonban nagyobb veszteség nem érte.

A közigazgatás munkája és a tanítás már szeptember végén megszűnt, a csendőrség elmenekült. A közrend és közbiztonság biztosítására, az élet, az újjáépítés megindítására új erőkre volt szükség, amelyek hamarosan csatasorba álltak.

Közvetlenül a felszabadulás után Endrőd községbe érkezett Vas Zoltán. Néhány baloldali érzelmű elvtársat a községházára hivatott. Felhívta figyelmüket, hogy itt az ideje, hogy a nép törekvéseit valóra váltsák, késelekedni nem szabad; meg kell szervezni a közigazgatást, a helyi rendőrséget; legfontosabb feladat, a Kommunista Párt helyi szervezetének minél gyorsabb megszervezése. Még azon az éjszakán behívtak a községháza itthonmaradt tisztviselői közül néhányat, akik „stilszerűen” vörös szalaggal a gomblyukban meg is jelentek és vállalták a közigazgatási teendők ellátását. 1944. október 15-én a mai Művelődési Ház nagytermében 49 taggal megalakult a Magyar Kommunista Párt endrődi szervezete. Párttitkárnak Cserép Mátyást választották meg. Létrejött a helyi rendőrség is, parancsnoka – vagy ahogy akkor nevezték: a gárdakapitány – Gyuricza Mihály lett. A község szovjet katonai parancsnokot is kapott, Vaszil Szkripcin személyében. Az új élet megindítása óriási feladatokat hárított a népre. Az elmúlt 30 év az igazolója, hogy e feladatoknak mennyiben feleltek meg.

Közvetlenül a felszabadulás után a háborús károk eltüntetése, a közigazgatás beindítása, a közellátás megszervezése, a félbemaradt betakarítási munkák befejezése, a termelés folytatása volt a legfontosabb

feladat. A betakarításban legnagyobb lemaradás a nagylaposi birtokon volt, ahol jelentős mennyiségű gabona várt még elcsépelésre. Két géppel a tél folyamán is folyt a cséplés. Ugyanitt sok kukorica és cukorrépa volt szedetlen. A munkálatok elvégzésére felszólították a lakosságot. Bőven akadt a betakarítási munkához ember, mert a betakarított mennyiségből jócskán részesültek. De a holnapra is gondolni kellett, meg kellett szervezni a termelést.

A Kommunista Párt a munkások, parasztok, iparosok, a nők és az ifjúság szervezetekbe tömörítését szorgalmazta. Ez a munka olyan nagy lendülettel haladt, hogy a pártszervezet 1945. február 20-i jegyzőkönyve szerint a Kommunista Pártnak 185, a Szakszervezetnek 2170, a MADISZ-nak 660, az MNDSZ-nek 280 tagja volt. A Kommunista Párt irányítása alatt álló szervezetekben tehát 3295 tag volt. A Kommunista Párt arra törekedett, hogy a különböző szervezetekben aktív mozgalmi munka folyjék. Heti programokat készítettek a felvilágosító, agitációs szervező munkához és az előadásokra, gyűlésekre a Kommunista Párt megfelelő előadókat biztosított.

Néhány heti szervezőmunka után létrehozták a különböző bizottságokat. A község tisztviselői felszabadulás előtti magatartásának elbírálásához igazoló bizottság alakult. Munkája nyomán olyan tisztviselői kar alakult ki, amely alkalmas volt a demokratikus közigazgatás ellátására. Gondoskodtak a szegényebb családok gyermekeinek ételmezéséről: tejbecszerelést rendeltek el. Bizottságot hoztak létre, amely összeírta a falu határában levő szerszám- és más hasznofának nem alkalmas fákat. Ezekből 1944 telén 250 család kapott téli tüzelőt. Megszervezték a cserekereskedelmet, hogy a lakosság legszükségesebb áruellátását biztosítsák. Megalakították a „Földmunkások Szakszervezetének Értékesítő Szövetkezetét”. A tagdíj fél mázsa búza volt. A szövetkezettel az volt a cél, hogy az egyéni cserekereskedelmet, „feketézést” megakadályozzák, helyette a szövetkezet vásárolja fel a mezőgazdasági termékeket és azt Budapesten, Csepelen iparcikkre cserélje el. Bizottságot jelöltek ki a Nemzeti Demokratikus Hadseregbe való toborozáshoz is: az új hadseregbe 106 férfi, 25 nő és 25 korhatáron kívüli személy jelentkezett. 1945. április 4-én 80 bevonulót búcsúztatott ünnepélyes keretek között a MADISZ. Létrehozták a Tanügyi Bizottságot, az oktatás demokratizálása érdekében.

1944. december 18-án népgyűlést hívtak össze a községben, amelyen megválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe delegálandó képviselőket. Három jelöltet választottak: a Kommunista Párt, a Kisgazdapárt és a Szakszervezett küldöttjét. A megalakult öt párt tagsága 1945-ben Endrődön a következőképpen alakult:

	MKP	SZDP	NPP	FKGP	PDP
1945 március	185	145	93	1502	80
1945 július	384	280	223	1854	80
1945 szeptember	554	280	225	1854	82

Endrődön jelentős eredményeket ért el a Kommunista Párt az 1945-ös választáson. A választásra jogosultak száma 7442 volt. Ebből 7373-an szavaztak. A szavazatok 33,3⁰/₀-át a Kommunista Párt kapta. A megyében a Kommunista Párt 26,3⁰/₀-ot ért el. Az 1947-es választásokon Endrődön a választók 40⁰/₀-a szavazott a Kommunista Pártra.

*

Endrőd lakosságának csaknem fele ritkábban vagy sűrűbben települt tanyavilágban élt. 1937-ben a népesség létszáma 13 928 volt. A felszabadulás előtt a község területe 26 386 hold. A felszabadulás után történt területrendezés és eltelepülés következtében ma a népesség száma 8203, a község területe pedig 20 103 hold.

1945. március 21-én a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Független Kisgazdapárt és a Szakszervezet tagjaiból megalakult a Földigénylő Bizottság. Nagy munka várt rájuk, mert 956 fő jogos igénylő volt a községben. A kisajátításra került 1573 hold szántóból azonban csak 187 főt tudtak kielégíteni, 518 igénylőnek csupán 500 négyszögöles parcellákat juttattak veteményes kertnek, 253 család pedig házhelyet kapott, összesen 75 hold nagyságban. Az igénybe vett egyéb földek: legelő, rét, nádas, árterület, vízállás stb., az államkincstár tulajdonába kerültek. A kevés juttatható föld miatt mintegy 200 jogos igénylő nem kapott földet. Ezért 187 család (510 fő) települt át, főleg a Dunántúl német lakosságú falvaiba (Németkér, Dunakömlőd).

A földosztás enyhítette a szociális bajokat, de nem szüntette meg azokat. A földosztás után 795 családnak csak 0–1 hold földje volt. Így sokuknak ismét a nyakába kellett akasztani a kubikos taliga hámját. Megható volt ugyanakkor az a földszeretet, az új földtulajdonról való gondoskodás, amit az úgazdák tanúsítottak. Sokan kiskapával művelték földjüket és maguk is segítettek a jószágnak az iga húzásában. A földművesszövetkezetnek nagy szerepe volt abban, hogy az újonnan földhözjutottak a kezdeti nehézségeken átjutottak. A kormány a mezőgazdaság fejlesztése céljából progresszív adót vetett ki a nagyobb gazdákra. Endrődön 116 olyan földtulajdonos volt, akiknek földterülete meghaladta a 25 holdat, 54 gazdának pedig 15 holdnál több földje volt.

1948 szeptemberében megalakult a Petőfi és a Béke termelőszövetkezet. A két tsz-hez csatlakozott a további évek során alakult 11 tsz is. A Béke az egyesülések során is megőrizte nevét, a Petőfi Tsz pedig a Búzakalász, majd a Lenin nevet vette fel. Az első belépő tagok juttatott földjeiken kívül kishaszonbérleteiket is bevitték a tsz-be.

A Petőfi Termelőszövetkezetbe először 26-an léptek be és 360 holdon alakult meg. Jóságállományuk 4 ló, 2 csikó, 2 ökör, 2 tehén volt. Ma a Lenin Tsz 8451 holdon gazdálkodik, 727 taggal. A tagok 41⁰/₀-a nyugdíjas. Több mint 30 traktorjuk van, azonkívül 8 kombájn és igen sok más gépi eszköz segíti a tagok munkáját. A Béke Tsz gazdasága területileg és tagságban is majdnem azonos a Lenin Tsz-ével. Földjük azonban gyenge minőségű, bár 2500 holdat javítottak. Mindkét tsz termelési rendszerben gazdálkodik. A jóságállomány fejlődését jelzik az alábbi számok: 2628 szarvasmarha, 159 ló, 14 000 sertés, 3587 juh, 90 000 baromfi.

*

A felszabadulás előtt a községnek jelentősebb ipara nem volt. Endrődön 94 cipész és 23 szabó dolgozott. A szegényebb iparosok közül nyári időben igen sokan kubikmunkára is elmentek. A második világháború után a jóságállomány nagy mértékben lecsökkent, s így a bőr hiánycikk lett. Központi ellátásból elsősorban a szövetkezetek részesültek. Ezért alakult meg 1947-ben, 44 taggal a Cipész ktsz. A szabóknak jobban volt anyaguk a felszabadulás után is. A központi ellátás azonban őket is szövetkezet alakítására készítette: 1951-ben ez be is következett. A szövetkezet 9 taggal alakult meg, eleinte saját bevitt szerszámaikkal dolgoztak. A Cipész ktsz tagsága ma 1050 fő. A Szabó ktsz 300 fővel dolgozik. Termékeik 70–80⁰/₀-a exportra megy. Áruik jó minőségűek. A cipészek évente közel egy millió pár cipőt készítenek. Jelenleg nagy fejlődés előtt áll mindkét szövetkezet. Dolgozóiknak nagy része nő. A községben jelenleg 74 kisiparos dolgozik, főleg szolgáltatásokat végeznek. A földművesszövetkezet 1946-ban alakult. Átvette a Szakszervezeti Bolt felszerelését és adósságát. Az úgazdákat átsegítette a gazdálkodás kezdeti nehézségein. Kijavított gépekkel kedvezményesen végzett talajmunkákat, hiteleket nyújtott, az állami támogatás elosztását eredményesen végezte. Működése idején rendkívül szerteágazó termelési értékesítési és hitelügyleteket végzett. Ma a községi kereskedelmet csaknem kizárólagosan az ÁFÉSZ végzi, igen jó eredménnyel. A kezdeti 3000,- Ft-os vagyona 34 millió Ft-ra növekedett. 1957-ben jött létre a Takarékszövetkezet. Közel két évtized alatt

nagy segítséget nyújtott a lakosság számára. Ma 42 millió forinttal gazdálkodik.

Endrőd község jelentős fejlődésen ment keresztül a közművelődés, a szociális, kommunális ellátás területén is. 1951-ben bölcsődét létesített a Községi Tanács. Ma 50 gyermeknek biztosít második otthont. Három óvodai egységben, 7 csoportban, 200 3–6 éves gyermek nevelését 10 óvónő látja el. 1974-ben társadalmi összefogással 1,7 millió Ft költséggel épült egy korszerű óvoda. A községben minden jelentkezőt fel tudtak venni az óvodába.

Az általános iskola elavult. A község területén szétszórtan épült iskolaépületeket vett át az állam az 1948-as államosítás során. A felszabadulás előtt 10 tanyai, 5 belterületi népiskolában és egy polgári iskolában összesen 1350 gyermek tanult. 36 tanító, illetve tanár tanította őket. Ma 622 gyermek jár a község területén levő általános iskolába. 44 tanító, illetve tanár végzi az oktató-nevelő munkát.

Nagy probléma volt a tanulói fűtség 15%-át kitevő cigánygyermekek beiskolázása. Sikereink e területen vitathatatlanok. Sokat foglalkoztak nevelőink a 8 általánost végző felnőtt dolgozókkal. A felszabadulás óta több mint 300 felnőtt fejezte be általános iskolai tanulmányait, többen tovább tanultak. A gyermekeknek majdnem 100%-a tovább tanul, gimnáziumokban, szakmunkásképző intézetekben.

1975 szeptemberében megkezdtek a 100 férőhelyes tanyai kollégium építését, amely nagy segítséget nyújt a tanyai gyermekek hátrányos helyzetének kiküszöbölésében. Az oktatási objektumok korszerűsítését egy 8–12 tantermes központi iskola oldalán meg. Remélhető, ennek megépítésére is rövidesen sor kerül. Az oktatást és a közművelődést segíti a 14 ezer kötetes könyvtár.

A munkában elfáradt öreg nyugdíjasok részére a Községi Tanács létrehozta az Öregek Napköziotthonát, ahol 20 személy talál napközben otthonra. Jelenleg 5 orvos dolgozik a községben. Ezenkívül rendszeresen tart hetenként szakvizsgálatot gyermek-, nőgyógyász, szemorvos. Három állatorvos munkájának eredménye, hogy a szarvasmarhaállomány gümőkórmentes.

*

Nagy feladat várt az 1950-ben megválasztott Községi Tanácsra. Mindenekelőtt az, hogy csökkentse a község fejlesztésében történt lemaradást. Csupán a főbb utcákon volt villanyvilágítás és betonjárda. Néhány artézi kút szolgáltatta az ivóvizet, egyrésztük kimerülőben volt. Súlyos gondot okozott, hogy nagyon szerény anyagi eszköz állt rendelkezésre. Sok vita folyt a Községi Tanács ülésein a fejlesztés sor-

rendjéről. Elsőbbséget kapott az a terület, ahol nagyobb társadalmi munkát ajánlottak fel a beruházások végrehajtásához. A kezdeti néhány-milliós költségvetés összege 1974-ben 22 millióra emelkedett. Célszerűen eltervezett munka eredménye, hogy a község bel- és külterületén 25 km hosszúságban épült villanyvezeték. A villany megkönnyítette a háztartási munkát, gyors fejlődést biztosított a kulturális felemelkedéshez. Ma 1981 rádió, 1530 televízió nyújt művelődési és szórakozási lehetőséget. 1200 családnak jár napilap. 55 km hosszúságú járda épült: ma már minden utca betonjárdás. Új hidat emeltek a Hármas-Körösre. A közutakat többször javították, a 46-os fő közlekedési utat átépítették. Korszerű utak épültek a Kossuth, Selyem, Ady, Szabadság, Hatház és Ligeti utakon. Hidak, átereszek készültek a Holt-Körösön. Elkészült a községi könyvtár helyisége, a központi orvosi rendelő. Iskolaépítés és bővítés történt a Népligetben és Nagylapason. A vízellátást 13 km hosszú vízvezeték biztosítja a faluban. Emelkedett a lakosság életszínvonal. Az iskolába nem jár foltozott ruhájú gyermek. 210 családnak van személyautója. Alig van olyan ház a faluban, amelyet a felszabadulás óta jelentősen át ne építettek volna. Igen sok az új épület, új falurészek épültek fel.

Mindez csak néhány mozzanat a falu életének változásaiból. Hiszszük, hogy ez csak kezdet. Megvalósulás útján halad Endröd és Gyoma község egyesítése. Reméljük, hogy a várossá alakulás sincs már messze.

Legyen ez a nap, ez az emlékülés tisztelgés, főhajtás azok előtt, akik életüket arra áldozták, hogy kiharcolják ezt a fejlődést, a szépülő jelent.

ELNÖKI ZÁRSZÓ

A kétnapos tudományos ülészak befejezéséhez értünk. A két nap során méltó keretek között emlékeztünk meg az endrődi csendőrsortüz 40. évfordulójáról.

Az emlékünnepe során az utóbbi félévszázad agrármozgalmait, a földmunkásság forradalmi harcait tudományos megalapozottsággal elemeztük, méltattuk. A tudományos ülészak keretében méltó emléket állítottunk Endrőd forradalmi földmunkásmozgalmának és kegyelettel emlékeztünk meg azokról a mártirokról, akik életüket áldozták a szabadságért, az emberi haladásért.

A több mint félévszázad harcait bemutató előadások a forradalmi földmunkásmozgalmak céljait, szervezettségét és eredményeit, az azokban résztvevő emberek helytállását ismertették meg velünk. Országunkban a földmunkásság, a parasztság harcai a felszabadulás előtt az emberibb életért, a földért, a mérhetetlen kizsákmányolás megszüntetéséért folytak. A mozgalom mindig eredményesebb volt, ha növekedett szervezettsége, ha kötődött a munkásosztály a kommunista párt forradalmi harcához, ha erős volt a munkások és a parasztok szövetsége. Az agrármozgalmak, a földmunkásság szervezett harcai hoztak kisebb-nagyobb eredményeket, de a mérhetetlen kizsákmányolást a Szovjetunió II. világháború során elért győzelme szüntette meg országunkban. Felszabadulásunk tette lehetővé, hogy a dolgozó nép kezébe vegye sorsának irányítását és megkezdje a kizsákmányolásmentes, emberi életet nyújtó szocialista társadalom felépítését.

Tisztelt Emlékiülés!

Emlékünnepeünket népünk, országunk életében nagy jelentőségű esemény és történelmi évforduló időszakában tartottuk meg. Néhány nappal ezelőtt fejezte be munkáját a párt XI. kongresszusa és a közeli napokban ünnepeljük hazánk felszabadulásának harmincadik évfordulóját.

A XI. kongresszus sokoldalúan értékelte a három évtized társadalmi és gazdasági építő munkájában elért eredményeinket. Megállapította, hogy a párt vezetésével dolgozó népünk élni tudott a szabad-

sággal. A három évtized alatt leraktuk a szocializmus alapjait, fejlett szocialista iparral és állandóan korszerűsödő nagyüzemi mezőgazdasággal rendelkezünk. Ez alatt az idő alatt dolgozó népünk életszínvonala, szociális ellátottsága és munkakörülményei olyan fokot értek el, amilyent a történelem során soha. Eredményeink nyomán méltán tűzhetette a kongresszus dolgozó népünk elé a fejlett szocialista építés programját.

Felszabadulásunk óta eltelt három évtized során mind következősebben valósultak meg parasztságunk életében, a mezőgazdaságban azok a célok, amelyeket a szocialista agrárforradalmak zászlajukra tűztek, amelyekért az agrárproletárok leghaladóbb harcosai a munkásosztály hű szövetségeseiként harcoltak. Hazánk felszabadulásával végleg eldőlt a parasztság évezredes pere. Megszűnt a tőkés- és földesúri kiszákmányolás, a föld pedig azé lett, aki megműveli. Az agrármozgalmak harcának fő célja évtizedek során a parasztság földhözjuttatása volt. 1945 márciusában országunk nyugati határain még dúlt a háború, amikor megjelent a földreform-rendelet, amely felszámolta a nagybirtokrendszert és a nagybirtokosok földje felosztásra került a parasztek között. A földosztásban a kommunisták, a földmunkásmozgalom harcosai jártak az élen, megvalósítva évtizedes harcaik célját. Ez a földosztás merőben különbözött a Horthy-rendszer szemfényvesztő, látszatföldprogramjaitól, így a Nagyatádi-féle földreformtól is.

A parasztság bebizonyította, hogy méltó volt a földre. A több százezer földhözjuttatottnak – vállalva a kis- és középparasztsággal – sok nehézséget kellett leküzdenie, hogy a háborúban tönkrement mezőgazdaság élelmezést adjon a munkásoknak, a városnak. Kevés volt az igaerő, hiányoztak a legszükségesebb gépek, a vetőmag és a gazdálkodás egyéb anyagi feltételei, de volt határtalan akarat. Parasztságunk bizonyítani akarta, hogy meg tud állni a saját lábán, fáradhatatlanul küzdött az önálló életért. Az eredmény nem is maradt el.

A felszabadulásunkat követő években 1947–48-ban, az első hároméves tervvel a mezőgazdaság már elérte a háború előtti termelés 80^{0/0}-át.

Az 1945-ös földosztás azzal, hogy a parasztság tulajdonába adta a földet, megnyerte őket ügyének. Ezzel gyakorlatban is levonta a tanulságot az 1919-es Tanácsköztársaság agrárpolitikájából, amikor a nagybirtokokat nem osztották szét, hanem azokon szocialista nagyüzemeket hoztak létre. 1945-ben érdekeltté vált a parasztság a termelésben, bár már a földosztás során is voltak kezdeményezők a közös termelőszövetkezeti gazdálkodásra: Sarkad-Feketeér, Vasszilvágy, Dánszentmiklós stb., hogy csak egynéhányat említsek. A földosztáskor azonban még

sem politikailag, sem gazdaságilag nem volt időszerű a szocialista nagyüzemi gazdálkodás megszervezése. Egy-két évvel a földosztás után a parasztság leghaladóbb tagjai, látva az egyéni gazdálkodás nehézségeit, keresték a kiutat, a boldogabb, biztosabb jövőt.

A Magyar Kommunista Párt szocializmus építésére irányuló programjában leszögezte, hogy a mezőgazdaság fejlődésének, a földmunkások, a dolgozó parasztság felemelkedésének egyedüli útja a szocialista nagyüzemi gazdálkodás, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek üzemi rendszere. A párt 1948-ban, a lenini elvek alapján meghirdette a mezőgazdaság szocialista átszervezésének programját. Az új földhözjuttatottak és a földreform során a földhiány miatt föld nélkül maradtak, már az első években ezrével léptek be a termelőszövetkezetekbe. Az első szövetkezeteknek sok nehézséggel kellett megküzdeni. Nem volt elég tapasztalat a nagyüzemi gazdaságok szervezésében, torzulások és fogyatékoságok voltak az agrárpolitika gyakorlatában is. Ilyen körülmények között is több jól gazdálkodó állami gazdaság és termelőszövetkezet működött, amelyeket magukénak vallottak a termelőszövetkezeti parasztok. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az 1956. évi októberi ellenforradalom. Az ellenforradalom fő támadási területe a falun, a termelőszövetkezetek voltak. A termelőszövetkezeti parasztság jelentős része esetenként fegyverrel is megvédte a közös gazdaságot és azok a szövetkezetek, amelyek feloszlottak, az ellenforradalom leverése után rövid idő múlva újjáalakultak. Ez az eszmei és politikai szilárdság a magyar földművásmozgalmakban gyökerezett és annak legforradalmibb tagjai a legnehezebb körülmények között is megvédték a kivívott szabadságot, harcoltak a szocializmus jövőjéért.

Tisztelt Emléklés!

A Magyar Szocialista Munkáspárt 1958-ban részletesen elemezte a mezőgazdaság helyzetét és agrártéziseiben meghatározta a párt agrárpolitikájának alapjait, a szocialista mezőgazdaság megteremtésének útját és módszerét, amelyet azóta is következetesen érvényesít a gyakorlatban. A párt agrárpolitikája élvezte és élvezzi a parasztság bizalmát. Ennek eredményeként 1961 tavaszán országunkban befejeződött a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átszervezése és azóta egyetlen fő feladat a társadalom igényeinek mind magasabb szintű kielégítése a mezőgazdasági termelés állandó fejlesztésével. A párt, a munkásosztály állandó segítséget adott a parasztságnak, hogy megtalálja jövőjét a szocialista gazdálkodásban. Jó érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a szocialista átszervezés óta eltelt alig másfél évtized alatt szocialista mezőgazdaságunk jelentős eredményeket ért el.

Mezőgazdaságunk termelése a felszabadulás előttihez mérten napjainkig mintegy 60 százalékkal emelkedett, ennek több mint kétharmada a szocialista átszervezés befejezése után eltelt időre esik. Mezőgazdaságunk eredményei, élelmiszertermelésünk folyamatos növekedése lehetővé tette, hogy 1938-hoz viszonyítva, az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás 75 százalékkal növekedett. Dolgozó népünk élelmiszerellátása nyugodt, kiegyensúlyozott és mind kulturáltabbá válik. Ez nagy jelentőségű eredmény a munkás-paraszt szövetség erősödése szempontjából. Szocialista népgazdaságunk erősödését szolgálja az is, hogy az utóbbi években exportunk 22–24 százalékát a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek adják.

A mezőgazdaság fejlődése tette lehetővé, hogy az állami gazdaságok dolgozói, a termelőszövetkezeti parasztság életszínvonala, a más dolgozó rétegekével, elsősorban a munkásosztályéval összhangban alakuljon, növekedjék műveltsége, kulturáltsága és szocialista szemlélete, amely erősíti szocialista társadalmunk osztályalapját, a munkás-paraszt szövetséget.

Megváltozott a parasztság, a falu élete. Ez nemcsak az anyagi jólétben érezhető. Kitarult a parasztság előtt a tanulás, a művelődés lehetősége. A parasztság köréből sok tizezer szakmunkás, technikus, mérnök, orvos, közgazdász került ki. Ma kettőszázötvenezer mérnök, technikus és szakmunkás, betanított munkás dolgozik a mezőgazdaságban, a mezőgazdasági termelés mindinkább iparszerűvé válik. Megváltoztak a parasztság életkörülményei: a teljeskörű társadalombiztosítás, a mindinkább gyarapodó bölcsődék, óvodák, a közművelődés megnövekedett lehetőségei mind ezt bizonyítják. Az eredmények tanúsítják, hogy a párt agrárpolitikája megfelelt a szocialista építés követelményeinek, a parasztság érdekeinek, ahogy a párt XI. kongresszusa hangsúlyozta: a párt agrárpolitikáját az élet igazolta.

Tisztelt Emlékülés!

A párt XI. kongresszusa elismeréssel adózott azoknak az eredményeknek, amelyeket a mezőgazdaság dolgozói a párt agrárpolitikája nyomán, a munkásosztály állandó támogatásával elértek. Ugyanakkor a fejlett szocialista társadalom építésében megjelölte a mezőgazdaság helyét és a falu, a mezőgazdaság dolgozóinak feladatait.

Most a legfőbb feladat, hogy sikeresen befejezzük a IV. ötéves tervet, hogy jól alapozzuk meg a következő, V. ötéves tervet, amely a mezőgazdaság 17 százalékos termelés-növekedését és a mezőgazdasági dolgozók életszínvonalának és munkakörülményeinek további folyama-

tos növelését irányozza elő. A békés építő munkában eltelt három évtized eredményei büszkeséggel, jó érzéssel tölthetik el a mezőgazdaság minden dolgozóját. Meggyőződhetek arról, hogy érdemes szocialista rendszerünkért dolgozni, amelyben mindent az ember teremt az ember érdekében. Ez azt is jelenti, hogy további előrehaladásunk alapja a minden ember által végzett becsületes, eredményes munka.

A megváltozott életet, a falu, a parasztság felemelkedését Endrőd nagyközség jól példázza. A tudományos ülésszakon öt előadás mutatta be a nagyközség több mint félévszázados társadalmi, gazdasági helyzetét, földmunkásmozgalmát, forradalmi harcait és a felszabadulás óta eltelt időszak fejlődését, mai életét, problémáit, a jövő biztató terveit. Megváltozott életünket, a forradalmi harcok eredményeit igazán akkor érezzük, ha idézzük az endrődi kubikosok követeléseit: tisztességes megélhetés, külön lakás a cselédeknek, az ünnep- és a vasárnapi munka megszüntetése, tizennégy napi fizetett szabadság. Kenyér, ruha, tüzelőhiány, csecsemőhalandóság, felmérhetetlen nyomor volt a szegényparaszt, a cseléd, a földmunkás osztályrésze. Amikor a mai életünkről számot adunk, akkor látjuk igazán, milyen nemes célokért küzdött a földmunkásmozgalom harcosai, Endrőd, a Viharsarok, az egész ország forradalmi erői. Amikor örömmel tölt el bennünket építőmunkánk eredménye, boldogabb életünk, mély kegyelettel emlékezünk azokról, akik úttörői, tántoríthatatlan harcosai voltak ennek az ügynek; harcuk nem volt hiábavaló és az élők a jövő nemzedékek akkor állítanak személyüknek örök emléket, ha azt az ügyet, amelyért ők harcoltak és győzelemre vitték, törctlenül szolgálják.

Tisztelt Emléklülés!

A küzdelemhez, a nemes célhoz méltó volt a kétnapos emléklülés megszervezése és lebonyolítása. Az előadások tudományos megalapozottsága és közérthetősége, a megrendezett helytörténeti kiállítás figyelmet keltő ereje, bizonyítja, hogy a rendezvény szervezői és résztvevői értelmük és érzelmük legjavát adták a sikerhez, amit most megköszönök. Külön köszönetet mondok a MEDOSZ Elnökségének, Békés megye és Endrőd Nagyközség párt, társadalmi és tanácsi szervezeteinek, hogy az emléklülés megszervezését segítették.

Ezzel az endrődi csendőrsortűz 40. évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepségre kétnapos tudományos ülését berekesztem. Felkérem a kedves résztvevőket, hogy vonuljunk a nagyközség főterére, a csendőrsortűz mártírjainak emlékére alkotott emlékmű avatására és koszorúzására.

EGYEB RENDEZVÉNYEK ENDRÖDÖN,
SAJTÓVISSZHANG

II.

BESZÉD „AZ ENDRŐDI FÖLDMUNKÁSMOZGALOM
DOKUMENTUMAI” C. KIÁLLÍTÁS MEGNYITÁSA
ALKALMÁBÓL
(1975. március 26.)

Tisztelt Emléklülés, kedves hallgatóim!

Tudományos emléklülés közepette, emlékmű avatása előtt, – melyekkel a sortüz 40. évfordulóján társadalmunk, a tudomány és a művészet tiszteleg az endrői földmunkások, szegényparasztok áldozatokkal teli harcai előtt – nem könnyű az ülésszak, a rendezvénysor szerény kísérőjeként rendezett ismeretterjesztő kiállításról szólni. Különösen nem a történelmi csemények avatott idézői után.

A Békés megyei Levéltár, a Munkácsy Mihály Múzeum munkatársai és az endrői helytörténészek, gyűjtők, akiknek összefogásával készült a kiállítás, azt tartották szem előtt, hogy a *belyi földmunkásmozgalom és a felszabadulás utáni idők endrői dokumentumai* kerüljenek bemutatásra. Az összeállítás – a gazdaságos válogatás, a korlátozott terjedlem ellenére is – meggyőzően érvel amellett, hogy a kutatással, a feldolgozással egyidőben, azzal párhuzamosan *közvetlen szerephez* is kell juttatni a dokumentumokat a történeti valóság felidézésében. Hazánkban, ahol oly jelentős helyet foglal el a történeti hagyomány a közgondolkodásban, nem helyettesítheti semmi a korabeli iratok megismeréséből, képi bemutatóból származó élményt, tudatformáló erőt.

Az utóbbi időkben sokat szoltunk arról az örömről, hogy egyre jelentékenyebb tárgyi emlékműanyagot tudunk felsorakoztatni századunk történései bemutatására, s ez valóságos eredmény az egész történettudomány szempontjából is. Mégis úgy hiszem, nem szabad háttérbe szorítanunk századunk hű tanúit, a dokumentumokat. Ellenkezőleg, növelnünk kell a továbbiakban is közművelődési szerepüket – kiállításokon, sajtóban, televízióban, filmen s mindenütt, ahol tartalmi ismertetésük, képi megjelenítésükkel párosulhat. Nem könnyű talán dokumentumok olvasására szoktatni az embereket, de komoly élményt, tartós ismereteket más területen sem lehet munkátlanul szerezni, s szerencsére egyre többen vannak, akik önművelődésükben már számolnak ezzel. Gyarapítanunk, nevelnünk kell – oktatásnak, tudománynak, közművelődésnek együtt – azok sokaságát, akik a *forrásból* merítenek, felfedezik, értik és keresik a dokumentumok izgalmas üzenetét. Ez az

első, amit említeni kívántam a forradalmi mozgalom endrődi dokumentumai kapcsán.

Áhítatot vált ki a cserépen, kövön, pergamenen fennmaradt írás, tiszteletet ébresztenek a piros viaszpecsétetes iratok. Érjük el, hogy szenvedélyes állásfoglalást érleljenek széles körben a mai valóságunkat vajdó időkről hírtozó – papírra írt, gépelt, sokszorosított – s annak idején terjesztett, vagy gondosan elrejtett dokumentumok.

Az itt bemutatott dokumentumok az endrődi mozgalmon át szűkebb hazánk, a Viharsarok földmunkássága, szegényparasztsága több mint háromnegyed évszázados történetének legfőbb eseményeire, történeti kérdéseire emlékeztetnek. Mert itt a forradalmi mozgalom mindvégig jelen volt a történelem tényezői között – az agrárproletárok kezdeti szervezkedéseivel, a munkáskörök alakításának törekvéseivel, a Várkonyi-mozgalom bázisaként, s később a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezésével, a Tanácsköztársaságért folytatott fegyveres harccal, majd az illegális és legális szervezkedéssel a Horthy-korszak brutális uralmával szemben, a nyilvántartó lapok „a kartotékok”, a „cikázó csendőrtollak”, a csendőrsortűz ellenére.

A Viharsarok, s köztük Endrőd földmunkásai, akik évtizedes ve-rejtékes munkájukkal változtatták meg a táj arculatát, alakították ki bőségtermő feltételeit, nem állhattak meg a természetátalakítás munkájánál. Legjobbjaik vállukra vették a társadalom átalakításának küzdelmét is. Nem hiszem, hogy ne kellene komolyan vennünk mind a tudatformálás közművelődési munkájában, mind a tudományos kutatásban Hunya István szavait: „Nem kívánom a történészeket befolyásolni – írja könyvében –, de a konok tények alapján megállapíthatjuk: a parasztmozgalmak zászlóvivői, a paraszti osztályharc folytatói elsősorban a Békés megyeiek voltak”. Csongrád és Csanád adataival együtt is ez a kép. S még inkább erősíti ezt, ha feltárjuk és a közösség számára méltón felmutatjuk az olyan forradalmi műhelyek történetét, szerepét, mint amilyen az endrődi Öregkert is volt. E vidék mozgalmának története megérdemli a történettudomány fokozott figyelmét.

Midőn néha megkérdőjelezi a Viharsarok elnevezés mai alkalmazásának jogosságát, mondván a fogalom lezárt történelmi időszakot jelez, melyben e vidéket a társadalmi feszültségek végletes kiélezettsége jellemezte, s ez a múltba süllyedvén, majdhogy nem anakronizmus az elnevezés használata a felszabadulás utáni időkre.

Csakhogy a Viharsarok annak idején sem csak a társadalmi el-lentmondások, feszültségek végletességét jelentette, hanem egyre inkább a haladásért, a társadalmi felszabadulásért folytatott ösztönös, majd tudatos szervezett harcot is, s ebben a mai Viharsarok folytatója

lehet és kell is, hogy legyen küzdelmes múltjának. A történelem me-
nete úgy hozta, hogy ez a vidék szabadult fel először az ország terüle-
tei közül. S ez a Vörös Hadsereg hadműveleti tevékenysége folytán és
a földrajzi helyzet következtében alakult így, de az már e vidék dol-
gozóinak történelmi érdeme, hogy mozgalmi hagyományaikból is erőt
merítve élni tudtak a lehetőséggel, s szilárd bázisává váltak az újjá-
születésnek, majd a munkáshatalom kivívásának és a szocialista építő
munkának. Ha korábban a történettudomány figyelmét igényeltem,
most meg szeretném említeni, hogy a Viharsarok harcos veterán múltja,
és országépítő jelene jussán egyaránt megérdemli e táj embereinek al-
kötő ragaszkodását, és a már jövőt tervező, irányító politikai cselek-
vés figyelmét és gondoskodását.

Végül egy gondolat a 40 év előtti eseményekhez kapcsolódván.
Az esemény a csendőrsortűz, amelyre ma külön is emlékezünk, mint-
egy kettéosztja az endrődi földmunkásmozgalom kezdeteitől a mai
napig terjedő időt, s ezzel is alkalmat nyújt kitekinteni az egészre. A
csendőrsortűzek a földmunkás- és szegényparaszti mozgalmak legfáj-
dalmasabb napjait jelzik. Mementóként sorakoznak a falvak népének
harcai útján. Egy elsüllyedt világ súlyos emlékeként, amely világ meg-
semmisítésére éppen 1935-ben hirdetett meg világméretű küzdelmet a
nemzetközi forradalmi munkásmozgalom.

Az endrődít megelőzően nemrég még Pacsán, Nyírturán dördült
csendőrsortűz, mely nemegyszer a történelmi ismeretlenségből hozta a
történelem színterére egy-egy falu nevét, szegénységének tragikus üt-
közetét, néha talán váratlanul, s esetlegesnek tűnően is. Az endrődi
sortűz nem ilyen volt, közvetlen kiváltó körülményei mellett nemcsak
az elviselhetetlen valóságban gyökerezett, nemcsak a fasiszta terror
fokozódását jelezte. Az esemény magában hordta a mozgalmi múlt tu-
datos elemét is, s így eredője lehetett a szabad jövőért folytatott to-
vábbi harcnak és tudati tényezője a felszabadult fejlődés 30 esztendejé-
nek is.

Erről is szólnak a dokumentumok, s most a sortűzre emlékezve,
engedjék meg, hogy idézzem Erdei Ferenc szép gondolatát, amellyel a
Parasztsors-Parasztgond című dokumentumkötetet vezette be:

„Az idő múlása elhalványítja a mégoly égő fájdalmat is és a még-
oly kétségbeejtő nyomorúságot is. Az új gondok fölébe nyúlnak a régiek
emlékének és sokszor a kisebb mai baj is jobban fáj, mint a sokszorta
nagyobb régire való emlékezés. De ha olykor valamilyen magávalra-
gadó emlékeztető felidézi a régi bajokat, akkor a fájdalom majdnem
olyan élesen hasít belénk, mint akkor, amikor elszenvedtük. De csak

majdnem, mert mégis elmúlt és az emlékezésbe belevegyül a nyugtató tudat, hogy az már nincs többé.”

Igen. Nyugtató tudattal, de nem feledőn idézzük fel együtt a község földmunkásságának csodálatosan lankadatlan akaratát a küzdelemben, tragédiáit, mozgalmi virtusát, s társadalmi felemelkedésének felszabadulás utáni útját a kiállított dokumentumok segítségével.

BESZÉD AZ 1935. MÁRCIUS 20-I CSENDŐRSORTÚZ
ÁLDOZATAI EMLÉKMŰVÉNEK AVATÁSÁN

(1975. március 27.)

Kedves Elvtársnők!

Kedves Elvtársak!

A népelnyomó *terror áldozataira* emlékezünk ma itt, Endrődön negyven évvel azután, hogy eldőrdült a hírhedt csendőrsortúz.

1935. március 20-án *hét ember* életét oltotta ki ezen a téren az emberi méltóságot, jogot lábbal tipró Horthy fasiszta rendszer fegyvere. Hét ember nevét jegyezte fel ebből a községből népünk történelme, a vérrrel és könnyel írt lapokra. Gyuricza Bálintnéra, Pollányi Józsefné négygyermekes családjára, Farkasinszki Lajos kosárfonóra, Mészáros Gyula cipészre, Gellai István földmunkásra, Privoczki István kiscigazdára, B. Kovács Lajos napszámosra emlékezünk.

De *emlékezünk* a sebesültekre és mindarra a háromezer endrődi szegényemberre, akiket azon a gyászos napon a kisémmizettség, a nyomor és az éhhalál elleni tiltakozás hozott a térre.

Emlékezünk mindazokra a százezrekre és milliókra, akik itt Magyarországon és szerte a világban proletárként küzdöttek abban a korban az elnyomás, a kizsákmányolás ellen.

Emlékezünk ma azokra, akik életüket áldozták a szabadságért.

Kedves Elvtársak!

A húszas-harmincas évek magyarországi ellenforradalmi terrorja *szerves része volt* a Németországban meginduló fasiszalódás kibontakozásának, a huszadik századi pokol elszabadulásának, a második világháború kirobbanásának.

A súlyos gazdasági válság különösen ennek a vidéknek, a Vihar-saroknak népét fojtogatta. Munkanélküliség, nyomor, népbetegség, kizsákmányolás és jogfosztottság, botos ispán és csendőrszurony; ez jellemezte e vidéket.

Hunya István – az endrődi földmunkásokat összefogó szervezet illegális kommunista sejtjének vezetője – egyik levelében megrázó képet festett az endrődi helyzetről: „... Köztudomású, hogy az endrődi határ területén belül a munkásságnak csak öt százaléka keresheti be

családjának az évi kenyérét. Kilencvenöt százaléká kénytelen volna idegen határookban vándorolni kenyérkereső munkára. Fájdalom, hogy a múlt évi, egyik miniszteri rendelet ezt is lehetetlenné tette. Ma a még 95^{0/0}-ból csak 15^{0/0} nyert aratási elhelyezést a szomszédos határookban. 80^{0/0} még mindig munkanélkül van. – írja, majd így folytatja: Az éhség veszedelmének elkerülése szempontjából ajánlatos volna olyanképpen megoldani a kérdést, hogy a járás mezőgazdasági bizottsági vezetősége lépjen érintkezésbe úgy a termelőkkel, mint a géptulajdonosokkal, hogy az aratás nélkül maradt földmunkások a gépeknél megfelelő perccent ellenében nyernének elhelyezést. És úgy békés meg egyezést hozzon létre a munkaadók és munkások között. De nem úgy érte, mint a múltban, hogy hagyja a munkást, a tömegeket kizsákmányolni még a géptulajdonosoktól is... Mi dolgozni akarunk, munkások vagyunk, akiknek bár csak osztályosunk, hogy még csak dolgoért is esedezzünk.”

Hunya Istvánék később megjelent röplapjai már Magyarország egész szegényparasztságát szólították bérharcra, szociális intézkedések követelésére. *Követelték* egyebek között az uradalmi cselédek részére a tisztességes megélhetéshez szükséges gabona- és pénzbért, az egészséges, különlakás biztosítását minden cselédnek, az ünnepi és vasárnapi munkaidő eltörlését, évenként 14 napi fizetett szabadságot. Követelték a kubikmunkánál minden nyereség céljából alakult vállalat megszüntetését, a munkások bérfizetésénél történt visszaélések szigorú büntetését, a nyolc órás munkanapot. A felsorolt pontok az agrárproletariátus legégetőbb gazdasági követeléseit fejezték ki, és alkalmasak voltak arra, hogy megvalósításuk esetén némileg enyhítsék e rétegek nehéz helyzetét.

De a helyzet 1930-ra nemhogy javult volna, hanem már *elviselhetetlenné vált*. „A nincstelenség felmérhetetlen. Nyomorban, kenyér, ruha, tüzelőanyag nélkül, egészségtelen lakásban kell gyermekeinknek és magunknak sivár életünket tengetni”. – írták az endrődi kubikosok.

A nagybirtokrendszer miatt több nincstelen ember, erről a vidékről *kivándorolt* külföldre, hogy ott keresse meg családjának a betevő falatot. Az itthonmaradottak munkamegtagadással, sztrájkokkal harcoltak az egyre fokozódó kizsákmányolás ellen. Egyik endrődi vezetőjüket, *Hunya Istvánt* 1932 áprilisában 3 és fél évi börtönre ítélték, de letöltésére már nem került sor, mert a párt segítségével Moszkvába került, ahol tovább tevékenykedett hazánk felszabadításáért.

A sorozatos bérharcok, sztrájkok, gyűlések miatt az uralkodó osztálynak az endrődi földmunkásokkal sok gondja volt. A mind öntudatosabb proletártömegek csaknem egyemberként küzdöttek. Ez a küz-

delem az ellenforradalmi rendszer brutális nyomása alatt sokszor eredménytelen maradt, hiszen az erősödő magyarországi *fasiszta rendszer minden eszközzel* gondoskodott arról, hogy megsemmisítse a hatalommal szemben fellépő tömeg erejét.

1932. után került előtérbe az a *fasiszta politikai gárda*, amely azután legkézségesebb kiszolgálója volt Magyarországon a második világháború idején a német fasizmusnak. Az a Gömbös Gyula lett a miniszterelnök Magyarországon, aki már a korábbi években titkos üzenetben kérte fel Hitlert az együttműködésre, majd 1933. június 28-án, a külföldi államférfiak közül *elsőként* személyesen is felkereste. 1935-ben a kormánypárt mindent elkövetett azért, hogy Gömbös Gyula és híveinek hatalma teljes legyen. Az endrödi mézszárlást is erre használták fel.

Az 1935-ös választási küzdelem során *dördültek el* Endrődön a nép ellen fordított fegyverek. Pusztán azért, mert a kormánypártiaknak nem kedvezett az, hogy a Független Kisgazdapárt jelöltjére várakozott a háromezres tömeg. A csendőrök elindultak a község Domszög vendéglője felé, majd hirtelen megfordultak, kardjukat kirántották és *belelovagoltak* a tömegbe. Megkezdték a szétosztást, – írja a krónika. Azok, akik *puskájukat* a tömeg felé fordították, néhány pillanattal később tüzelni kezdtek.

A sortűz *áldozatai* a hősök emlékműve körül feküdtek.

Másnap a belügyminiszter a helyszínre érkezett, de sem akkor, sem később nem emeltek vádat a gyilkosok ellen.

Gömbös Gyula, az endrödi csendőrsortűz után Szegeden tartott beszédében fejtette ki további terveit. *Totális fasiszta diktatúrát, a legális munkásmozgalom felszámolását hirdette meg.* Hamarosan találkozott Göringgel, akit biztosított arról, hogy két év alatt megvalósítja ezeket a célokat.

Tervei azonban sorra kudarcot vallottak. Az országban mély megdöbbenést és felháborodást váltott ki az endrödi csendőrsortűz híre, ami csak *növelte* a munkásosztály ellenállását és *erősítette* szervezettségét. Mind gyakoribbak lettek a bányász és építőmunkás sztrájkok, a bérharcok. Ugyanez történt ez időben Európa-szerte. A fasizmus ennek ellenére felülkerekedett és hamarosan tombolni kezdett.

A történelem kerekét azonban nem lehet visszafordítani. Ez a fasiszta hordáknak sem sikerült. A szovjet hadsereg dicső győzelmével egy sor ország – közöttük hazánk is – felszabadult. Endröd lakossága, amelynek egyharmada a felszabadulás előtt kubikos munkára kényszerült, 1945 után *új életet* kezdhetett. Akik nem jutottak földhöz, azok a megalakuló mezőgazdasági termelőszövetkezetekben vagy az iparban

kerestek munkát. 1947-ben a két *cipész szövetkezet* jött létre, amelynek mai utódja már határontúli hírnévvel büszkélkedhet. Vagyoni helyzete a néhány kaptafa értékéről sokmillió forintra emelkedett.

Sokan kaptak munkát az *1946-ban* létrehozott földművesszövetkezetben, *1951-ben* a helyi vegyes ktsz-ben és *1952-ben* a háziipari szövetkezetben. Ma már korszerű bölcsődével, óvodákkal és iskolákkal rendelkezik a község. A könyvtárban 15 ezer kötet kölcsönözhető. A művelődési otthonban gazdag program szolgálja a szocialista közművelődést. De beszélhetnénk az egészségügy, a lakásépítés, a közművesítés nagy eredményeiről is.

Az egykor nyomorban sínylő Endrőd ma szocialista társadalmunk egyik, magas szinten gazdálkodó szövetkezeti községe.

Kedves Elvtársak!

Közeleg és hamarosan ünnepelhetjük a *fasizmus felett* aratott vílágméretű *győzelem* 30. évfordulóját. Együtt ünnepli ezt az évfordulót a világ haladó, békeszerető emberisége. Az emlékezés azonban nem lehet egyszerű multbatekintés, hanem a jelen és a jövő cselekvéseire kell szólnia.

Most, amikor az előretörő és fenevadként tomboló fasizmus mártírjaira emlékezünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a *fasizmus* sokkal több mint múlt! Ma is élő, állandó *veszély* a békeszerető milliók életében. El kell fojtani, mielőtt ismét erőre kapna!

Elődeink elvhűségével kell harcolnunk az imperializmus és a pusztító háborúk ellen. Mindennapi, építő tetteinkkel kell *erősíteni*, fejleszteni, gazdagítani szocialista társadalmunkat. Ezzel együtt kell szolidaritást vállalnunk mindenkor a világ proletariátusával, a szabadságukért küzdő népekkel!

Kedves Elvtársak!

A napokban ünnepeljük szocialista *bazánk felszabadulásának* 30. évfordulóját. Az elmúlt 30 esztendőben elért eredményeinkre joggal lehetünk büszkék. A Magyar Népköztársaság munkáshatalma, államszervezete, közrendje szilárd, az életszínvonal rendszeres emelkedése, szocialista demokratizmusunk erősödése jellemzik hétköznapjainkat. Mint arról az elmúlt héten *pártunk XI. kongresszusa* is beszámolt, társadalmunk a maga teremtette szilárd szocialista alapokon fejlődik.

Az a politika vezetett el bennünket idáig, amelynek megvalósításához a kommunisták a szocialista fordulat végrehajtásával gyürköztek neki, amelyet az MSZMP kongresszusainak sora teljesített ki, alakított sokoldalú, kiegyensúlyozott és egyértelmű gyakorlattá.

Három évtizedünk minden tapasztalata alátámasztja, hogy a szocialista társadalom építésének sikerei és az egyének, családok boldogulása elválaszthatatlanok egymástól. Ha tehát személyes céljaink, vágyaink megvalósulását kutatjuk a közös célokban és tervekben, ott találjuk meg őket, együtt a *feladatokkal*, amelyek szintén közösek.

Minden szándék, feladat egy irányba mutat: *tovább haladunk* a fejlett szocialista társadalom építésének útján, történelmi célunk az osztály nélküli társadalom, a kommunizmus felé! Bár hosszú az odáig vezető út, rajta haladva törvényszerűen közeledik egymáshoz a két szocialista tulajdonforma az állami és a szövetkezeti tulajdon, – amelyben meghatározó szerepe van az állami tulajdonnak – és közelednek egymáshoz az egyes társadalmi osztályok és rétegek. A szocialista termelési viszonyok további fejlődésével még *egységesebbé válik* majd társadalmunk osztályszerkezete.

A *munkásosztály tovább erősíti vezető szerepét*, társadalmi befolyását. Politikai, általános és szakmai műveltségének gyarapításával *növekszik szerepe* a szocialista gondolkodásmód és életmód térhódításában, általánossá válásában.

A *termelőszövetkezeti parasztság* társadalmi helyzetének, munkája jellegének, életkörülményeinek változása révén még közelebb kerül a munkásosztályhoz és végképp eltűnnek soraiból a korábbi rétegződés nyomai.

Közelebb kerül a munkásosztályhoz az *értelmiség* is, egyrészt azért, hogy általános lesz a középfokú végzettség és magasabb fokú a bonyolult technikát elsajátító munkások szakképzettsége, másrészt azért, hogy az értelmiség még szilárdabban a munkásosztály eszméinek és erkölcsének talaján tovább növeli elkötelezettségét és aktív részvételét a szocialista társadalom felépítésében.

A szocialista építés során már eddig is jelentékenyen *csökkent* a különbség a fizikai és a szellemi munka, valamint a város és a falu között. Pártunk *célul tűzte ki* a további közeledést, így a lakás és települési viszonyok között ma még meglévő, számottevő különbségek fokozatos megszüntetését.

Kedves Elvtársak!

Az eddigi eredményeket, de a jövőbeniket is – amelyeknek feltételeit a dicsőséges Szovjet Hadsereg hős katonái teremtték meg – az előttünk járó névtelen és neves hazafiaknak egykori hősiességi küzdelme, áldozata tette elérhetővé.

Emléküket őrizzük kegyelettel. Hősiességüket művészeti alkotásaink is hirdessék! Közöttük őrizze az 1935-ös endrődi csendőrsortűz

hét áldozatának alakját a most leleplezésre kerülő szobor, Kiss István Kossuth-díjas szobrászművész alkotása.

Büszkék vagyunk arra, hogy ismét gyarapodik Békés megye egy értékes művészeti alkotással, amit most itt, Endrődön állítottunk fel. Jól ismerjük és *tiszteljük* Kiss István elvtárs, a KB tagja, Kossuth-díjas szobrászművész eddigi munkásságát: *Dózsa* szobrát, szegedi *Lenin* szobrát, budapesti monumentális *Tanácsköztársaság Emlékművét* és *Centenárium Emlékművét*.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Békés megyei Bizottsága nevében ez úton is köszöntöm a művészt és köszönetemet fejezem ki a megyénk lakosságának átadott alkotásért.

Hisszük, hogy műalkotásával *méltó emléket* állított az endrödi, a viharsarki, a magyarországi volt agrárproletároknak.

E gondolatok jegyében adom át és leplezem le az emlékművet.

Az emlékmű avatáson elhangzott versek, melyeket *Bicskey Károly* Jászai-díjas színész, a békéscsabai Jókai Színház tagja mondott el:

József Attila

HAZÁM

1.

Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő, lágy melegben
tapsikoltak a jázminok,

nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s háltak az uccán. Rám csapott,
amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,

a közösség, amely e részeg
ölbecsáló anyatermészet
férfitársaként él, komor

munkahelyeken káromkodva,
vagy itt töpreng az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.

2.

Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár

bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely, hitetlen csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már!

S a hozzáértő, dolgozó
nép okos gyülekezetében
hányni-vetni meg száz bajunk.

Az erőszak bővületében
mit bánja sok törvényhozó,
hogy mint pusztul el szép fajunk!

3.

A földesúr, akinek sérvig
emeltek tönköt, gabonát,
csákányosokkal pusztá tért nyit,
szétveret falut és tanyát.

S a gondra bátor, okos férfit,
ki védte menthetlen honát,
mint állatot terelni értik,
hogy válasszon bölcs honatyát.

Cicáznak a szép csendőrtollak,
mosolyognak és szavatolnak,
megírják, ki lesz a követ,

hisz „nyíltan” dönt, ki ezer éve,
magával kötve, mint a kéve,
sunnyit vagy parancsot követ.

4.

Sok urunk nem volt rest, se kába,
birtokát óvni ellenünk,
s kitántorgott Amerikába
másfél millió emberünk.

Szive szorult, rezgett a lába,
acsargó habon tovatűnt,
emlékezően és okádva,
mint aki borba fojt be bünt.

Volt, aki úgy vélte, kolomp szól,
s társa, ki tudta, ily bolondtól
pénzt eztán se lát a család.

Múltunk mind össze van torlódva
s mint szorongó kivándorlókra,
ránk is úgy vár az új világ.

5.

A munkásnak nem több a bére,
mint amit maga kicsikart,
levesre telik és kenyérre
s fröccsre, hogy csináljon ricsajt.

Az ország nem kérdi, mivégre
engedik meggyülni a bajt
s mért nem a munkás védelmére
gyámolítják a gyáripart.

Szövölány cukros ételekről
álmodik, nem tud kartelekről.
S ha szombaton kezébe nyomják

a pénzt s a büntetést levonják:
kuncog a krajcár: ennyiért
dolgoztál, nem épp semmiért.

6.

Retteg a szegénytől a gazdag
s a gazdagtól fél a szegény.
Fortélyos félelem igazgat
minket s nem csalóka remény.

Nem adna jogot a parasztnak,
ki rág a paraszt kenyeren
s a summás sárgul, mint az asztag,
de követelni nem serény.

Ezer esztendő távolából,
hátán kis batyuval, kilából
a népségből a nép fia.

Hol lehet altiszt, azt kutatja,
holott a sírt, hol nyugszik atyja,
kellene megbotoznia.

S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad –
édes Hazám, fogadj szívembe,
hadd legyek hűséges fiad!

Totyogjon, aki buksi medve,
láncon – nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok – szólj ügyészedre,
ki ne tépje a tollamat!

Adtál földmivest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,

hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót – nekem
add meg boldogabb énekem!

AZ ENDRÓDI SORTÚZ

Végigmentem az endrődi temetőn,
Megátkoztam az urakat,
Az urakat
Megátkoztam keserűn.

Kovács Lajos, egy-testvérem fekszik ott,
Munka helyett, kenyér helyett,
Kenyér helyett
Halálos golyót kapott.

Polányiné sírja zöldül mellette
Zokog érte, rí utána,
Sír utána
Négy kis árva gyermeke.

„Kelj föl anyám – könyörög a négy árva,
Mért vagy kedves, mért vagy édes,
Édes anyám
Sötét sírba bezárva.”

Gyuriczáné, lelkem, te mit vétettél.
Virágodban, fiatalon,
Fiatalon
Temetőbe kerültél.

Mészáros Gyula szájából dől a vér,
Csendőr golyó, zsandár golyó,
Zsandár golyó
Cudar módra sebezte.

Farkasinszky, kosárfonó, porba dült.
60 éves, öreg ember,
Három sebbel
Vérbe borult, elterült.

Privoczky is melléhez kap s rájuk hullt,
– Meddig lesz még a parasztnak,
A parasztnak
Sorsa ilyen nyomorult.

Kozma Miklós miniszter is ide jött
Aszondja, hogy a szíve fáj,
Aszondja, hogy
A szíve fáj, azért jött.

Az úr szíve nem fáj, de még fájni fog.
Majd amikor az a palló,
Az a palló
Lába alatt meginog.

Földnélküli Gellai István, keljél fel.
Menni kénc, hallod-e már,
Menni kénc
Gyülekező sercggel.

„Halott vagyok, nem kapok már erőre.
Aki élő, induljon mind,
Aki élő,
Az induljon előre.”

Indul is már, aki élő, haraggal,
Hej Dózsa György, hej Kún Béla,
Vezess újra
Rohamra az urakra.

Kastélytoronyok megrendülnek, ropognak.
Büszke toronyok, úri toronyok,
Cifra toronyok
Sűrű lánggal lobognak.

Végigmentem az endrödi temetőn,
– Megfizetnek még az urak,
Az urak még
Megfizetnek keserűn.

(MONDAY, july 1. 1935.)

CSENDŐRSORTÚZ ENDRÖDÖN

Nem először, de utoljára dördült csendőrsortúz Magyarországon az agrárszegényekre 40 évvel ezelőtt, 1935. március 20-án. A tavaszi délutánon mintegy háromezer főnyi védtelen tömegre villantak a gyilkos torkolatúzek. A kivezényelt csendőrök háromszor húzták meg egymásután fegyverük ravaszát. Hét halott, negyvenegy sebesült maradt Endröd főterén. „*A tömegben sokan voltak gyerekek. . . Az egyik halálos áldozat Guricza Bálintné. Vele két élet pusztult el. Egy hónap múlva született volna meg gyermeke*” – írta ugyancsak 40 évvel ezelőtt a *Népszava* kiküldött munkatársa. Az események megértéséhez azonban távolabbról kell indulnunk. Távolabbról és mélyebbről. A kérdésre, hogy miért kellett ismételten hét szegénynek áldozatul esnie, csak a távlatokat nyitó történelem adhat feleletet.

Az 1848-ban felszabadított jobbágyság mintegy kétharmada már csak házzal és egy-két hold földdel vagy azzal sem rendelkezett. Zselélémberek voltak tehát. Számuk a későbbi évtizedek során sem apadt; ellenkezőleg, folytonosan növekedett. Érthető okokból. Hiszen az ország földterületének mintegy fele néhány ezer nagybirtokos kezében összpontosult, másik felén pedig az ország népességének közel háromnegyedét kitevő parasztság volt kénytelen osztozkodni. A nagybirtok hatalmas tábláit a polgári államszervezet s a földmagántulajdon jogrendje egyként védte – tőlük és ellenükre. A kiegyezés után felgyorsult ugyan az ipar fejlődése, de nem olyan mértékben, hogy a földből kivetetteknek munkaalkalmat, kenyeret tudott volna adni. A század végén már családok százazrei vergődtek kegyetlen szorítóban, kitörni sem erre, sem arra nem lehetett.

„*Fenyegető földéhség, morajló parasztmozgalmak és sorvasztó kivándorlás jelezték – írja Szabó István –, hogy a parasztság belsejében súlyos válság sebe nyílt meg.*” Valóban: földhöz nem juthattak, a városok pedig nem tudták befogadni őket. A több milliós agrárszegénység útja így háromfelé vezethetett. Egy részük hajóra szállt és elvándorolt a tengerentúlra. Így „tántorgott ki Amerikába másfél millió emberünk.” Máshol – ahol erre némi lehetőségük nyílt – küszködve, szinte naponként birkózva fenn- és megmaradásukért, de lerakták az alföldi kertkultúrák alapjait (szentesi zöldség, makói hagyma stb.). Azok pe-

dig, akik falujukat elhagyni nem tudták, s a küszködéses pályára sem léphettek, fellázadtak. Szektákba vagy agrárszocialista szervezetekbe tömörültek, a „néma”, vagy a „hangos” forradalom híveivé szegődtek. Egy új, szinte már bibliai értelmű, jobb világ eljövetelét váró remények fészkeltek be magukat az oly sokszor kenyértelen napok elé néző szegények tudatába. Ők adták potenciálisan, de nemegyszer ténylegesen is a társadalmi forrongások tömegerejét.

Nemcsak nálunk, Kelet-Európa valamennyi agrártársadalmában hasonló kép fogadhatta akkor a körültekintőt. A kapitalizálódás gazdasági-társadalmi törvénye bomlasztotta itt is a parasztságot. Csakúgy, mint korábban kontinensünk nyugati térfelén. A parasztok földtől való megfosztásának első és igen kíméletlen történelmi szakasza volt ez. Csakhogy amíg ott a folyamat századokra elnyúlva, addig itt sokkal rövidebb idő alatt és merőben más körülmények között zajlott. A folyamat lefutása sűrített, töményebb és robbanékonyabb volt tehát. Mert fokozottan folyt ugyan a parasztok elválasztódása a földtől, de „hév lelküknek” nem volt hová lennie. Sorsuk mikénti megoldásán ezért állt vagy bukott társadalmi és nemzeti felemelkedésünk ügye. Mi több: a megmaradás egyik alapkérdése, a progresszió próbaköve volt ez. Annak kellett lennie, már csak tömegüknél fogva is. Hiszen a földtelenek és az egy-két holdas törpebirtokosok, egyszerűen: az agrárszegények az ország népességének közel felét alkották.

Nem ok nélkül jelentkeztek tehát a közélet porondján kontinensünk keleti térfelén – épp a századforduló táján – különböző jellegű és típusú parasztpártok, s bontakoztak ki igen erőteljes parasztmozgalmak. Olyan pártok és mozgalmak, melyeket Nyugat-Európa nem ismert, nem értett. *„A kelet-európai parasztpártokat – írja poszthumusz kötetében Veres Péter – a Balti tengertől a Fekete-tengerig és az Adriáig – lengyelek, csehek, magyarok, románok, bolgárok, szerbek, horvátok – a kései feudalizmus és az elkésett polgárosodás hívta elő.”* És még valami. *Az éppen akkor bontakozó munkásmozgalmak, szerveződő munkáspártok, s az utóbbiak jóvoltából mind szélesebb körökben terjedő szocializmus eszmeáradatai adtak jelentős lökést a fellángoló paraszti küzdelmeknek.*

Sokat ígért, mert a jövőt hordozta a két osztály, a két mozgalom találkozása, egymásra találása. A helyzet adott volt, az erők is készen álltak már, mégis a szociáldemokrata párt megalakulása, kisugárzó hatása kellett, hogy az agrárproletárok harciasabb csoportjai az 1890-es évek elején szervezett mozgalmakba tömörüljenek, s jogaikért sikra szálljanak.

Európa egyik legegésztelenebb és legigazságtalanabb birtokmegosztási szerkezete, a nagyfokú föld- és munkanélküliség olyan szociális feszültséget teremtett, amely az 1890-es évek elején, s elsőnek épp a Viharsarokban szükségképpen robbant. A mozgalmak társadalmi ereje és tömege az alföldi parasztvárosok agrárproletárságából verbuválódott. *Az egymásra találást szinte szimbolizálják az első zendülések: Orosházán és Békéscsabán 1891-ben május 1-re, a munkásosztály nemzetközi ünnepére készültek az agrárszegények.* A provokáló hatalom azonban kíméletlen megtorlással válaszolt. Itt dördültek először csendőrsortüzek. Áldozatok számos sebesült, Csabán egy halott. Ugyanez év nyarán a battonyai földmunkások zendülését fojtotta vérbe a mindig provokáló és könyörtelen államhatalom.

Három évvel később a viharsarki agrárszocialista-mozgalmak élére olyan kiváló jellemű ember állt, mint *Szántó Kovács János*. „Én ténéktek és magamnak nem könyöradományt és nem alamizsnát kérek – mondotta a hódmezővásárhelyi földmunkáskör elnökévé választásakor. – Mi dolgozni és élni akarunk – . . . Én a ti emberetek vagyok, közületek való, aki nehéz életetek osztályosa.

Ott állok mellettetek, benneteket soha el nem hagyok.” De a szervezkedő, majd fölzendülő vásárhelyiek is ugyanolyan megtorlásban részesültek, mint a három évvel korábbiak. Szántó Kovács Jánost és huszonhat társát börtönbe vetették.

A munkás- és agrárszocialista mozgalmak útjai azonban – szomorú – csakhamar jó időre elváltak. Nem az osztályok útjai kereszteztek egymást, hanem a vezetők elgondolásai. A különválást azután huszadik századi történelmünk alaposan megsínylette.

A meg nem értés okai persze kölcsönösek és kétoldalúak lehetnek, elmarasztalnunk mégis azokat kell, akiknek doktrínér szemlélete és téves szövetségi politikája történelmünk egyik legfontosabb fordulóján, 1918–1919-ben szinte végzetesen megbosszulta magát. Akkor, amikor a közép-kelet-európai haladás és a magyarság ügye forgott kockán.

Az SZDP a nyugat-európai munkáspártok ideológiáját anélkül vette át, hogy a hazai viszonyokra a legkisebb mértékben is tekintettel lett volna. Doktrínér álláspontja nem számolt a Kelet-Európában fekvő, s a nyugatiakétól, láthattuk, számos ponton elütő ország reális társadalmi viszonyaival. Az SZDP vezetősége akkor, s ami még lesújtóbb: azután is több mint három évtizeden át (1930-ig) a birtokos parasztságot, törpét és nagygazdát egyaránt, egységesen pusztulásra ítélte, következésképpen a politikában leírandó masszának tekintette.

Agrárpolitikájuk igen keskeny látószöge csupán a nincstelen földmunkásság gondjából, bajából fogott be valamit. Nekik sem ígérve per-

szé legfőbb álmuk teljesítését, a földhöz juttatást, csupán bérköveteléseik némely pontját szorgalmazva, a munkafeltételek javítását állították volna mozgalmi küzdelmeik középpontjába. A „kisüzem – nagyüzem” elméleti síkján mozogva, s csak az utóbbi létjogosultságát ismerve el, nem értették és elvetették a földreform gondolatát. A nagybirtokrendszer felszámolásában s a soron levő polgári-demokratikus forradalom megvívásában (ha és amikor forradalomra gondoltak) nem a parasztságot tekintették a munkásosztály természetes szövetségésének, hanem a progresszív burzsoáziát.

A századfordulón nem ok nélkül vált ki az SZDP-ből és alakított új pártot előbb a talpig becsületes és tragikus sorsú *Várkonyi*, majd a kevésbé tiszta kezű és kalandor természetű *Mezőfi*. A meg nem értés volt a legfőbb oka annak is, hogy oly élesen támadták a szövetségi jobbot pedig többször is felajánló, s a parasztság egészét tömöríteni óhajtó békéscsabai *Áchim L. Andrást és pártját*, a Magyarországi Független Szocialista Parasztpártot.

E megállapítások nem a mindig könnyebb utólagos ítékezés szüleményei. Nem a múltba néző szubjektív szándéka, hanem a kor valószínű példája lehet az értékmérnök. A lenini agrárpolitika példája, amely idejében felismerve a kelet-európai társadalmak eltérő és valószínű viszonyait, osztálypolitikája gerincét a munkás-paraszt szövetségre építette.

Az erőknél, melyeket a téves megítélés hajdanában egymástól elválasztott – s miután a tévedés magát épp a kudarcokban felfedte –, szükségképpen újra találkozniuk kellett. Egymásra találniuk a munkás és paraszti törekvéseknek, a munkás- és parasztmozgalmaknak. Lenin hatására, érthetően, előbb az illegalitásba kényszerített kommunisták, majd öt évvel később, 1930-ban a legálisan dolgozó szociáldemokraták is felülbírálták korábbi nézeteiket, s a parasztsággal való szorosabb szövetség s egy radikális földreform szükségessége mellett foglaltak állást. A fasizmus előretörése azután tovább mélyítette a helyes felismeréseket. Kiteljesedését, csúcspontját az egymásra találás azonban csak az 1945-ös földosztásban érthette el.

Az újra egymásra lelt erőkre is dördült az utolsó csendőrsortüz 40 évvel ezelőtt. Három évvel korábban a Zala megyei Pacsán, most pedig Endrődön. S nem egészen véletlenül éppen itt. Nemcsak a levéltári forrásokból, de ma már egy, a minap megjelent emlékiratból is szinte plasztikusan követhető az a folyamat, amely a viharsarki földmunkásmozgalmak idegrendszerében Endrődöt jelentős központtá növelte. *Hunya István*, endrődi kubikos, ma a MEDOSZ elnöke, megjelent visszaemlékezéseiből („Emelt fővel”) is tudjuk, hogy a település

már a századfordulón az agrárszocialista mozgalmak egyik fontos góca volt. S a Tanácsköztársaság leverése után, a korábbinál lényegesen mostohább körülmények között, éppen *Hunya István* és elvbarátai a hagyományok erejére építve szervezték tovább a mozgalmat. De ennél többet is tettek: *már a búszas években kommunista sejtet építettek ki, így kapcsolva össze újra a forradalmi munkás- és paraszti erőket, a mindennapos küzdelmeket és a távolabbi célokat.*

A 26 000 holdas és 15 000 lelkes Endrődnek több mint kétharmada agrárproletár és 1–2 holdas szegényparaszt volt. Csak ebben az egy községben is több mint 10 000 lélek! 1935 tavaszán a totális diktatúrára készülő Gömbös Gyula le akarván számolni a bukott *Bethlen István* körül tömörülő úri ellenzékkel, új választásokat írt ki. A mindig ellenzéki Endrőd persze most sem a szociális demagógiával oly bőkezűen bánó Gömbös-kormány jelöltjét figyelte. Más nem indulhatván, az ellenzéki kisgazdapártét támogatták. Március 20-án azonban a jelölt egy órával később érkezett Endrődre, mint ahogy a választási gyűlést engedélyezték. A helyi hatalmasságok fel akarták oszlatni az összeverődött tömeget. A kijátszást azonban jogtalannak érezve, az egybegyűlték nem támogatták. Csakhamar újabb fegyveres erősítés érkezett, s a sortűzek pillanatok alatt eldőrdültek.

A parasztmozgalmakkal, a mozgalmak hőseivel és mártírjaival mostohán bánt a kor, s mostohábban, mint lehetne és kellene, az utókor is. Méltatlan mellőzésüket akarná jóvátenni, más szóval: *történelmünkben és történelmi tudatunkban méltó helyre szeretné állítani őket az az emlékbizottság, amelyet a MEDOSZ központi vezetősége a földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak emlékének ápolására hívott életre.*

„Az egész ország közvéleménye osztatlan megdöbbenéssel és mély részvétellel fordul az endrődi csatatér felé” – írta a Népszava akkor, március 22-én. Most, negyven év múltán, március 26. és 27-én tudományos emléküléssel, kiállításal és emlékműavatással készül e bizottság fejet hajtani az endrődi mártírok emléke előtt. Hisszük, hogy amilyen osztatlan volt akkor a megdöbbenés és a részvét, ugyanolyan osztatlan lesz ma a kegyelet és főhajtás.

Mert kijár nekik.

S rajtuk keresztül, az emlékezés pillanataiban másoknak, a többieknek is. Fel egészen Dózsáig és Budai Nagy Antalig. Múltunk és történelmünk velük teljes. Nélkülük nem lett, nem lehetett volna. Ha róluk elfeledkeznénk, csonkább lenne múltunk, s megcsonkítanánk történelmi tudatunkat.

(Népszava, 1975. március 25.)

FÜGGELÆK

III.

A MEZŐGAZDASÁGI, ERDÉSZETI ÉS VÍZÜGYI DOLGOZÓK
SZAKSZERVEZETE TÖRTÉNELMI EMLÉKBIZOTTSÁGÁNAK
NÉVSORA

- Hunya István*, a MEDOSZ elnöke
Káldi Katalin, a MEDOSZ KV titkára
Soós Gábor, MÉM államtitkár
Zsilák András, az MSZMP KB Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese
Moharos József, a TOT elnökhelyettese
Vlucskó Lajos, a Mezőgazdasági Múzeum igazgatója
Orbán Sándor, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi
Intézete főmunkatársa
Teleki Éva, a SZOT Elméleti Kutató Intézet munkatársa
Szakács Kálmán, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető
tanára
Pölöskei Ferenc, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető
tanára
Für Lajos, a Mezőgazdasági Múzeum osztályvezetője
Szabó Ferenc, a Békés megyei Levéltár igazgatója
Fábián Gyula, a Mezőgazdasági Múzeum főmunkatársa
Kövágó Sarolta, a Munkásmozgalmi Múzeum munkatársa
Borbás Lajos nyugdíjas
Bencsik Máté, a MEDOSZ főmunkatársa
Nagy Jenő, az MSZMP Békés megyei Bizottságának titkára
Nagy János, a Békés megyei Tanács elnökhelyettese
Csaba János, az MSZMP járási PB első titkára
Szilágyi Imre, Endrőd Nagyközség Tanácsa elnökhelyettese
Varga István, a Békés megyei Tanács Művelődési Osztályának vezetője
Gyebnár József, Endrőd MSZMP PB titkára

- Becsei József*, az MSZMP békéscsabai Városi Bizottságának titkára
Borbély Sándor, tanár
Dér László, a Békés megyei Múzeumok igazgatója
Frank Ferenc, az MSZMP Békés megyei Bizottságának első titkára
Für Lajos, a Mezőgazdasági Múzeum osztályvezetője
Hunya István, a MEDOSZ elnöke
Kónya Sándor, az MTA főosztályvezetője
Orbán Sándor, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa
Pölöskei Ferenc, az ELTE tanszékvezető tanára
Romány Pál, az MSZMP KB volt osztályvezetője, mezőgazdasági és
    élelmezésügyi miniszter
Soós Gábor, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium állam-
    titkára
Szabó Ferenc, a Békés megyei Levéltár igazgatója
Szakács Kálmán, az ELTE tanszékvezető tanára
Szilágyi Imre, Endrőd Nagyközség Tanácsa elnöke
Zsilák András, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete igazgatóhelyet-
    tese

KÉPEK AZ ENDRŐDI FÖLDMUNKÁSMOZGALOMRÓL,
A CSENDŐRSORTÚZ DOKUMENTUMAIRÓL
ÉS AZ ÜNNEPI RENDEZVÉNYEKRŐL

(A dokumentum-reprodukciók a Békés megyei Levéltárból származnak,
a helyi felvételeket Budai Béla endrődi nevelő készítette)

1) Művelődés - Közpárti Új!

Közeke 24. évi 24. Pár. párt. alatt kiadott rendeletét felhívás, mely kérelmekkel jelentem, miként Várkonyi István a szocialista párt jelöltje programjában 23. és 24. cikkben 3 órakeres Gyomaiban, - 24. és 25. cikkben 10 órakeres Endröd községben tartatná meg, az utóbbi helyen osztály elleni irgalmat követel el, a miert, megintatam. Mivel a községi hivatalban megismerkedtem a helyi igazgatás, de a községi a miert, irgalmat is kiadott és megintatam programját, feljegyzés, attalnak volt az egyeztetési gondolkodásaimat megfogalmaztam.

Feljegyzésem irgalmat a feljegyzéssel megismerkedtem is megismerkedtem, viget a kir. ügyészséghez bejuttatandó be.

Endrödi igazgatás, során lakosság nagy rajongással fogadja, a gyerekek azon fivéréiként kézzel a munkor járák, azaz a kórák kórák, mint ahogy az ember Várkonyi Endrökéjéből felkiált felnevelés és a fivérékhez párti jelöltet támogatni nem hajlandók a parancsot kórák kórák fivérék.

Új kérelmekkel jelentem

Új kérelmekkel jelentem

Gyomaiban 1920. Február 25. évi

aláírás: Kórák kórák.

Kórák kórák
Kórák kórák

Endröd földmunkássága már az 1902. évi választási barcok során ismerkedik Várkonyi István mozgalmával és a szocialista eszméekkel

Határidő:

A választat alapjául szolgáló jelentés,
megkeresés, rendelet stb.

Száma: 725/1921.

Tárgy: Oroszországból hazatért
hadifoglgyokról kimutatás.

A l f s p ó n U r i

7215/1921 számú rendeletére jelentem, hogy az Oroszországból hazatért
volt hadifoglgyokról szerkesztett kimutatás szerint Endrőd község-
be 34. Gyoma községbe 17 egyén érkezett.

A volt orosz hadifoglgyok részben a rendőrség, részben
pedig teljesen megbízható polgárok és szomszédok részéről állandó
megfigyelés alatt állnak, de eddig oly jelenség nem észleltetett,
amiből az lett volna megállapítható, hogy nevezettek a társadalmi
és állami rend felforrotására irányuló tevékenységüket akár nyíltan
akár titokban kifejtették volna.

A volt hadifoglgyok legnagyobb része sztrácsi munkára már
el is szerződött és intézkedés történt arra nézve, hogy az sztrácsi
munkák alatt állandó és éber felügyelet alatt álljanak, nehogy az
Oroszországból hozott tőves és káros tanokat munkástársai
között terjeszték.

Végül jelentem, hogy a székesszéki ker. rendőrkapitányi
hívtal Eke Lajos és V. Balogné Lajos volt orosz hadifoglgyot rendőri
felügyelet alá helyezte, mert nevezettek beismerték, hogy Oroszor-
szágban pártiskolát végeztek és a vörös hadseregben szolgálatot
teljesítettek.

Nevezettekkel szemben a 4352/1920 B.M. sz. rendelet 13 §-ban
előírt rendelkezések alapján alkalmaztatnak.

Gyoma, 1921 június 7.

Főszolgabíró szabadkézen:

szolgabíró.

Főszolgabírói jelentés a Szovjet-Oroszországból bazeérkezett
endrői hadifoglgyok megfigyeléséről (1921)

Teljesítés

Vármegyei Gazdasági felügyelőségnek !.

Gyula.

A szarvasi határban lévő Gróf Csáki féle 1100 holdas birtok /Décsi-pusztá / eladóvá tétetett. Miután Szarvas község földmélküli lakossága igényt nem támasztott, Kovács Libor és 7 társa endrődi lakosok alkudták és vették meg. Miután nevezett Endrődi lakos vevők saját vagyonnal és ingatlammal bírók, gasdák, kik ezen vételre rá utalva nincsenek, miután Endrőd község 15000 lakosságának 60 %-a földmélküli a Endrőd község határában a Nagylaposi Gróf Ferry Lipótné 3200 kat. hold birtokon kívül nagy birtok egyáltalában nincsen, s az endrődi határhoz közel eső szőben lévő nagy birtok mely eladóvá tétetett biztosíthatná az endrődi kielégítésre váró földmélküliek igényeit : tisztelettel alólirottak azon kéréssel fordulunk a Tek. gazdasági felügyelőséghez, miszerint oda hatni sziveskedjék, hogy ezen eladás alá bocsájtott ingatlanok vevők nevére és tulajdonába át ne bocsáttassanak, azok az endrődi földmélküliek javára biztosíttassanak. Hasonló kérésünket az Országos földbirtok rendező bírósághoz egyidejűleg eljuttattuk.

Tisztelettel!

Endrődön, 1921 okt. 10-én.

és endrődi földmélküliek nevében :

Hunyay István,
Tóth István

Hunyay István
Tóth István
16588

Földet követelnek az endrődi nincstelének (1921)

Határidő:

A választat alapítul szolgáló jelentés,
megkeresés, rendelet stb.

Száma.

Tárgy:

K l i s p á n U r !

A Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége központi vezetőségének az enyehéd-oregyszöllősi befizető hely felszámításának tudomásulvételéig iránt tett bejelentését a vonatkozó mellékletek közepén csatolva beérkezett, egyben jelentés, hogy a bejelentés tudomásulvételét nem véleményezem, mert a kétség előlértesítés jelentése szerint Enyehédön ennek az egyesületnek tagjaiból kerültek ki a legerősebb munkások hazakeresek és direktóriumi tagok: aki ebbe az egyesületbe be nem íratkozott, hatósági elhelyezésben nem részesült, s az egyesület működése a társadalmi rend és béke szempontjából általában véve kifogás alá esett, s jövőbeni működése is aggalyszak látszik.

Ez eknél fogva - bár az anya egyesület érdekében sem kívánatos, hogy a befizetőhely engedélyezése révén az egyesületbe a társadalmi rend - és béke érdekében egyének felvétele elősegíthessék.

Gyoma, 1921. december 13.

Reszolgabíró.

A Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége Enyehéd-Öregszöllősen megalakult csoportjáról főszolgabírói elutasító „véleményezés” (1921)

Másolat: 1949/1922 szám. Vezetés, Állásán Urnak 1 Gyoma, 1922/1922

számu rendeletére hivatkozom. Jelenem, hogy a befolyt választási mozgalmak miatt árgusoltnu az államokot két állítólagos sor-lel érte. Ezek egyiket Vnel István szocializmuszarta párti képviselőjelöltnek a gyomai körzsből tartott kitiltás, amelyre vonatkozó 1922/1922 számu véghatározatban Állásán Urnak ár bemutatnaz. Ugy a kitiltás okai, mint a kitiltott egyón előle-
tère vonatkozó rártok kértipnek a véghatározat megokolásából. Megjegyzem, hogy bár a szabán levő véghatározat ellen ezideig sem szóbelli, sem írásbelli felebbezés nem terjesztetett elő-
nálnak, a véghatározatot a 1924/1922.V.I. n. B.4. távirati ren-
deletre a más felfüggesztetlem, a vonatkozó összes iratot pe-
dig Belügyminiszter Urhoz az előbb hivatkozott rendelet foly-
tan feltérjesztetem. Az ellenzoket ért alkik állítólagos se-
relem Hunya István, Gircz Pál, Nagy József, Uhrin György és,
Gellai István endródi lakosoknak az endródi csendőrök által
f. évi június hó 4-on törtent letartóztatásá. Jelenem, hogy
nevezettek az endródi csendőrök által szert lettek letartó-
tatvt: s a gyomai m. kir. ügyészszögnek átadva, mert Vági István
szocialdemokrata párti képviselőjelölt megválasztatása érdeké-
ben nem nem engedett módon szítációt fejtettek ki, asennyiben
a választó polárokat valamennyik szabad megnyilvánításában
veszélyes fenyegetésekkel befolygolták, s mint vezetok ezen
cselekedetek irányításában közreukdtek. Gyoma. 1922. június 9-
én, Kiss László s.k. főszoigabíro.

33 eln-1922.

Másolat hitelesít:

Gyoma, 1922 júni 13.

Kiss László

főszoigabíro.

Kitiltás, letartóztatások Endrődön az 1922. évi választásokon

549/1924
rész szám.

Bizalmas, Saját kezébe!

Tárgy: Hunya István endrői
lakos magatartása.

MÉLTÓSÁGOS

Dr. D A I M E L S Á N D Ó R URNAX,
Békés vármegye alispánja.

G Y U L A ?

A m.kir. belügyminiszterium központi nyomozó hivatala 7078/1924 k. ny. h. számú rendelettel megküldötte hivatalomnak HUNYA ISTVÁN kubikos munkás, endrői / Öregszőlő 1114/ lakosnak Illés Sándor gyári földmunkáshoz intézett és a gyári cenzura bizottság által visszatartott mellékelt levelet azért, mert tartalmából Hunya István szélsőséges szociáldemokrata működésére lehet következtetni, Illés Sándor pedig szintén szélsőséges szociáldemokrata magatartása és kommun. alatti viselkedése miatt internálva, majd rendőri felügyelet alá helyezve volt.

A központi nyomozó hivatal ezért Hunya István előéletének megállapítását és megfigyelését rendelte el.-

A nevezettel szemben lefolytatott nyomozásról szóló detektív jelentés másolatát, a központi nyomozó hivatalnak - történt egyidejű jelentés tétel mellett azzal van szerencsén megküldendőnek megküldeni, szíveskedjék HUNYA ISTVÁN működésének figyelmese és a fejleményekhez képest ellene való eljárás iránt intézkedni.

Szíves tájékoztul értesítem Méltóságodat, hogy a HUNYA ISTVÁN címére szóló levelek előzetes bizalmas ellenőrzését elrendeltem, érdemleges esetben azok tartalmáról Méltóságodat értesíteni fogom.

Szeged, 1924. május 13.

Cs. 2. mell.

G. B.
E: /

Z. Nagy
kerületi rendőrfőkapitány

A kerületi rendőrfőkapitány bizalmas utasítása
Hunya István megfigyelésére (1924)

22/1926.
1926.

Társ. Szocialista agitáció munkája az
országban.
1922. VII. 6-án kelt IIII/Mes. 1922. számú
rendelet 7. pontjára.

A K. K. K. BELÜGY MINISZTER URAKNAK /VI. b.-osztály/

BUDAPEST.

Gyula, 1926. évi január hó 20-án.

Jelentem, hogy a V. a. 1. fele szocialista frakció által kiadott különféle nyomtatványokat, amelyek a kormány elítélésére és Végiak kiszorítására szolgálnak, Tolnai Gábor, Gyoma, Kánya István, Polányi Béla, Nyozár János és Gubuznai László endrői lakosok Gyoma, társai és Dévaványa községekben, továbbá különösen a hatósági ellenőrzéstől távolabb eső Pécsházaq gazdaságban terjesztették, és a földmunkásokat is pertjükba toborítani igyekeztek. E célból titokban gyűléseket is tartottak.

Az endrői űrs rend nevezetteken kívül a terjesztők és vezetők közül még 8 egyént elfogott és az elkobzott nyomtatványokkal együtt folyó hó 23-án a gyulai kir. ügyészségnek átadott. Közülük még 11 egyént részesség miatt feljelentett.

Az elkobzott nyomtatványokból 1-1 példányt csatoltan feltüntetlek.

6 darab melléklet.

Aranyos Béla t. t.

Őrnagy, osztályparancsnok.

Csendőrijelentés az endrői földmunkás-mozgalom résztvevőinek elfogásáról és nyomtatványainak elkobzásáról (1926)

A gyomai járás főszolgabírájától.

1251/1926. sz.

Alispán, Urnak

G y o m a

1139/1926. sz. sürgető rendelkezésére a kiadott iratokat azon jelentéssel terjesztem be, hogy a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége endródi csoportja megalkulásának tudomásulvételét nem véleményezem.

Megállapítás szerint a csoportnak Hunya István is tagja, akit Alispán ur szélsőséges irányban kifejtett tevékenysége miatt 11741/1925. sz. határozatával rendőri felügyelet alá helyezett; ugyan-
csak tagja Gubuznei Géza endródi lakos is, kinek f. évi január havá-
ban kifejtett és a fenálló társadalmi rend és béke megbontására irá-
nyuló működéséről 680/1926. sz. miatt tettem jelentést.

Endrőd község elöljáróságának jelentése szerint a „proletár-
diktatúra alatt a csoport tagjai közül kerültek ki a legerősebb har-
cosok és direktoriumi tagok. Olyan egyesület részéről tehát, amelynek
ilyen tagjai vannak, az állam biztonsága, vagy a társadalmi rend és
béke szempontjából csak veszélyes és káros működés várható.

G y o m a, 1926. évi május hó 24.

főszolgabíró

*Amiért a főszolgabíró 1926-ban sem engedélyezi
a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége endródi csoportjának
megalakítását*

2551 - 1 / 1932

Nagys.

A L I S P Á N U R I

Fenti tárgyban tisztelettel jelentjük, hogy ez idő szerint községünkben levő munkaadóknál következőkben helyezkedtek el munkanélküliek.

1. Ipari ágban.

- a./. Elő endrődi hengermalomnál havi fizetés mellett bizonytalan időre 13. egyén.
b./. Az endrődi kereskedelmi rtság két máimánál havi fizetés mellett bizonytalan időre 13. egyén.

2. Kereskedelmi ágban.

- a./. Az endrődi kereskedelmi rtság áruházában és fatelepen havi fizetés mellett bizonytalan időre 8. egyén.
b./. Grosz Zoltán fakereskedő fióktelepen havi fizetés mellett bizonytalan időre 5. egyén.

3. Mezőgazdasági ágban.

a./. A nagylaposi uradalom egyedüli munkaadó, ki mezőgazdasági munkálatait conventió mellett felfogadott éves cselédséggel végezteti. Más munkaadók községünk területén nincsenek, mert a lakosság többnyire kisgazda közönségből áll, kik gazdaságukat és munkáltatást családtagjaikkal végzik el.

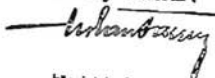
Községünkben ezidő szerint önhibójukon kívüli munkanélküliek száma az alábbi:

1./.	Kubikos családja	670.
2./.	Mezőgazdasági "	295.
3./.	Pérfi és női szűz munkaadó	1431.
4./.	Munkanélküli iparos	47.

Igy tehát keresetnélkül maradt összes munkanélküliek száma: 2453.

Endrőd, 1932. november hó 10-én Finta. sk. közs. főjegyző.

Kiadomány hitelesség:

községi titkárság

Endrőd 1932: összes munkanélküliek száma: 2453

NÉPSZAVA

A MAGYARORSZÁGI SZOCIALDEMOKRATA PÁRT FÜGGVÉNYI FOLYÓIRATA

Előfizetés: 600 koronára 1 évre. A Magyarországi Népszava kiadása: Budapest, 1916. március 21. csütörtök. 3. évf. 10. sz.

És mégis a béke!

Mielőtt bármely írásalkotásról meg lehetne ítélni, hogy a béke érdekében íródott-e, meg kell nézni, hogy a szerző a béke fogalmát honnan veszi ki. A béke fogalma nem azonos a háborúval, hanem az annak ellenkezőjével. A háború az erőszak, a béke az erőszak hiánya.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

A béke fogalma tehát az erőszak hiánya, az erőszak hiánya pedig az erőszak hiánya. Ez a béke fogalma, amely a háborúval szembeállítva a béke fogalmát jelenti.

Eldördültek a csendőrpuskák a választási harcban — hat halott

Hogyan osztották szét a csendőrök Endrődön a független kisgazdapárt választói? — Mit mond a hivatalos jelentés a váras endrői sortűzről. — A jelentés szerint „a választók a csendőrök farkát cibálták és támadólag léptek föl a csendőrök ellen”

A hat agyonlőtt áldozat között egy asszony is van Egy sebesült választó haldoklik

Kozma Miklós belügyminiszter csütörtökön joggal Endrődre utazik és szigorú vizsgálatot ígér

[Bécs, március 20. — A Népszava írásalkotója] Szeged városában a gromat választásokról írtunk Endrőd közelében egy független kisgazdapárti választókörzettel kapcsolatban. Hogy a választásokon mi történt, arról a választókörzettel kapcsolatban írtunk. Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

ami a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Az írásunkban megemlíttük, hogy a választásokon Endrődön a csendőrök a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek. Ez a csendőrök elleni támadás volt, amely a választók körébe léptek, és a választók körébe léptek.

Egyidejű újságbeszámoló az endrői csendőrsortűzről (Népszava)

Budapest, 1935

Főszerkesztő: RASSAY KÁROLY

március 29, péntek

Átadták a francia és olasz tiltakozó jegyzékeket Berlinben

Hét halottja és tizen- négy sebesültje van az endrői választási ütközetnek

Helyszíni tudósítás a borzalmas vér- áradásokról - A belfüggetlen Endrődön

Endrőd, március 27.
Ezt az Endrői választást indokolttal a választás napján mindenki a vértől ázóvá látta. Ez a választás az ország történetében a legválságosabb volt, az ország történetében a legválságosabb volt, az ország történetében a legválságosabb volt.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

Megnyitotta a választást a választás napján. Megnyitotta a választást a választás napján. Megnyitotta a választást a választás napján.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

Endrőd, március 27.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

Endrőd, március 27.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

Endrőd, március 27.

A DUPLA SYNDILI

Vannak akik azt mondják, hogy a választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek. A választás napján a szomszédos falvakból is sokan jöttek.

Endrőd, március 27.

Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön

Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön. Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön.

Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön. Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön.

Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön. Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön.

Endrőd, március 27.

Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön. Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön.

Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön. Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön.

Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön. Engedélyezés telefonon a belfüggetlen Endrődön.

Endrőd, március 27.

Egyidejű újságbeszámoló az endrői csendőrsortőrözről (Esti Kurir)

AZ EST

Politikai napilap

Főszerkesztő: MIKLOJ ANKÓ

1918 - 1933

Előfizetés: év...
Hónap...
Naponta...

Magyarországi Népszózat...
VII. Erzsébet tér 16-18.
Főszerkesztő: Miklós Anko

Nézze meg

...előzőj sőt a legutóbbiakat, a magyar föld fölött az égben kószoló nagy csapat. Itt van az ország, a nagyvilág világszerte, a nagyvilág világszerte, a nagyvilág világszerte...
...előzőj sőt a legutóbbiakat, a magyar föld fölött az égben kószoló nagy csapat. Itt van az ország, a nagyvilág világszerte, a nagyvilág világszerte, a nagyvilág világszerte...
...előzőj sőt a legutóbbiakat, a magyar föld fölött az égben kószoló nagy csapat. Itt van az ország, a nagyvilág világszerte, a nagyvilág világszerte, a nagyvilág világszerte...

Az endrődi vizsgálat

Politikai körökben elterjedt hírek szerint Bakos t. főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban

...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...

...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...

Gyűléstiltalom a gyomaljárásban

...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...

...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...

...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...

...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...

Egyidejű újságbeszámoló az endrődi csendőrsortyról (Az Est)

...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...
...a főszelegabírórt felfüggeszték, Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indult Gyűléstiltalom a gyomaljárásban...

160. szám.
bűn. 1942.

Endrőd községben kommunista szervezkedés.
1942. II. 27-én kelt 43. számú felhívásra:
eln. 1942.

Főszolgabíró Úrnak

GYOMA.

Endrőd, 1942. április 13.

Hivatkozott ügyben az őrs járőrei - a n. kir. debreceni 6. csendőr nyomozó alosztályparancsnokság irányításával - előbb a bizalmas felderítést, majd pedig a nyílt nyomozást megkezdették. Eredménye: 29 személyt az őrs állan és társadalom törvényes rendjének erőszakos felzavartására irányuló izgatás és réshirterjesztés vétsége miatt a szegedi kir. ügyösséghez feljelentett, gyanúsítottak nevei a csatolt feljelentés másolati példányából kitűnnek. Ezenkívül 6 személy névszerint: Uhrin István gyomai /:VII. ker. 281.:/, Kurilla Bálint /:Kossuth Lajos utca 31.:/, Kurilla István /:Baross utca 23.:/, Gellai József /:Szent László utca 85.:/, Uhrin György /:Toronyi utca 5.:/ és Hornok Imre /:Batthányi utca 3. házzszám alatti:/ endrői lakosok az 1930. évi III. tc. 59. §-ába ütköző hűtlenség büntetése miatt a n. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke Kiküldönített Ügyészhelyettesének Budapestre lett átadva.

A csatolt feljelentés "Gyanúsítottak" 5. folyószáma alatt tárgyalt Szabó Péter endrői lakos nem követett el ugyan olyan cselekményt, mely elfogását és előzetes letartóztatását indokoltá tenné, azonban tekintettel arra, hogy nevezett szabadlábban hagyása állam-biztonsági okokból aggályos, kérem nevezett ellen az internálási eljárást folyamatba tenni. A felhívás értelmében Szabót őrizetbe vettm és a további eljárás végett a tek. Címhez bekísérttettem.

A felsorolt gyanúsítottak közül Kurilla Bálint, Uhrin György, Kurilla István, Szabó Péter és Pülöp István rádió vevőkészülékkel rendelkezik. Rádiójuk bünyelként őrizetbe vétetett és az illetékes bíróságnak lesz átadva.

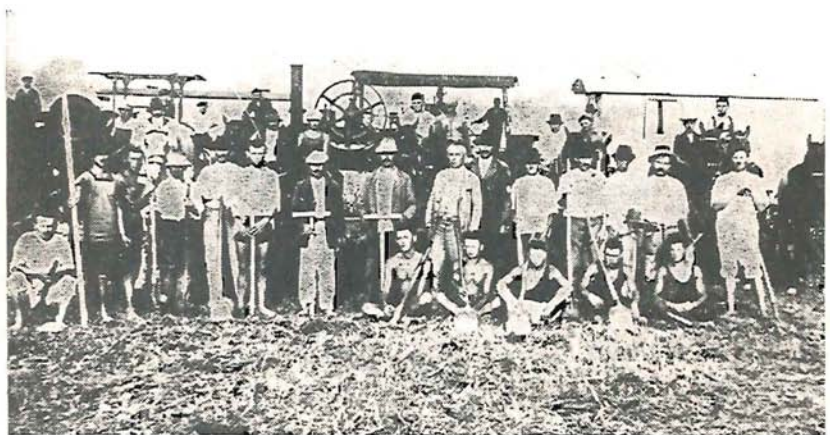
Pentiekén kívül:

Ang. mm cs 1. / Polányi Máté, szul. 1925. május 9-én endrődön, r. k., nőtlen, földműves, endrői /:Nagy Lajos király utca 53. házzszám alatti:/ lakos, atyja: Máté, /:1940. évben Oroszországba szökött ki:/ anyja: HU-

*Az endrői földmunkásmozgalom mégsem vonul vissza,
hanem a felszabadulásra készülődik
(részlet egy 1942. évi csendőrjelentésből)*

Endrődi kubikusok a Karasica-csatorna építésénél

Az Endrőd-kondorosi útépitésnél

A medvei hid építésénél

Endrödi kordésok a Hármás-Körös gátja építésénél

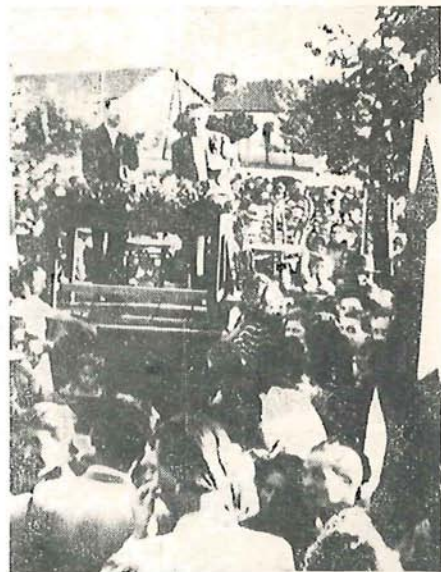
Endrődi mezőgazdasági munkások a nagylaposi uradalom cséplőgépjénél

A Tiszagát fejlesztésénél

*Együtt a felszabadító szovjet katonákkal:
bősi halottaik temetése (1945)*

*Hunya István beszél az endrődi piactéren (1945)
Ismét ittbon.*

*Az endrődi kubikusok most már
a termelőszövetkezet csatornázásán dolgoznak*

Az 1935. március 20-i endrődi sortűz 40. évfordulóján rendezett tudományos ülésnek elnöki megnyitója

Ültörök köszöntik Humya Istóánt

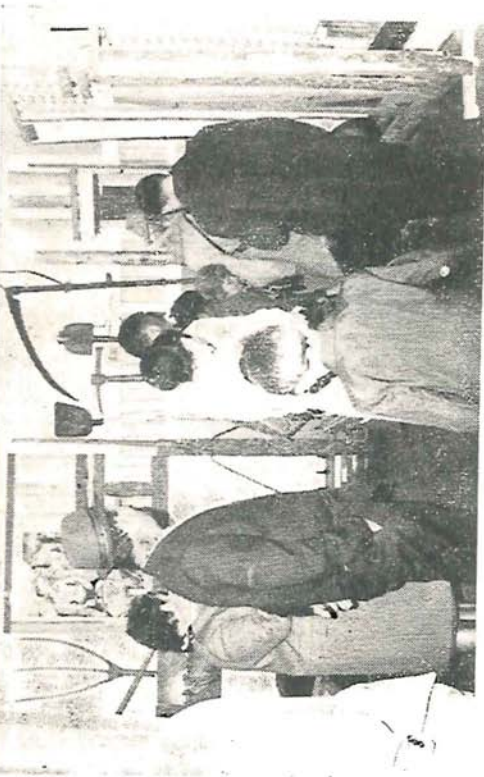

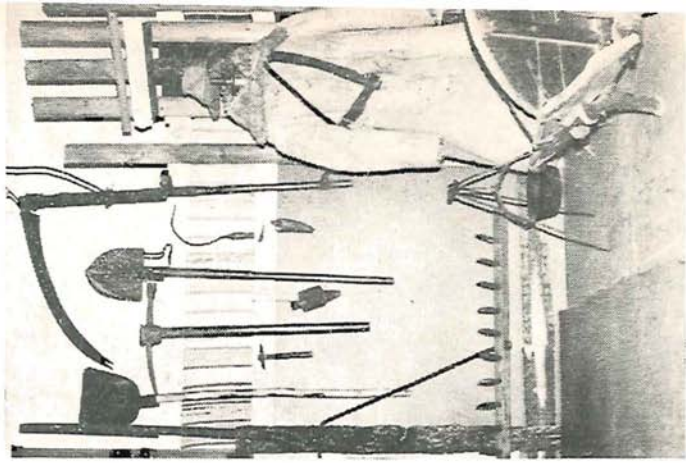
Régi harcostársak a hallgatóság soraiban

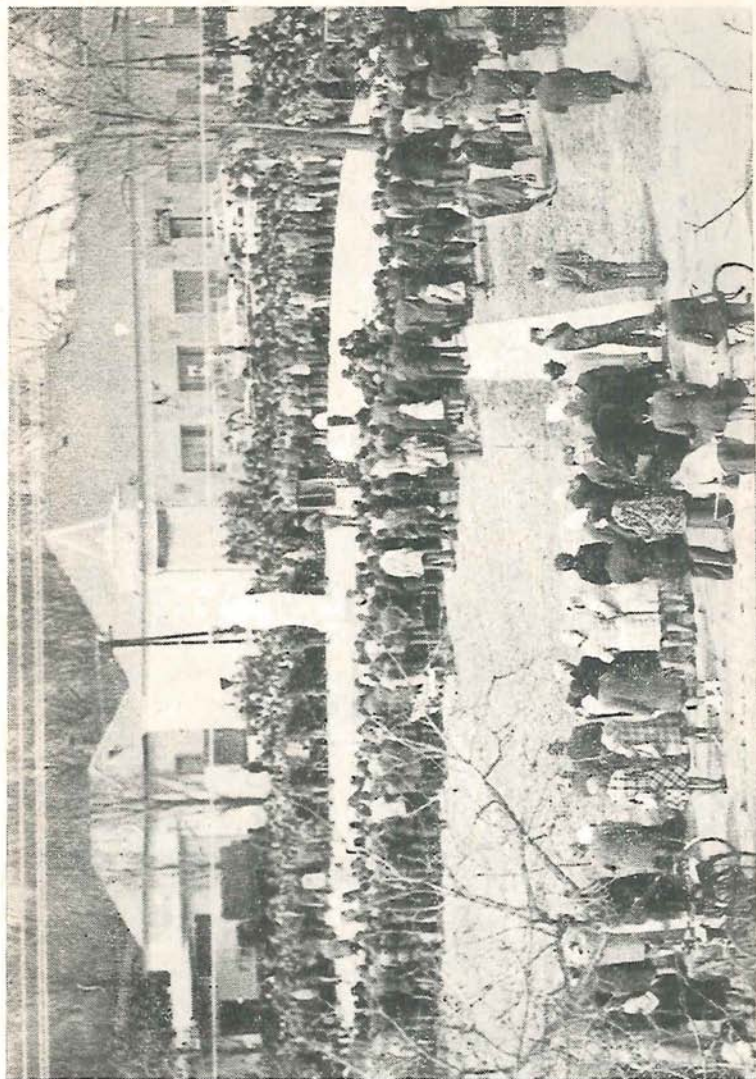
A záróülés elnöksége

A helyi kiállítás megnyitása után

Az egykori agrárproletárok munkaeszközei

Gyűlékezés az emlékeztetés térien 40 évvel később

Sokan eljöttek ...

*Az MSZMP Békés megyei Bizottságának első titkára
teleplezi az endrödi agrármozgalmi emlékművet*

*Endrőd 1935.
(Kiss István, Kossuth-díjas szobrászművész alkotása)*

A koszorúzók között

A csendőrsortüz bét áldozatára emlékezve...

Akik hozzá tartozóikra is emlékeznek

Most már az emlékmű hirdeti az endrődi földmunkásmozgalom győzelmét